

**ПОВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМКИ
ВИРІШЕННЯ**

Монографія
За ред. В. Є. Хаустової

***POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE'S ECONOMY:
PROBLEMS AND SOLUTIONS
Monograph. Ed. by V. Khaustova***

Харків
2023

УДК 332.3

П42

*Рекомендовано рішенням вченої ради Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку
НАН України (Протокол № 13 від 28.12.2023 р.)*

Рецензенти: **Маноїленко О. В.** – д. е. н., проф., т. в. о. директора навчально-наукового інституту економіки, менеджменту і міжнародного бізнесу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»;

Прохорова В. В. – д. е. н., проф., завідувач кафедри економіки та менеджменту Української інженерно-педагогічної академії;

Чмутова І. М. – д. е. н., проф., професор кафедри менеджменту та бізнесу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Авторський колектив:

Белікова Н. В., Губарева І. О., Зінченко В. А., Іванов Ю. Б., Іванова О. Ю.,
Кизим М. О., Котляров Є. І., Крячко Є. М., Лаптев В. І., Марушенко О. О., Полякова О. Ю.,
Решетняк О. І., Семигуліна І. Б., Трушкіна Н. В., Хаустова В. Є., Хаустов М. М.,
Шликова В. О., Ярошенко І. В.
(за редакцією Хаустової В. Є.)

П42 Повоєнне відновлення економіки України: проблеми та напрямки вирішення : кол. моногр. / за ред. В. Є. Хаустової. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2023. 240 с. Укр. мова

ISBN 978-617-7801-41-1

В колективній монографії представлено окремі наукові та практичні результати досліджень науковців щодо різних проблем відновлення економіки України у повоєнному періоді. Ці проблеми охоплюють питання розбудови критичної інфраструктури країни, формування ланцюгів створення доданої вартості в Україні та країнах світу, удосконалення екосистеми стартапів та підтримки інноваційного підприємництва в країні, відновлення соціально-економічного розвитку регіонів України та просторового розвитку її територій, а також податкові аспекти повоєнного відновлення країни.

Монографія може бути корисною науковцям і практикам, які займаються проблематикою економічної політики в Україні.

The collective monograph presents some scientific and practical results of scientific research on various problems of economic recovery in Ukraine in the post-war period. These problems include the development of the country's critical infrastructure, the formation of value chains in Ukraine and the countries of the world, the improvement of the startup ecosystem and support for innovative entrepreneurship in the country, the restoration of the socioeconomic development of the regions of Ukraine and the spatial development of its territories, as well as the tax aspects of the post-war reconstruction of the country.

The monograph can be useful for scholars and practitioners who are concerned with the problems of economic policy in Ukraine.

УДК 332.3

ISBN 978-617-7801-41-1

© Колектив авторів, 2023

© ФОП Лібуркіна Л. М., 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
<i>Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В., Зінченко В. А.</i> Ключові виклики відновлення критичної інфраструктури України в умовах повоєнної розбудови економіки.....	7
<i>Кизим М. О., Котляров Є. І.</i> Альтернативний підхід до відновлення комунальної теплоенергетики та фонду будівель України	34
<i>Губарева І. О., Шликова В. О., Крячко Є. М., Марущенко О. О.</i> Змістовні детермінанти формування ланцюгів створення доданої вартості в Україні та країнах світу	57
<i>Решетняк О. І., Хаустов М. М.</i> Напрями удосконалення екосистеми стартапів та підтримки інноваційного підприємництва в Україні	92
<i>Іванов Ю. Б., Лаптев В. І.</i> Податкові аспекти повоєнного відновлення України.....	135
<i>Кизим М. О., Белікова Н. В.</i> Проблемні аспекти відновлення соціально-економічного розвитку регіонів України.....	174
<i>Іванова О. Ю., Семигуліна І. Б., Ярошенко І. В., Полякова О. Ю.</i> Просторовий розвиток і відновлення територій України в повоєнному періоді	203

CONTENTS

INTRODUCTION	5
<i>Khaustova V. Ye., Trushkina N. V., Zinchenko V. A.</i> Key challenges of recovering Ukraine's critical infrastructure in the context of post-war economic development	7
<i>Kyzym M. O., Kotliarov Ye. I.</i> An alternative approach to the recovery of municipal heat and power generation and the Building fund of Ukraine	34
<i>Hubarieva I. O., Shlykova V. O., Kriachko Ye. M., Marushchenko O. O.</i> Substantive determinants of the formation of value chains in Ukraine and countries of the world	57
<i>Reshetnyak O. I., Khaustov M. M.</i> Directions for improving the startup ecosystem and supporting innovative entrepreneurship in Ukraine	92
<i>Ivanov Yu. B., Laptiev V. I.</i> Tax aspects of the post-war reconstruction of Ukraine	135
<i>Kyzym M. O., Bielikova N. V.</i> Problematic aspects of recovering the socioeconomic development of the regions of Ukraine	174
<i>Ivanova O. Yu., Semyhulina I. B., Yaroshenko I. V., Poliakova O. Yu.</i> Spatial development and recovery of the territories of Ukraine in the post-war period	203

ВСТУП

Військова агресія російської федерації проти України завдала величезної шкоди економіці України та змінила бачення її майбутнього розвитку. Розуміння необхідності розбудови ефективної економіки тісно пов'язується з можливістю забезпечення національної безпеки країни.

Уряд України керівним принципом відновлення країни бачить принцип «Build Back Better», що передбачає відбудову з кращою якістю та застосуванням більш просунутих технологій, з урахуванням основних принципів ЄС щодо зеленого переходу та цифровізації.

Принцип «Build Back Better» не є новим, він вже застосовувався в ряді критичних ситуацій, зокрема під час відбудови країн після великого цунамі в Індійському океані 26 грудня 2004 року. Також відомою є ініціатива Великої сімки «Build Back Better World» (B3W), яка була вперше запропонована на саміті G7 у Великій Британії у 2021 році.

Дотримуючись основного послуху, що закладений в цей принцип, необхідно враховувати, що ситуація, яка склалася в Україні, є унікальною за складом загроз державі та її населенню (а також і багатьом іншим країнам світу), їх тривалістю, наслідками та силою впливу на всі сфери (економіку, екологію, людський капітал та ін.), непередбачуваністю подальших сценаріїв розвитку ситуації.

За попередніми оцінками Світового банку та Міністерства економіки України, для повоєнного відновлення країни знадобиться щонайменше 411 млрд дол. Пріоритетними напрямками такої відбудови визначаються: критична інфраструктура, житло, важливі соціальні і транспортні об'єкти, переробна промисловість, агросектор та ін. Також окремого вивчення вимагає проблема просторового розвитку територій країни, оскільки регіони зазнали різного впливу внаслідок війни і перебуватимуть в колі різних загроз у майбутньому.

У цій монографії представлено роботи науковців Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку Національної акаде-

мії наук України, що спрямовані на пошук напрямів вирішення окремих проблем повоєнної розбудови країни, серед яких: відновлення критичної інфраструктури, комунальної теплоенергетики та фонду будівель України, інтеграція країни в ланцюги створення доданої вартості, удосконалення екосистеми стартапів та підтримка інноваційного підприємництва в країні, податкові аспекти повоєнного відновлення, просторовий розвиток і відновлення територій та соціально-економічного розвитку регіонів України.

Ключові виклики відновлення критичної інфраструктури України в умовах повоєнної розбудови економіки

Хаустова В. Є. – доктор економічних наук, професор, директор НДЦ ІПР НАНУ

Трушкіна Н. В. – кандидат економічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник сектора промислової політики та інноваційного розвитку відділу промислової політики та енергетичної безпеки НДЦ ІПР НАНУ

Зінченко В. А. – доктор економічних наук, старший науковий співробітник сектора макроекономічного аналізу та прогнозування відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку НДЦ ІПР НАНУ

На цей час у глобальному світі особливої актуальності набули різнопланові питання розвитку критичної інфраструктури в умовах формування безпекового середовища [1]. Це обумовлено, у першу чергу, тим, що критично важливі об'єкти інфраструктури у країнах світу зазнають реальних або потенційних загроз, які створюються через природні катаклізми, екологічні та техногенні катастрофи, терористичні атаки, військові конфлікти.

Сучасні загрози національній безпеці більшості та зміни у системі міжнародної безпеки мають враховуватися всіма країнами світу в їх національних політиках і стратегіях розвитку. Тому і розвиток критичної інфраструктури України необхідно розглядати з позицій забезпечення національної безпеки та післявоєнної розбудови економіки з урахуванням світової практики [2] (досвіду Південної Кореї, Японії, Китаю, Німеччини, Великої Британії, Боснії та Герцеговини, Хорватії, Польщі тощо).

Під час опитування, яке було проведено у 2022 р. Центром досліджень армії, конверсії та роззброєння [3], встановлено, що 18 % респондентів очікують у майбутньому поглиблення проблеми кібератак і кіберзагроз. А 8 % висловили думку, що вони взагалі не сподіваються на ефективне вирішення цієї проблеми (такої точки зору дотримуються респонденти, чия організація належить до переліку об'єктів критичної інфраструктури). Приблизно 90 % опитаних вважають, що уряд їх краї-

ни має робити більше для захисту критичної інфраструктури від кібератак, які спонсуються ворожою державою.

Результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні [4] з 22 вересня по 1 жовтня 2022 р., показали, що 56 % респондентів обирають безпеку. При цьому вступ України до НАТО більшість громадян України (49 % серед 2018 респондентів) вважають пріоритетним напрямом гарантування національної безпеки після російської агресії. Про це свідчать дані опитування, проведеного з 13 по 21 грудня 2022 р. Фондом «Демократичні ініціативи» та соціологічною службою Центру Разумкова у співпраці з «Європейською правдою» [5]. Так, 48,9 % опитаних заявили, що саме членство в Альянсі у майбутньому гарантує безпеку Україні. Близько 10 % вважають найкращим варіантом угоду про стратегічну оборонну співпрацю з кількома союзниками (наприклад, Польща, країни Балтії) без США. А 8,5 % респондентів підтримують позаблоковий або нейтральний статус з міжнародними безпековими гарантіями для України. 6,7 % опитаних виступають за угоду про стратегічну оборонну співпрацю із США.

Крім цього, слід наголосити, що в Україні ситуація щодо функціонування стратегічних об'єктів критичної інфраструктури залишається вкрай складною та напруженою унаслідок військової агресії росії. Так, сума економічних збитків України від бойових дій у червні 2022 р. становила 350 млрд дол., а на кінець 2022 р. – понад 700 млрд [6].

За даними Київської школи економіки [7], з початку повномасштабного вторгнення росії на територію України загальна сума прямих задокументованих збитків житловій і нежитловій нерухомості, іншій інфраструктурі складала понад 150,5 млрд дол. Найбільша частка у загальному обсязі прямих збитків належить житловим будівлям (37,1 %, або 55,9 млрд дол.) та критичній інфраструктурі (24,3 %, або 36,6 млрд дол.). Сукупні непрямі збитки від руйнувань і пошкоджень об'єктів інфраструктури (транспортна інфраструктура, дорожнє господарство, залізнична інфраструктура, авіаційна та портова галузь) складають

23,2 млрд дол. (8,7 %) та енергетичної інфраструктури – 27,2 млрд дол. США (10,2 %).

Станом на червень 2023 року прямі збитки, які завдано інфраструктурі української енергетики становлять 8,8 млрд дол. Загальні прямі збитки сектору залізничного транспорту оцінюються у розмірі 4,3 млрд дол., а непрямі збитки – близько 5,7 млрд дол. (в основному це через недоотриманий дохід Укрзалізниці) [7]. Водночас, за попередніми підрахунками фахівців Світового банку у березні 2023 р. [8], загальна сума відбудови національної економіки України становитиме 411 млрд дол. США. При цьому необхідний обсяг інвестиційних ресурсів для реконструкції та відновлення об'єктів критичної інфраструктури у 2023 р. складає 14 млрд дол. або 3% загального обсягу фінансування. Понад 22 % обсягу інвестицій припадає на відбудову транспортної інфраструктури; 17 % – житлово-комунальної; 11 % – енергетичної; 7 % – інфраструктури агропромислового комплексу. Крім цього, Світовий банк схвалив у 2023 р. додаткове фінансування проєкту «Відновлення основної логістичної інфраструктури та приєднання до мережі» (RELINC) у розмірі 535 млн дол. Фінансування у вигляді грантів надаватиметься у рамках Цільового фонду підтримки, відновлення, відбудови та реформування України (URTF) [9].

У зв'язку з цим на сьогодні проблеми розвитку критичної інфраструктури в Україні набувають особливої важливості та потребують пошуку обґрунтованих управлінських рішень на національному рівні. Це відповідає положенням Концепції забезпечення національної системи стійкості, затвердженій Указом Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021, у якій зазначено про необхідність формування державної системи захисту критичної інфраструктури; розроблення та впровадження рекомендацій щодо механізму забезпечення і критеріїв оцінювання стійкості базових елементів, у тому числі об'єктів критичної інфраструктури.

Актуальність обраної тематики дослідження підтверджується результатами проведеного бібліометричного аналізу наукових публікацій з питань розвитку критичної інфраструктури, які індексуються у між-

народній наукометричній базі даних Scopus із використанням інструментарію VOSviewer. Для пошуку було обрано такі ключові слова, як критична інфраструктура, об'єкти життєво важливої інфраструктури, об'єкти критичної інфраструктури, життєво важливі об'єкти, розвиток. Загальну вибірку дослідження було обмежено типом документів, а саме: було обрано лише Article. За назвою статей, рефератами і ключовими словами було знайдено 4442 документа (рис. 1).

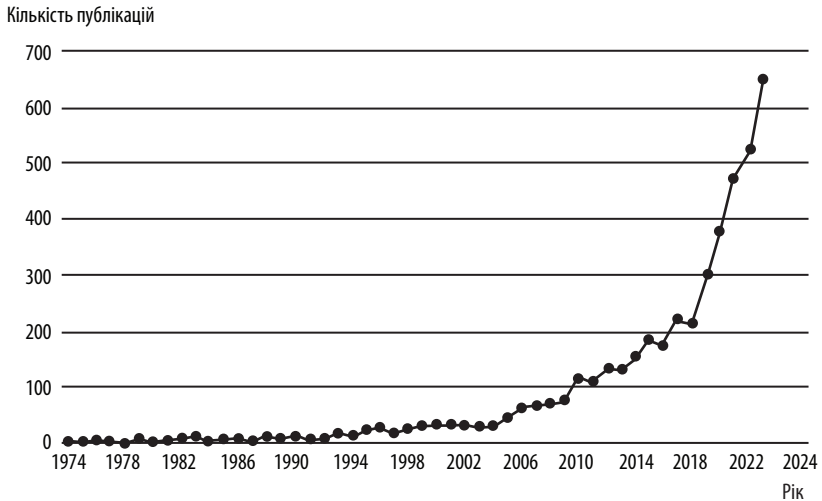

Рис. 1. Динаміка кількості наукових публікацій у базі Scopus, які висвітлюють різноманітні аспекти розвитку критичної інфраструктури

Джерело: побудовано на основі даних наукометричної бази Scopus

Як показав аналіз, перша публікація з обраної тематики з'явилася у міжнародній наукометричній базі Scopus у 1974 р. [10]. У цій статті розглянуто проблему реалізації раціональної політики та інвестиційної стратегії для стимулювання і залучення інвестицій у розвиток інфраструктури міст.

Слід наголосити, що до 1982 року спостерігався низький рівень публікаційної активності. Так, у 1976 р., 1978 р., 1979 р., 1981 р. ви-

йшло лише по одній праці з обраної тематики. А вже з 1982 р. дослідники почали приділяти більше уваги аспектам розвитку критичної інфраструктури. У міжнародній наукометричній базі Scopus з'явилися роботи таких науковців, як R. Bannon, D. Burnett [11]; X. Zhang [12]; E. Williamson, D. Winget [13]; R. Narich [14]; E. Bagheri et al. [15]; E. Bagheri, A. Ghorbani [16]; P. Neumann [17]; C. Nan et al. [18]; C. Nan, G. Sansavini [19]; H. Borchert [20]; R. Zimmerman [21]; S. Argyroudis et al. [22]; Y. Li et al. [23]; K. Dithébe [24]; L. Galbusera, P. Trucco, G. Giannopoulos [25]; D. Mitsova [26]; M. Savadjani, S. Ajoudanian [27] та ін., у яких сфокусовано увагу на розробленні концепції захисту критично важливих активів від терористичних актів; стійкої стратегії розвитку критичної інфраструктури; основного протоколу відбору концесіонерів у системі державно-приватного партнерства, який включає принципи державних закупівель, підхід до відбору за найкращою ціною, конкурентний процес відбору та багатокритеріальну оцінку тендеру для реалізації інфраструктурних проєктів; обґрунтуванні ефективних методів управління ризиками терористичних атак на об'єкти критичної інфраструктури; моделюванні структури критичної інфраструктури.

Серед найбільш цитованих публікацій особливої уваги заслуговує стаття R. Kitchin, опублікована у 2014 р. [28], яку було процитовано в журналі, проіндексованому міжнародною наукометричною базою Scopus, 1666 разів (*табл. 1*). Вчений R. Kitchin [28] досліджує питання розвитку міст з використанням цифрових пристроїв і великих баз даних. Автором проведено критичне осмислення наслідків великих даних і розумного урбанізму. Тобто обґрунтовується необхідність розроблення концепції «розумного міста», реалізація якої дозволить аналізувати міське життя у режимі реального часу, застосовувати нові способи міського управління, впроваджувати більш стійкі, конкурентоспроможні, продуктивні та прозорі системи міського господарства.

Серед ключових видань, у яких публікуються праці з обраної тематики, можна вказати такі: Sustainability Switzerland (126 документів); Journal of Cleaner Production (51); Transportation Research Record (42); International Journal of Critical Infrastructures (31); Journal of Infrastructure Systems (29); Energies (28); International Journal of Disa-

Таблиця 1

Найбільш цитовані статті з питань розвитку критичної інфраструктури у наукометричній базі Scopus за 1974–2023 рр.

Автор(-и), назва публікації	Рік	Назва видання	Кількість цитувань у базі Scopus	Кількість переглядів за 2015–2023 рр.
Kitchin R. The real-time city? Big data and smart urbanism [28]	2014	GeoJournal	1666	1407
Rai A. et al. Firm performance impacts of digitally enabled supply chain integration capabilities [29]	2006	MIS Quarterly: Management Information Systems	1421	1215
Zissis D., Lekkas D. Addressing cloud computing security issues [30]	2012	Future Generation Computer Systems	1405	642
Carlsson B., Stankiewicz R. On the nature, function and composition of technological systems [31]	1991	Journal of Evolutionary Economics	1191	503
Aldrich D. P., Meyer M. A. Social Capital and Community Resilience [32]	2015	American Behavioral Scientist	1016	440
Röller L.-H., Waverman L. Telecommunications infrastructure and economic development: A simultaneous approach [33]	2001	American Economic Review	867	115
Lee D. M. S. et al. Critical skills and knowledge requirements of IS professionals: A joint academic/industry investigation [34]	1995	MIS Quarterly: Management Information Systems	607	208

Джерело: складено на основі даних наукометричної бази Scopus

ster Risk Reduction (25); International Journal of Critical Infrastructure Protection (19); Infrastructures (16 документів) (рис. 2).

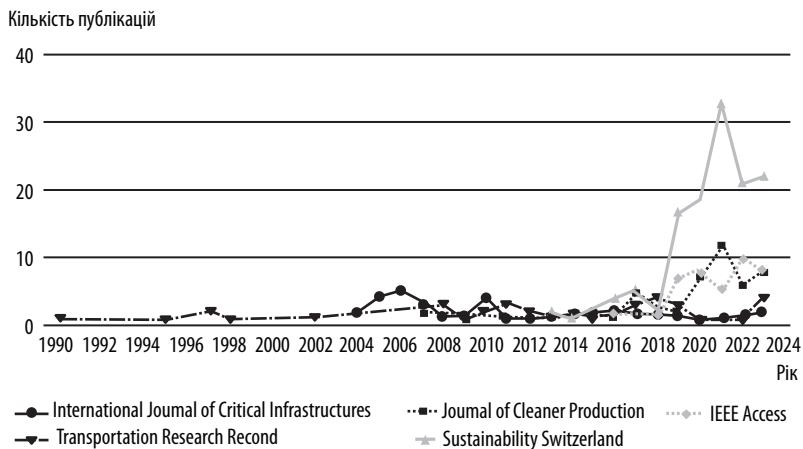

Рис. 2. Динаміка кількості наукових публікацій за джерелами

Джерело: побудовано на основі даних наукометричної бази Scopus

У базі даних Scopus зустрічається 10 документів вченого X. Zhang; по 8 – A. Chan, A. Gheorghe; по 7 – A. Fekete, C. Zhang; по 6 – D. Edwards, C. Keating; по 5 документів – P. Katina, G. Lesutis, P. Love (рис. 3).

Ключовими організаціями, що займаються вирішенням проблем розвитку критичної інфраструктури, є University College London (41), University of Melbourne (35), University of Illinois Urbana-Champaign (33), Delft University of Technology (32), The Hong Kong Polytechnic University та Tsinghua University (28) (рис. 4).

Результати аналізу свідчать, що здебільшого роботи за досліджуваною проблематикою публікують науковці зі США (1169 документів), Великої Британії (542), Китаю (346), Австралії (297), Індії (243), Італії (210), Канади та Німеччини (по 189 документів). В Україні за встановленими реквізитами пошуку було виявлено 51 документ (рис. 5).

Здебільшого наукові праці з проблем розвитку критичної інфраструктури публікуються за такими галузями знань: суспільні науки

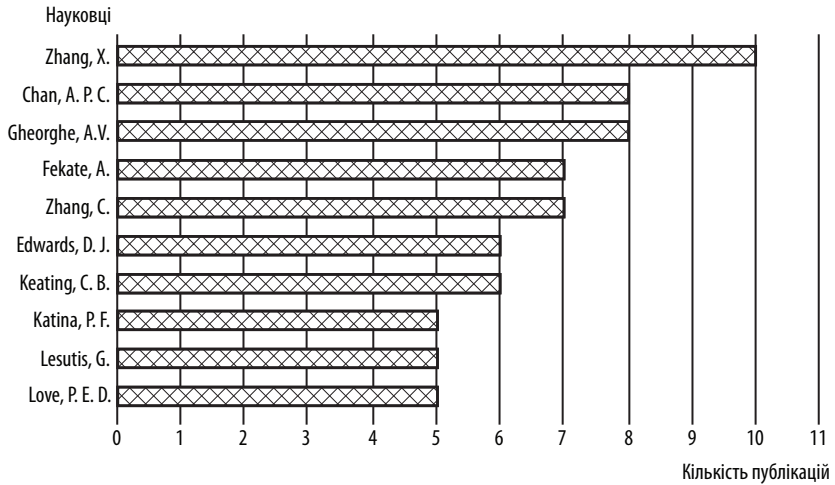

Рис. 3. Динаміка кількості наукових публікацій за авторами

Джерело: побудовано на основі даних наукометричної бази Scopus

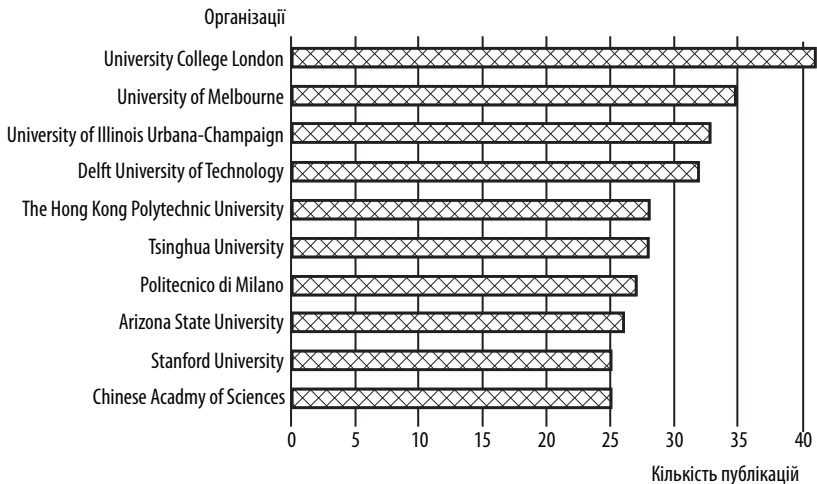

Рис. 4. Кількість наукових публікацій за організаціями

Джерело: побудовано на основі даних наукометричної бази Scopus

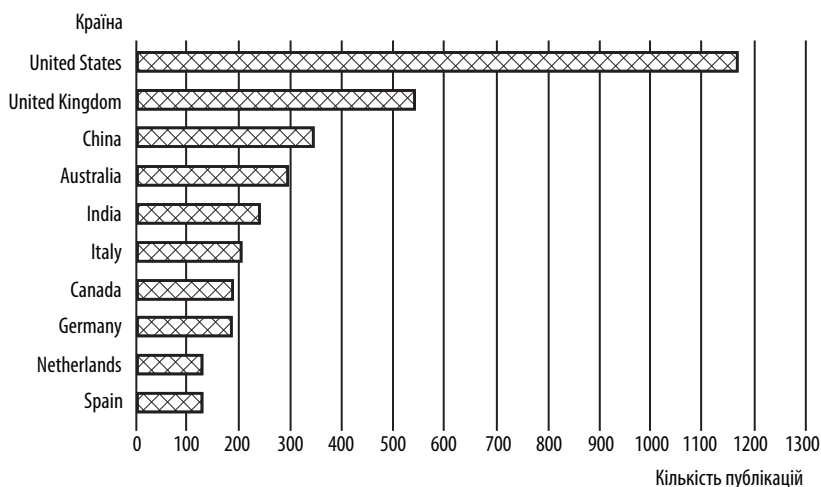

Рис. 5. Кількість публікацій з проблематики розвитку критичної інфраструктури за країнами

Джерело: побудовано на основі даних наукометричної бази Scopus

(1801 документ); інженерія (1728); екологія (1089); комп'ютерні науки (1063); бізнес, менеджмент і бухгалтерський облік (682); енергія (572); науки про Землю та планети (351); економіка, економетрика та фінанси (302); математика (222); науки про прийняття рішень (220) (табл. 2). Все це свідчить про багатоаспектність і мультидисциплінарність обраної тематики дослідження.

До головних спонсорів, які фінансують наукові публікації з проблем розвитку критичної інфраструктури, можна віднести такі: National Natural Science Foundation of China (136 документів); National Science Foundation (128); European Commission (90); Horizon 2020 Framework Programme (76); Engineering and Physical Sciences Research Council (52); European Regional Development Fund (35); U.S. Department of Energy (34); National Key Research and Development Program of China (32 документи).

Отже, аналіз публікаційної активності підтвердив, що починаючи з початку 80-х років XX ст. спостерігається зростання наукового інтере-

Таблиця 2

Питома вага наукових публікацій за галузями знань

Галузь знань	Частка наукових публікацій, %
суспільні науки	19,8
інженерія	19,0
екологія	11,9
комп'ютерні науки	11,7
бізнес, менеджмент і бухгалтерський облік	7,5
енергія	6,3
науки про Землю та планети	3,9
економіка, економетрика та фінанси	3,3
математика	2,4
науки про прийняття рішень	2,4
інші галузі	11,9

Джерело: складено на основі даних наукометричної бази Scopus су до дослідження розвитку критичної інфраструктури у контексті трансформаційних змін. При цьому прослідковується міждисциплінарний характер досліджень, а географія науковців і дослідників, які вивчають цю тематику, є різноманітною (але з помітним переважанням науковців і установ зі США, Великої Британії, Китаю, Австралії, Індії, Італії).

Подальше оброблення та аналіз бібліографічних даних здійснювалися за допомогою програмного забезпечення VOSviewer, що є програмним інструментом побудови та візуалізації карт бібліометричних мереж [35]. Програмне забезпечення VOSviewer було використано для побудови мережових карт зв'язків між ключовими словами на основі бібліографічних записів з баз даних Scopus. Візуальні результати отриманої карти бібліометричної мережі наведено на *рис. 6*.

Карта бібліометричної мережі відображає частоту вживання термінів за розміром кола й інтенсивність зв'язку та дозволяє відстежувати варіанти комбінацій термінів як усередині кластерів, так і між ними. Ко-

Таблиця 3

Характеристика кластерів ключових словосполучень
у наукових дослідженнях з проблем розвитку критичної інфраструктури

Кластер	Найуживаніший термін	Кількість ключових слів	Пов'язані ключові слова
1	2	3	4
1 (червоний)	оцінка вразливості	38	критична інформаційна інфраструктура, захист критичної інфраструктури, кібератака, кібербезпека, терористична атака, інформаційна безпека, захист, виявлення, архітектура, обчислення, розумне місто, промислова система управління, Інтернет, безпекові технології, кіберфізичні системи, ризик-аналіз
2 (зелений)	стійкість	29	класифікація, ризик-менеджмент, оцінювання, моделювання, екстрене реагування, управління стихійними лихами, запобігання катастрофам, зниження ризику стихійних лих, небезпека, оптимізація
3 (синій)	інжиніринг	27	комп'ютерні науки, освіта, вища освіта, фундація, університет, інтеграція, центр, критично успішний фактор, космічна політика, інформаційні технології, проєктний менеджмент
4 (жовтий)	система охорони здоров'я	19	людина, охорона здоров'я, оздоровчий заклад, глобальне здоров'я, безпека критичної інфраструктури, війна
5 (фіолетовий)	пандемія COVID	19	середовище, громадське здоров'я, автоматизація, штучний інтелект, машинне навчання
6 (блакитний)	відходи	18	виклики, транспортний засіб, ефективність витрат, інвестиції, тверді побутові відходи, поводження

Закінчення табл. 3

1	2	3	4
			з твердими побутовими відходами, рециклінг, управління відходами, економічний розвиток, сталий розвиток
7 (помаранчевий)	часові зміни	14	асоціація, алгоритм, економічне зростання, атомні електростанції, публічно-приватне партнерство
8 (коричневий)	теорія	12	тероризм, транспортна інфраструктура, програми, передбачення, стійка інфраструктура, сталість

Джерело: сформовано авторами за допомогою програми VOSviewer

Як видно з табл. 3, кожен з кластерів символізує окремий напрямок наукових досліджень з розвитку критичної інфраструктури. Згруповані ключові слова у *першому кластері* вказують на те, що науковці розглядають критичну інфраструктуру з позицій забезпечення належного рівня захисту і безпеки.

Особливу увагу приділено формуванню критичної інформаційної інфраструктури та її захисту від кібератак і загроз.

Другий кластер спрямований на стійкість критичної інфраструктури, екстрене реагування, оцінювання і моделювання катастроф, кризових ситуацій і явищ, розроблення відповідних заходів з ризик-менеджменту.

Третій кластер окреслює дослідження розвитку критичної інфраструктури з урахуванням освітньої та технічної складової.

Четвертий і п'ятий кластери пов'язані з питаннями інфраструктурного забезпечення розвитку сфери охорони здоров'я.

Шостий кластер окреслює дослідження функціонування критичної інфраструктури з точки зору циркулярної економіки (здебільшого це управління відходами), сталого розвитку та захисту навколишнього природного середовища.

У *сьомому кластері* розвиток критичної інфраструктури розглянуто у контексті часових змін, енергоефективності, зеленої енергетики на за-садах публічно-приватного партнерства.

Восьмий кластер відображує увагу науковців до теоретичних аспек-тів розвитку транспортної та стійкої інфраструктури.

Таким чином, за результатами дослідження можна зробити такі ви-сновки:

1. Кількість публікацій, що індексуються у Scopus, назви, анотації та ключові слова яких містять термін «критична інфраструктура», з кожним роком зростає прискореними темпами. Дослідження трансформаційних змін критичної інфраструктури набувають все більшої популярності починаючи з 80-х років ХХ ст. Осно-вними причинами зростання популярності цих наукових дослі-джень є: пошук нових ідей, трансформація парадигми енергетич-ного менеджменту, впровадження концепцій сталого розвитку, чистого виробництва, зеленої та циркулярної економіки, розви-ток цифрових технологій.
2. Термін «критична інфраструктура» має міждисциплінарний ха-рактер, використовується у дослідженнях різних галузей науки, а саме: зустрічається у публікаціях з інженерії, комп'ютерних наук, енергетики, екології, соціальних наук, менеджменту, еко-номіки, науки з прийняття рішень тощо.
3. Візуалізація мережевої карти ключових слів на основі бібліогра-фічних даних дозволила виокремити 8 кластерів, які характеризу-ють ключові напрями досліджень: моніторинг та оцінювання рів-ня вразливості, стійкість, інжиніринг, система охорони здоров'я, вплив пандемії COVID, управління відходами, часові зміни, тео-ретичні аспекти.
4. Лідерами за кількістю публікацій, що індексуються у міжнародній наукометричній базі Scopus і містять термін «розвиток критич-ної інфраструктури», є США, Велика Британія, Китай, Австра-лія, Індія, Італія.

У результаті дослідження встановлено, що розвиток критичної інфраструктури в публікаціях науковців здебільшого розглядається з позицій зеленої економіки, циркулярної економіки, цифрових трансформацій і кліматичних змін.

Проте Україна стикнулася з безпрецедентним викликом, що, своєю чергою, вплинув на багато країн світу, – тривалою повномасштабною військовою агресією росії, яка супроводжується навмисним руйнуванням об'єктів інфраструктури, зокрема критичної, у всіх регіонах України. До такої підступної стратегії ведення війни Україна (як і інші країни світу) не була готова, через що інфраструктурні й інші втрати країни є величезними. Це потребує формування нового підходу до розбудови критичної інфраструктури з урахуванням загроз, які нестиме сусідня країна-агресор. У зв'язку з цим можна виділити такі виклики розвитку критичної інфраструктури у контексті реалізації стратегії повоєнної розбудови економіки України, з врахуванням світових трендів і національних викликів.

1. Необхідність формування безпекового середовища як базису забезпечення захисту та стійкості критичної інфраструктури у рамках виконання заходів Національного плану захисту та забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19.09.2023 р. № 825-р., а також Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. Для цього пропонується комплекс заходів (так звана «Дорожня карта») з розроблення безпекової стратегії розвитку критичної інфраструктури України, який має містити:

- формування класифікації критичної інфраструктури з урахуванням досвіду її розміщення та організації функціонування у провідних країнах світу, у тому числі тих, де відбувалися збройні конфлікти та бойові дії;
- удосконалення методичних рекомендацій щодо категоризації об'єктів критичної інфраструктури з урахуванням нових тенденцій, умов господарювання і просторових аспектів їх розміщення в Україні;

- обґрунтування доцільності застосування ризик-орієнтованого підходу до управління розвитком критичної інфраструктури;
- визначення можливих загроз, ризиків, кризових ситуацій та їх систематизація за різними групами;
- ранжування екзогенних і ендогенних чинників впливу на розвиток критичної інфраструктури;
- розроблення комплексного підходу до управління ризиками розвитку критичної інфраструктури у кризових ситуаціях;
- розроблення порядку або алгоритму дій оперативного реагування на кризові ситуації та адаптації функціонування критично важливих об'єктів інфраструктури (особливо у сфері енергетики) в умовах ведення воєнних дій;
- розроблення рекомендацій щодо антикризового управління розвитком критичної інфраструктури);
- впровадження ризик-орієнтованого підходу дасть можливість систематично діагностувати й оцінювати ризики, зумовлені умовами війни, з метою формування адаптивно-орієнтованої системи управління розвитком критично важливих об'єктів інфраструктури на засадах ризик-менеджменту, що сприятиме реалізації послідовних змін в організаційному і ресурсному забезпеченні їх безпекової діяльності з урахуванням загроз і викликів воєнного і повоєнного періодів;
- розроблення рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку критичної інфраструктури з позицій національної безпеки (внесення змін і доповнень до Стратегії національної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, Національного плану захисту та забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури, Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про організацію захисту та забезпечення безпеки функціонування об'єктів критичної інфраструктури та енергетики України в умовах ведення воєнних дій»);
- розроблення рекомендацій щодо формування відповідного інституційного середовища, тобто інституцій, операторів, спеціа-

лізованих регуляторних органів і структурних підрозділів, які б здійснювали контроль і регулювання захисту критичної інфраструктури;

- обґрунтування і розроблення Концепції Загальнодержавної цільової програми повоєнної розбудови критичної інфраструктури у рамках реалізації Плану відновлення України;
- обґрунтування і розроблення Національної стратегії захисту критичної інфраструктури в Україні з урахуванням кращих світових практик, головною метою якої є підвищення стійкості та рівня безпеки критично важливих об'єктів інфраструктури:
  - ♦ цей документ має окреслювати стратегічні цілі та ключові принципи, а також описувати заходи, яких необхідно вжити для дієвого розвитку критичної інфраструктури;
  - ♦ стратегія має охоплювати ідентифікацію елементів критичної інфраструктури, оцінювання загроз і ризиків і системи їх попередження, керівництво з управління ризиками та кризовими ситуаціями; визначення комплексних підходів до захисту об'єктів критичної інфраструктури тощо);
  - ♦ формування відповідної безпекової екосистеми (створення центрів навчання персоналу сучасним стандартам безпеки і методикам обслуговування об'єктів критичної інфраструктури);
  - ♦ посилення та розширення міжнародної співпраці (допомога ключовим операторам критично важливих об'єктів інфраструктури у переході на сучасні методи та стандарти в обслуговуванні виробничих активів шляхом міжнародної технічної, інформаційної, організаційної та фінансової підтримки).

2. «Зелена» трансформація енергетичної інфраструктури як стратегічного елементу критично важливої інфраструктури у контексті реалізації Європейської зеленої угоди. За даними Державної служби статистики України [37], обсяг загального постачання енергії від відновлюваних джерел зріс за 2010–2020 рр. на 117,8 %, а його частка

у загальному обсязі постачання первинної енергії – з 2 % до 6,6 %. Це відбулося за рахунок збільшення обсягу постачання вітрової та сонячної енергії – у 198,5 разу (з 4 до 794 тис. т н. е.) і біопалива та відходів – у 2,9 разу (з 1476 до 4243 тис. т н. е.).

Задля забезпечення належного рівня енергетичної безпеки України доцільно впроваджувати механізм фінансового забезпечення трансформації національної енергетичної інфраструктури з використанням нетрадиційних джерел фінансування, серед яких «зелені» інвестиції. До ключових інструментів «зеленого» фінансування розвитку енергетичної інфраструктури можна віднести: «зелені» облігації, «зелені» кредити, гранти, гарантії, технічна допомога, кошти «зелених» інвестиційних фондів.

За даними Міжнародного енергетичного агентства [38], до 2035 року в енергетичний сектор необхідні сукупні інвестиції у розмірі 48 трлн дол. Прогнозується, що щорічні інвестиції в енергопостачання у розмірі 1,6 трлн дол. стабільно зростатимуть протягом наступних років і становитимуть 2 трлн дол.

3. Цифрова трансформація критичної інфраструктури (насамперед, енергетичної), під якою розуміється стратегічне впровадження цифрових технологій, що дозволяє елементам енергетичної системи [39] функціонувати та розвиватися в цифрову епоху. Ця концепція передбачає використання цифрових інструментів і платформ для перетворення традиційних бізнес-процесів, покращення взаємодії з клієнтами, впровадження інноваційних технологій та формування цифрової енергетичної екосистеми.

До основних компонентів цифрової трансформації критичної інфраструктури можна віднести:

- цифрові технології (хмарні обчислення, штучний інтелект, аналітика великих даних та Інтернет речей (IoT), які дозволяють об'єктам енергетичної інфраструктури збирати, аналізувати та використовувати величезні обсяги даних для прийняття обґрунтованих рішень, автоматизації процесів і надання персоналізованого досвіду);

- організаційні зміни (реструктуризація процесів для підвищення їх гнучкості, впровадження нових методологій (DevOps, Agile), формування цифрової культури);
- клієнтоорієнтованість та інтеграція цифрових каналів (використання вебсайтів, мобільних програм і платформ соціальних мереж дозволить підвищити якість обслуговування клієнтів, надавати персоналізований контент, забезпечувати безперебійну взаємодію у різних точках контакту).

Отже, цифрова трансформація критичної інфраструктури є одним із важливих компонентів загальної стратегії повоєнної модернізації та відбудови національної економіки України. Правильно обрані цифрові технології в поєднанні з компетенціями співробітників, процесами та операціями дозволять об'єктам критичної інфраструктури швидко адаптуватися до кризових ситуацій, використовувати перспективні можливості модернізації робочих процесів, задовольняти нові потреби клієнтів, які постійно змінюються, стимулювати зростання і впроваджувати інноваційні та управлінські рішення.

Для ефективної цифрової трансформації критичної інфраструктури у практичній площині доцільно приділити увагу врахуванню таких головних аспектів, як: наявність чіткого бачення та стратегії, що відповідає бізнес-цілям; залучення різних груп стейкхолдерів і забезпечення зацікавленості всієї організації; постійний моніторинг та оцінка ходу реалізації ініціатив з цифрової трансформації; адаптивний та ітеративний підхід, що дозволяє орієнтуватися у мінливому цифровому ландшафті.

4. Необхідність формування системи підготовки кадрів з управління розвитком критичної інфраструктури в Україні та підвищення їх кваліфікації у кіберпросторі. Для цього потрібно:

- розвивати спеціалізацію «Управління розвитком критичної інфраструктури», розробляти й впроваджувати відповідні освітні програми з підготовки фахівців з урахуванням передової європейської практики (наприклад, вивчити та застосувати досвід Польщі);

- проаналізувати й узагальнити нормативно-правове підґрунтя щодо підготовки фахівців у сфері захисту критичної інфраструктури (зараз відсутні нормативно-правові акти, які пов'язані з підготовкою кадрів у сфері управління розвитком, забезпечення безпеки і стійкості критичної інфраструктури);
- надати практичні рекомендації щодо створення національної системи підготовки та перепідготовки кадрів у сфері захисту критичної інфраструктури на засадах державно-приватного партнерства;
- обґрунтувати й запропонувати організаційний, економічний і фінансовий механізми запровадження системи підготовки фахівців у сфері захисту критичної інфраструктури у сучасних кризових умовах.

Досягнення вищеперелічених викликів потребує формування нової методології наукового пошуку, обґрунтування й розроблення більш глибокого концептуального підґрунтя для розвитку критичної інфраструктури України у повоєнний період.

При цьому варто підкреслити, що для ефективної повоєнної відбудови та модернізації критичної інфраструктури в Україні доцільно застосовувати передовий досвід різних країн світу щодо впровадження відповідного механізму фінансового забезпечення, який має включати застосування фінансових інструментів (безоплатна фінансова допомога міжнародних фінансових організацій; безоплатна фінансова допомога неурядових організацій; кредитні ресурси; позики; венчурні інвестиції; грантові кошти; зелені інвестиції (облігації тощо); краудфандинг; державно-приватне партнерство; репарація), створення і функціонування фінансових інститутів для залучення інвестицій і підтримки (Фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури; Фонд відновлення та трансформації економіки; Агенція з гарантування інвестицій; Багатосторонній трастовий фонд для спрямування донорської підтримки Україні; Цільовий фонд підтримки, відновлення, відбудови та реформування України).

Слід зазначити, що уряд України домовився з Багатостороннім агентством з гарантій інвестицій (MIGA) про запуск пілотного проекту зі страхування інвестицій у воєнний час на суму 30 млн дол. Сума страхового покриття становитиме не менше 90 % від суми інвестицій [40]. Крім того, передбачається, що після завершення структуризації транспортного фонду Світового банку, який буде призначено для відновлення України, держава має отримати 17 млрд дол. на відновлення критичної інфраструктури та стимулювання економічного розвитку. Частину цієї суми буде спрямовано на страхування ризиків інвесторів [41]. Японія планує виділити 160 млн євро фінансової допомоги для підтримки проєктів економічного відновлення України від наслідків війни. Пріоритетами відновлення визначено: енергетичний сектор, житлову та критичну інфраструктуру, підтримку бізнесу [42].

Крім цього, планується реалізація програми підтримки від Європейського Союзу для відновлення та модернізації економіки України – Український Фонд (Ukraine Facility). За програмою очікується фінансування у розмірі 50 млрд євро упродовж 4 років. Ця програма має на меті відбудову інфраструктури, її модернізацію та безпеку. На відбудову та відновлення пошкоджених і зруйнованих об'єктів транспортної інфраструктури планується виділити 400 млн євро. Уряд України також очікує 600 млн євро на підтримку, захист і модернізацію енергетичної інфраструктури у рамках Ukraine Facility [43]. Заходи з модернізації енергетичного сектора включають зелений перехід і збільшення частки відновлюваної енергетики, об'єднання з енергосистемою ЄС, забезпечення енергоефективного споживання. При цьому Німеччина має намір виділити Україні додатково 195 млн євро на захист та відновлення енергетичної інфраструктури [44].

Уряд України також посилює співпрацю з Францією у проєктах відновлення [45], розвитку транспортної сфери та модернізації об'єктів критичної інфраструктури. Серед спільних ініціатив можна назвати трирічний проєкт багатогалузевої технічної допомоги mAIDan Ukraine від Французької агенції з міжнародного технічного співробітництва Expertise France. Фінансування в обсязі 14,5 млн євро надаватиме Міністерство з питань Європи та закордонних справ Франції [46].

Всі зазначені процеси мають бути спрямовані на досягнення головної мети, яка полягає у забезпеченні національної безпеки України, зокрема, шляхом повоєнної відбудови критичної інфраструктури з урахуванням необхідності її найбільш раціональної організації та максимального захисту від зовнішніх загроз, з урахуванням кращих світових практик; створення відповідних інституційних, організаційних, фінансових умов такої відбудови, залучення донорів і сприяння їх участі в зазначених процесах; розвиток засад державно-приватного партнерства як ключового драйвера залучення інвестицій у відбудову критичної інфраструктури; поглиблення співпраці з міжнародними фінансовими та громадськими організаціями й інституціями у сфері розбудови та розвитку критичної інфраструктури країни.

Література

1. Кизим М. О., Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В. Сутність поняття «критична інфраструктура» з позицій національної безпеки України. *Бізнес Інформ*. 2022. № 12. С. 58–78.

DOI: 10.32983/2222-4459-2022-12-58-78

2. Кизим М. О., Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В. Фінансове забезпечення розвитку критичної інфраструктури в умовах повоєнної відбудови економіки України. *Бізнес Інформ*. 2023. № 8. С. 263–274.

DOI: 10.32983/2222-4459-2023-8-263-274

3. Кривенко П. Опитування у сфері захисту від кіберзагроз // Офіційний сайт Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння. 2022. 13 серпня. URL: <https://cacds.org.ua/опитування-у-сфері-захисту-від-кіберз> (дата звернення: 10.12.2023).

4. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022 р.) // Офіційний сайт Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. 2022. 28 жовтня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r> (дата звернення: 10.12.2023).

5. Підсумки-2022: Під синьо-жовтим прапором свободи! [Результати загальнонаціонального опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціати-

ви» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми MATRA з 13 по 21 грудня 2022 року] // Офіційний сайт Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. 2022. 29 грудня. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2022-pid-sino-zhovtim-prarogom-svobodi> (дата звернення: 12.12.2023).

6. Богданьок О., Коломієць Д. Шмигаль назвав орієнтовну суму збитків, завданих РФ, станом на 1 січня. *Суспільно-політичне інформаційне інтернет-видання «Суспільне Мовлення»*. 2023. 3 березня. URL: <https://suspijne.media/402893-smigal-nazvav-orientovnu-sumu-zbitkiv-zavdanih-rf-stanom-na-1-sicna/> (дата звернення: 17.12.2023).

7. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. Київ : Громадська організація «Інститут Київська Школа Економіки», 2023. 60 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR-Report.pdf (дата звернення: 11.12.2023).

8. Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment. Press Release No. 2023/ECA/82 // The World Bank. 2023. March 23. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/03/23/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment> (дата звернення: 07.12.2023).

9. World Bank Approves Initial \$50 Million Grant to Help Repair Transport Infrastructure in Ukraine. Press Release No. 2023/ECA/59 // The World Bank. 2023. February 10. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/02/10/world-bank-approves-50-million-grant-to-help-repair-transport-infrastructure-in-ukraine> (дата звернення: 13.12.2023).

10. Seyfried W. R. Linking human settlements to economic growth: Strategy for urban development in less developed countries. *International Journal of Environmental Studies*. 1974. Vol. 7. Iss. 1. P. 37–46.

DOI: 10.1080/00207237408709670

11. Bannon R., Burnett D. Submarine cable infrastructure defense against terrorist aggression. *Oceans 2003: Celebrating the Past... Teaming Toward the Future*. 2003. Vol. 4. Article 1282710. P. 1850–1861.

DOI: 10.1109/OCEANS.2003.178170

12. Zhang X. Improving concessionaire selection protocols in public-private partnered infrastructure projects. *Journal of Construction Engineering and Management*. 2004. Vol. 130. Iss. 5. P. 670–679.

DOI: 10.1061/(ASCE)0733-9364(2004)130:5(670)

13. Williamson E. B., Winget D. G. Risk management and design of critical bridges for terrorist attacks. *Journal of Bridge Engineering*. 2005. Vol. 10. Iss. 1. P. 96–106.

DOI: 10.1061/(ASCE)1084-0702(2005)10:1(96)

14. Narich R. Critical infrastructure, continuity of services and international cooperation. *International Journal of Critical Infrastructures*. 2005. Vol. 1. Iss. 2–3. P. 293–298.

15. Bagheri E., Baghi H., Ali A. A., Yari A. An agent-based service-oriented simulation suite for critical infrastructure behaviour analysis. *International Journal of Business Process Integration and Management*. 2007. Vol. 2. Iss. 4. P. 312–326.

DOI: 10.1504/IJBPIIM.2007.017756

16. Bagheri E., Ghorbani A. A. UML-CI: A reference model for profiling critical infrastructure systems. *Information Systems Frontiers*. 2010. Vol. 12. Iss. 2. P. 115–139.

DOI: 10.1007/s10796-008-9127-y

17. Neumann P. G. Combatting insider threats. *Advances in Information Security*. 2010. Vol. 49. P. 17–44.

DOI: 10.1007/978-1-4419-7133-3_2

18. Nan C., Kröger W., Probst P. Exploring Critical Infrastructure interdependency by hybrid simulation approach. *Advances in Safety, Reliability and Risk Management – Proceedings of the European Safety and Reliability Conference (ESREL 2011, Troyes, France, 18-22 September 2011)*. London : Taylor & Francis Group, 2012. P. 2483–2491.

19. Nan C., Sansavini G. Multilayer hybrid modeling framework for the performance assessment of interdependent critical infrastructures. *International Journal of Critical Infrastructure Protection*. 2015. Vol. 10. P. 18–33.

DOI: 10.1016/j.ijcip.2015.04.003

20. Borchert H. It takes two to tango: Public-private information management to advance critical infrastructure protection. *European Journal of Risk Regulation*. 2015. Vol. 6. Iss. 2. P. 208–218.

DOI: 10.1017/s1867299x00004517

21. Zimmerman R. et al. Conceptual modeling framework to integrate resilient and interdependent infrastructure in extreme weather. *Journal of Infrastructure Systems*. 2017. Vol. 23. Iss. 41. Article 04017034.

DOI: 10.1061/(ASCE)IS.1943-555X.0000394

22. Argyroudis S. A. et al. Fragility of transport assets exposed to multiple hazards: State-of-the-art review toward infrastructural resilience. *Reliability Engineering and System Safety*. 2019. Vol. 191. Article 106567.

DOI: 10.1016/j.res.2019.106567

23. Li Y. et al. Joint optimization of workforce scheduling and routing for restoring a disrupted critical infrastructure. *Reliability Engineering and System Safety*. 2019. Vol. 191. Article 106551.

DOI: 10.1016/j.res.2019.106551

24. Dithebe K. et al. Factor analysis of critical success factors for water infrastructure projects delivered under public–private partnerships. *Journal of Financial Management of Property and Construction*. 2019. Vol. 24. Iss. 3. P. 338–357.

DOI: 10.1108/JFMPC-06-2019-0049

25. Galbusera L., Trucco P., Giannopoulos G. Modeling interdependencies in multi-sectoral critical infrastructure systems: Evolving the DMCI approach. *Reliability Engineering and System Safety*. 2020. Vol. 203. Article 107072.

DOI: 10.1016/j.res.2020.107072

26. Mitsova D. Integrative Interdisciplinary Approaches to Critical Infrastructure Interdependency Analysis. *Risk Analysis*. 2021. Vol. 41. Iss. 7. P. 1111–1117.

DOI: 10.1111/risa.13129

27. Savadjani M. F., Ajoudanian S. Modelling and analysis of cascading failures in interoperable critical infrastructure systems. *International Journal of Mathematics in Operational Research*. 2022. Vol. 21. Iss. 3. P. 380–410.

DOI: 10.1504/IJMOR.2022.122215

28. Kitchin R. The real-time city? Big data and smart urbanism. *GeoJournal*. 2014. Vol. 79. Iss. 1. P. 1–14.

DOI: 10.1007/s10708-013-9516-8

29. Rai A., Patnayakuni R., Seth N. Firm performance impacts of digitally enabled supply chain integration capabilities. *MIS Quarterly: Management Information Systems*. 2006. Vol. 30. Iss. 2. P. 225–246.

DOI: 10.2307/25148729

30. Zissis D., Lekkas D. Addressing cloud computing security issues. *Future Generation Computer Systems*. 2012. Vol. 28. Iss. 3. P. 583–592.

DOI: 10.1016/j.future.2010.12.006

31. Carlsson B., Stankiewicz R. On the nature, function and composition of technological systems. *Journal of Evolutionary Economics*. 1991. Vol. 1. Iss. 2. P. 93–118.

DOI: 10.1007/BF01224915

32. Aldrich D. P., Meyer M. A. Social Capital and Community Resilience. *American Behavioral Scientist*. 2015. Vol. 59. Iss. 2. P. 254–269.

DOI: 10.1177/0002764214550299

33. Röller L.-H., Waverman L. Telecommunications infrastructure and economic development: A simultaneous approach. *American Economic Review*. 2001. Vol. 91. Iss. 4. P. 909–923.

DOI: 10.1257/aer.91.4.909

34. Lee D. M. S., Trauth E. M., Farwell D. Critical skills and knowledge requirements of IS professionals: A joint academic/industry investigation. *MIS Quarterly: Management Information Systems*. 1995. Vol. 19. Iss. 3. P. 313–337.

DOI: 10.2307/249598

35. VOSviewer – Visualizing scientific landscapes. URL: <https://www.vosviewer.com> (дата звернення: 07.12.2023).

36. Кизим М. О., Губарева І. О., Хаустова В. Є., Манойленко О. В. Аналіз контекстуальних і часових закономірностей розвитку поглядів на пріоритети забезпечення обороноздатності країн світу. *Бізнес Інформ*. 2022. № 4. С. 4–12.

DOI: 10.32983/2222-4459-2022-4-4-12

37. Енергоспоживання на основі відновлюваних джерел за 2007–2021 роки // Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

38. World needs \$48 trillion in investment to meet its energy needs to 2035 // IEA. 2014. URL: <https://www.iea.org/news/world-needs-48-trillion-in-investment-to-meet-its-energy-needs-to-2035> (дата звернення: 13.12.2023).

39. Khaustova V., Hubarieva I., Kostenko D., Salashenko T., Mykhailenko D. Rationale for the Creation and Characteristics of the National High-Tech Production of Motor Biofuel. *Systems, Decision and Control in Energy V. Studies in Systems, Decision and Control* / Edited by A. Zaporozhets; Vol. 481. Cham : Springer, 2023. P. 569–583.

DOI: 10.1007/978-3-031-35088-7_31

40. Жарикова А. В Україні запрацює пілотний проєкт страхування інвестицій під час війни. *Економічна правда*. 2022. 16 вересня. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/16/691551/> (дата звернення: 05.12.2023).

41. Мінекономіки України домовилось з MIGAпро запуск механізму страхування інвестицій під час війни // Міністерство економіки України. 2022. 16 вересня. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=5990f3c1-873c-4b66-8ca0-b68f7f947f28&title=MinekonomikiUkrainiDomovilosZMigaProZapusKmekhaniZmuStrakhuvanniaInvestitsiiPidChasViini> (дата звернення: 05.12.2023).

42. Прасад А. Японія планує виділити €160 млн для економічного відновлення України. У пріоритеті – бізнес, енергетика та розмінування // Forbes Ukraine. 2023. 20 листопада. URL: <https://forbes.ua/news/yaponiya-planue-vidiliti-160-mln-dlya-ekonomichnogo-vidnovlennya-ukraini-v-prioriteti-biznes-energetika-zhitlo-ta-rozminuvannya-20112023-17371> (дата звернення: 13.12.2023).

43. План для реалізації Ukraine Facility 2024–2027. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/> (дата звернення: 13.12.2023).

44. Тарасовський Ю. Німеччина виділить Україні додатково €195 млн на захист та відновлення енергетичної інфраструктури // Forbes Ukraine. 2023. 25 жовтня. URL: <https://forbes.ua/news/nimechchina-vidilit-ukraini-dodatkov-195-mln-na-energetiku-25102023-16898> (дата звернення: 13.12.2023).

45. Шмигаль Д. Франція має конкретні проєкти для допомоги у відновленні // Урядовий кур'єр. 2023. 25 квітня. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/franciya-maye-konkretni-proyekti-dlya-dopomogi-u-v/> (дата звернення: 10.12.2023).

46. Олександр Кубраков: Україна та Франція посилять співпрацю у сфері транспорту // Урядовий портал. 2023. 22 квітня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksandr-kubrakov-ukraina-ta-frantsiia-posyliat-spivpratsiu-u-sferi-transportu> (дата звернення: 12.12.2023).

Альтернативний підхід до відновлення комунальної теплоенергетики та фонду будівель України

Кизим М. О. – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, головний науковий співробітник сектора енергетичної безпеки та енергозбереження відділу промислової політики та енергетичної безпеки НДЦ ІПР НАНУ

Котляров Є. І. – кандидат економічних наук, доцент, завідувач сектора енергетичної безпеки та енергозбереження відділу промислової політики та енергетичної безпеки НДЦ ІПР НАНУ

Одним із наслідків військової агресії російської федерації проти України є багаточисельні руйнування цивільних та інфраструктурних об'єктів: житлових і громадських будинків, підприємств енергетики, основних засобів- у сфері житлово-комунального господарства, а також інфраструктурних об'єктів.

Орієнтація російських загарбників на руйнацію саме населених пунктів призвела до великих втрат у сфері комунальної теплоенергетики і житлового фонду. Згідно зі звітом Київської школи економіки [1], руйнування у сфері житлового господарства і комунальної теплоенергетики характеризуються даними, наведеними в *табл. 1*.

Таблиця 1

Обсяг руйнувань житлового фонду і об'єктів теплопостачання внаслідок агресії рф

Об'єкт	Первісна кількість	Зруйновано	Пошкоджено
1	2	3	4
<i>Об'єкти житлового фонду</i>			
Багатоквартирні будинки, од.	178921	5367	13729
Гуртожитки, од.	7114	91	256
<i>Об'єкти комунальної теплоенергетики</i>			
ТЕЦ та ТЕС, од.	87	9	14
Котельні, од.	19025	312	247

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
Теплові мережі, м пог.	18987083	1708602	0
Центральні теплові пункти, од.	5523	114	20

Джерело: складено за матеріалами [1]

Слід зауважити, що, незважаючи на відносно невелику питому вагу зруйнованих і пошкоджених об'єктів у їх загальній кількості, значна кількість руйнувань зосереджена у населених пунктах, які повністю чи майже повністю зруйновані.

Великий обсяг руйнувань є викликом, але водночас надає своєрідний шанс країні перетворити українські населені пункти в процесі відновлення на сучасні, енергоефективні та комфортабельні місця проживання.

Інфраструктура тих населених пунктів, які не постраждали від військової агресії, також не відповідає сучасним вимогам до енергоефективності і потребує масової модернізації.

У Довгостроковій стратегії термомодернізації будівель на період до 2050 року «Оновлені будівлі, енергонезалежність, висока якість життя, нові робочі місця» [2] (далі – Довгострокова Стратегія) зазначається, що:

- питоме споживання енергії багатоквартирними житловими будинками в Україні в середньому складає $163 \text{ кВт} \times \text{год} / \text{м}^2$ на рік, в той час як у країнах ЄС цей показник складає $90 \text{ кВт} \times \text{год} / \text{м}^2$ на рік (для Німеччини – $70 \text{ кВт} \times \text{год} / \text{м}^2$ на рік);
- понад 80 % будівель в Україні були зведені у період до 1994 року, є фізично зношеними та технологічно застарілими, не відповідають сучасним вимогам, у тому числі енергоефективності.

Фізичний стан об'єктів виробництва і транспортування теплоенергії характеризується даними Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг. Станом на початок 2021 р. у найкрупніших за обсягами виробництва підпри-

емств теплоенергетики 41,0 % котлів мають термін експлуатації понад 30 років, а 78,5 % теплових мереж знаходяться в експлуатації понад 25 років [3].

Додатковим поштовхом до проведення масового оновлення є те, що Україна намагається виконувати свої міжнародні зобов'язання, пов'язані зі вступом до ЄС, зокрема, у сфері підвищення енергетичної ефективності будівель.

Загальним для відновлення та оновлення населених пунктів і підвищення енергоефективності є докорінна модернізація їх систем теплопостачання і теплоспоживання. З одного боку, комунальна теплоенергетика, житловий фонд і будівлі громадського призначення є фізично і морально застарілими, та й ще одними з найбільш постраждалих внаслідок військової агресії. З іншого боку, системи централізованого постачання і споживання теплової енергії в Україні є одними з найбільших споживачів енергоресурсів, і в цих системах містяться чималі резерви підвищення енергоефективності.

Масштаби руйнувань і масштаби необхідних заходів з підвищення енергоефективності потребують величезних інвестицій, обсяг яких у знекровленій економіці обмежений, тобто необхідним є розробка підходу, який забезпечує найбільш раціональне використання обмеженого інвестиційного ресурсу.

Все це є великим викликом для країни. Варіантом вирішення таких масштабних проблем є розробка і реалізація загальнодержавних цільових економічних програм. Саме такий шлях був передбачений прийнятим в листопаді 2021 р. Законом «Про енергоефективність» [4], згідно з яким Кабінет Міністрів України протягом трьох місяців повинен був розробити і затвердити:

- Державну цільову програму енергетичної модернізації житлового фонду;
- Державну цільову програму енергетичної модернізації підприємств – виробників теплової енергії, що перебувають у державній або комунальній власності.

У 2022 р. завдання щодо модернізації житлового фонду було модифіковано [5]: передбачалося розробити і затвердити державну цільову економічну програму підтримки термомодернізації будівель.

На цей час (кінець 2023 р.) ці завдання виконані лише частково – замість Державних програм на цей час розроблені та затверджені лише їх Концепції:

- Концепція Державної цільової економічної програми підтримки термомодернізації будівель до 2030 року [6] (далі – Концепція програми термомодернізації);
- Концепція Державної цільової економічної програми енергетичної модернізації підприємств – виробників теплової енергії, що перебувають у державній або комунальній власності, на період до 2030 року [7] (далі – Концепція програми модернізації теплоенергетики).

Метою цього дослідження є аналіз узгодженості цілей програмних документів [2; 6; 7] і розробка пропозицій щодо комплексного вирішення питань скоординованого відновлення і розвитку взаємопов'язаних сфер виробництва і споживання теплоенергії.

Концепція термомодернізації спрямована на виконання першого етапу Довгострокової стратегії [2] «Повоєнне відновлення та розгортання масштабної термомодернізації» (2024–2030 роки). Виконання першого етапу Стратегії у період 2024–2030 років (і, відповідно, Державної цільової економічної програми підтримки термомодернізації будівель) передбачає проектування та впровадження організаційних, інституційних та фінансових механізмів, покликаних створити сприятливі умови для запуску та нарощування темпів масштабної термомодернізації будівель на всій території України.

Хоча Довгострокова стратегія [2] в першу чергу спрямована на термомодернізацію будівель, але у якості одного з пріоритетів в ній розглядаються і питання подальшого розвитку систем централізованого тепlopостачання. Так, Стратегічна ціль 2 «Комплексні та інтегровані підходи до термомодернізації» у якості одного з пріоритетних напря-

мів передбачає взаємоузгодженість процесів термомодернізації будівель і оновлення міської енергетичної інфраструктури.

Протягом дії Державної цільової економічної програми підтримки термомодернізації будівель (2024–2030 рр.) планується, зокрема, скоротити кінцеве споживання енергії в секторі будівель на 15 %.

Попит на теплоенергію повинен визначати її пропозицію. Тобто зменшення споживання теплоенергії має визначати обсяг зменшення її виробництва (з урахуванням втрат при транспортуванні та постачанні).

З цього випливає те, що Концепція модернізації теплоенергетики [7] має базуватися на орієнтирах і запланованих результатах Довгострокової стратегії [2] і Концепції програми термомодернізації [6].

Але Концепція програми модернізації теплоенергетики не містить жодної згадки про термомодернізацію і потенційне зменшення попиту. Кількісні результати, що очікуються від реалізації програми модернізації теплоенергетики, свідчать про орієнтацію виключно на відновлення систем централізованого тепlopостачання. Зокрема, визначено обсяг побудованої, капітально відремонтованої, реконструйованої потужності теплогенерації, запланована протяжність збудованих, відремонтованих чи реконструйованих теплових мереж.

Крім того, Концепції програми модернізації теплоенергетики [7] притаманні недоліки, які потенційно обмежують можливості розвитку сфери комунальної теплоенергетики.

Недоліки Концепції програми модернізації теплоенергетики [7] впливають вже з її назви: «Концепція Державної цільової економічної програми енергетичної модернізації підприємств – виробників теплової енергії, що перебувають у державній або комунальній власності». Тобто ця Концепція обмежується тільки виробництвом теплоенергії і тільки підприємствами, що знаходяться в комунальній чи державній власності.

Закон «Про тепlopостачання» [8] розрізняє окремі види діяльності у сфері тепlopостачання, а саме: виробництво, транспортування і тепlopостачання. Більшість підприємств комунальної теплоенергетики здійснюють одночасно усі ці види діяльності. Але відомі й такі ко-

мунальні підприємства, які не здійснюють виробництво теплоенергії, а займаються лише її транспортуванням і постачанням. Прикладом таких підприємств є комунальне підприємство «Вараштепловодоканал» Вараської міської ради (транспортує і постачає теплоенергію, яка виробляється на Рівненській АЕС), комунальне підприємство «Теплопостачання та водо-каналізаційне господарство» (м. Южноукраїнськ) – транспортування і постачання теплоенергії Южноукраїнської АЕС, комунальне підприємство «Коменергосервіс» Дніпровської міської ради транспортує і постачає теплоенергію споживачам м. Дніпро від Дніпровської ТЕС. Виходячи з назви програми на такі підприємства, хоча вони і знаходяться в комунальній власності, не поширюється дія цієї програми, що не відповідає призначенню і меті програми модернізації теплоенергетики. З іншого боку, у якості одного з кількісних результатів виконання програми передбачається: збудовано, проведено капітальний ремонт або реконструйовано теплові мережі протяжністю 3000 кілометрів. Але виходячи з назви Концепції програми модернізації теплоенергетики [7] і визначень, що містяться у Законі «про теплопостачання» [8], такий результат виходить за межі цієї Концепції.

Дискримінаційним виглядає обмеження сфери дії цієї програми тільки комунальними і державними підприємствами. Виходячи з обсягів виробництва теплоенергії, дійсно, основна частка теплоенергії виробляється саме комунальними підприємствами. Але аналіз структури виробників теплоенергії в розрізі форм власності, виконаний нами [9], показує, що більше 60 % виробників зареєстровані як господарські товариства (акціонерні чи товариства з обмеженою відповідальністю), фізичні особи – підприємці чи приватні підприємства. Зазвичай такі виробники експлуатують невеликі системи централізованого теплопостачання, але є і виключення: приватне комунально-побутове підприємство «Теплокомунсервіс» (м. Буча, Київська обл.), приватне підприємство «Херсонтеплогенерація», ТОВ «Бахмут-енергія» (підприємство з іноземними інвестиціями, яке експлуатувало систему централізованого теплопостачання відповідно до договору концесії). Ці підприємства у довоєнні часи займали монопольне становище в межах відповідного населеного пункту і чи не найбільше постраждали від військової агре-

сії. Виглядає не логічним, що тільки внаслідок «неправильної» форми власності вони лишаються державної підтримки в рамках Державної цільової економічної програми.

Дослідження структури ринку [9] показує, що існує ще багато підприємств, які за формою власності чи за видами діяльності не будуть охоплюватися державною програмою модернізації. Типовим прикладом є ПрАТ «Черкаське хімволокно» (м. Черкаси), яке не є підприємством теплоенергетики, не є державним чи комунальним підприємством, але є одним з основних постачальників теплоенергії для населення, бюджетних установ та інших споживачів у м. Черкаси.

Неузгодженість Державних програм термомодернізації будівель і модернізації систем централізованого тепlopостачання впливає з вимог Закону «Про енергетичну ефективність» [4]. Саме в прикінцевих положеннях до нього передбачено, що заходи зі зниження споживання теплоенергії (термомодернізація будівель) і заходи, спрямовані на підвищення технологічного рівня виробництва цього енергоресурсу (модернізація підприємств – виробників теплоенергії), реалізуються в рамках окремих Державних економічних цільових програм. Такий підхід є, на нашу думку, помилковим і суперечить європейському досвіду. Про невідповідність європейському досвіду згадується, зокрема, і в Концепції програми модернізації теплоенергетики: «Європейські країни розглядають тепlopостачання нерозривно з термомодернізацією, зокрема, із встановленням індивідуальних теплових пунктів. З огляду на розмежування в Україні сфер тепlopостачання і термомодернізації Програма передбачатиме лише встановлення індивідуальних теплових пунктів і вузлів комерційного обліку» [7].

Помилковість встановленого Законом «Про енергетичну ефективність» [4] підходу щодо розробки окремих Державних програм можна побачити, якщо порівняти результати, які планується отримати в результаті виконання обох державних цільових економічних програм (рис. 1). При прогнозованому зниженні попиту на теплоенергію при термомодернізації будівель до 2030 р. на 15 % [1], а до 2050 р. – як мінімум на 30 %, реалізація Державної економічної цільової програми

енергетичної модернізації підприємств – виробників теплової енергії, що перебувають у державній або комунальній власності, на період до 2030 року [7] передбачає як мінімум збереження потужностей теплогенерації.

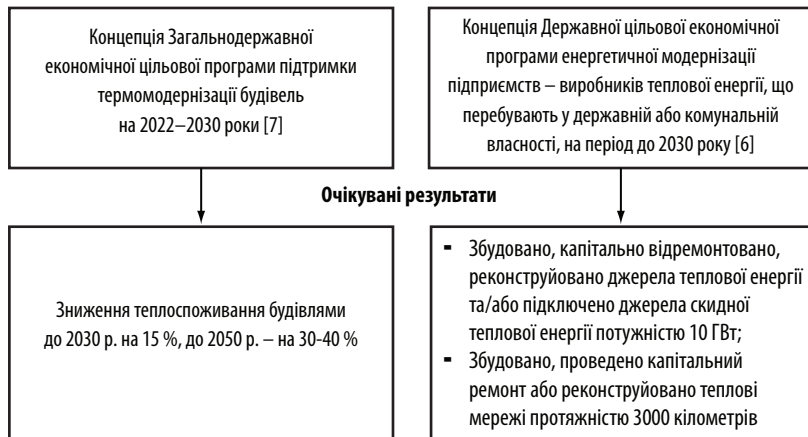

Рис. 1. Порівняння результатів державних програм із термомодернізації будівель і технологічної модернізації підприємств тепlopостачання

Джерело: розроблено авторами

Перевищення потужностей з виробництва теплоенергії над потенційним попитом лише посилить вплив тих чинників, які визначають низьку ефективність наявних на цей час систем централізованого тепlopостачання. Зокрема, у якості одного з чинників, що знижує ефективність централізованого тепlopостачання, у Концепції програми модернізації теплоенергетики [7] вважається «гідралічна розбалансованість систем централізованого тепlopостачання, які характеризуються надлишковою потужністю джерел теплової енергії».

Тобто у перспективі при виконанні обох Державних цільових програм слід очікувати, що обсяг надлишкових потужностей збільшиться, і водночас посиляться гідралічна розбалансованість систем централізованого тепlopостачання. Це, своєю чергою, приведе до зниження якості послуг з тепlopостачання, збільшення «перетопів» і «недото-

пів» у окремих споживачів і зрештою – до надлишкового виробництва теплоенергії.

У якості інструменту планування Концепція програми модернізації теплоенергетики [7] передбачає розробку схем теплопостачання 100 населених пунктів без обґрунтування саме такої кількості.

Згідно з чинним порядком [8; 10] схеми теплопостачання розробляються і затверджуються за рішенням органів місцевого самоврядування, не залежно від чисельності населення. Але при чисельності населення більше 20 тис. осіб, такі схеми повинні погоджуватися з центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сфері житлово-комунального господарства. Станом на 1 січня 2022 р. в Україні налічувалося близько 200 населених пунктів, чисельність жителів у яких перевищувала 20 тис. осіб [11]. Проведене нами дослідження [12] показує, що системи централізованого теплопостачання існують у населених пунктах з чисельністю менше 10 тис. осіб. Тобто кількість населених пунктів, в яких можуть і повинні розроблятися схеми теплопостачання, значно перевищує той орієнтир, який закладений в Концепцію програми модернізації теплоенергетики. Отже, розробка схем теплопостачання лише 100 населених пунктів не підвищить в цілому по країні рівень обґрунтованості планів модернізації.

Проаналізовані недоліки та неузгодженості свідчать про необхідність розробки іншого підходу до відновлення і розвитку виробництва, транспортування і споживання теплоенергії, скоординованого з термомодернізацією будівель. Як мінімум, Концепція програми модернізації теплопостачання [7] повинна враховувати потенційне зменшення попиту на теплоенергію в результаті термомодернізації будівель.

Дієвим шляхом вирішення взаємопов'язаних проблем відновлення систем теплопостачання і теплоспоживання є розробка Державної програми комплексної одночасної модернізації обох цих систем. Такий підхід узгоджується з однією зі стратегічних цілей Довгострокової стратегії [2] – «Комплексні та інтегровані підходи до термомодернізації». Згідно з цією ціллю передбачається розробка і реалізація комплексних проєктів модернізації будівель і об'єктів енергетичної інфраструктури,

масштабованих до рівня кварталів і мікрорайонів (так звана «модернізація кварталами»), але тільки для створення нових безвуглецевих систем енергозабезпечення населених пунктів.

Операційним планом заходів з реалізації у 2024–2026 роках Довгострокової стратегії термомодернізації будівель на період до 2050 року [13] передбачено серед іншого:

- забезпечення розроблення та перегляду схем теплопостачання населених пунктів органами місцевого самоврядування, зокрема, з урахуванням прогнозного зниження потреби у тепловій енергії внаслідок термомодернізації будівель;
- визначення механізму стимулювання термомодернізації груп житлових будинків і громадських будівель та модернізації теплових мереж у межах частин міських теплових мереж («модернізація кварталами»);
- реалізація пілотного проекту термомодернізації житлового кварталу / мікрорайону Фондом енергоефективності та/або в рамках реалізації / виконання інших проєктів / програм підтримки термомодернізації.

Але зводити одночасну модернізацію будівель і систем теплопостачання («модернізація кварталами») тільки до випадків створення «нових безвуглецевих систем енергозабезпечення населених пунктів», як це передбачається Довгостроковою стратегією [2], є недостатнім.

Комплексний підхід до термомодернізації будівель з одночасною і узгодженою технологічною модернізацією систем теплопостачання повинен використовуватись не тільки для створення безвуглецевих систем енергозабезпечення населених пунктів, а й використовуватись при модернізації існуючих систем теплопостачання, які працюють на традиційних видах палива.

Сутність підходу до комплексної модернізації, що пропонується нами, полягає у взаємопов'язаному здійсненні заходів з відновлення і модернізації будівель і систем централізованого теплопостачання. В основу підходу закладено такі принципи:

1. Розгляд системи централізованого постачання населеного пункту як сукупності окремих теплових районів (житлових кварталів), кожен з яких характеризується наявністю джерела теплоенергії (котельні чи центрального теплового пункту) і відносно невеликої кількості будівель, що опалюються.
2. Відновлення і розвиток теплопостачання і теплоспоживання здійснюється за окремими тепловими районами (житловими кварталами) виходячи з попиту на відповідні послуги після проведення в будівлях робіт з термомодернізації.

Перший принцип базується на типовій для середніх і великих міст побудові централізованого теплопостачання, яка характеризується таким:

- наявність сукупності ТЕЦ, великих, середніх і малих за потужністю котельнь;
- наявність магістральної тепломережі, за допомогою якої теплоенергія транспортується від великих котельнь і ТЕЦ з подальшим розподілом теплоенергії окремим споживачам за допомогою мережі центральних теплових пунктів;
- середні і малі за потужністю котельні працюють автономно, без підключення до магістральних тепломереж, і постачають теплоенергію за допомогою місцевих (розподільчих) тепломереж обмеженої кількості споживачів.

Саме таке поняття системи централізованого теплопостачання міститься у Законі «Про теплопостачання» [8]: «сукупність джерел теплової енергії, магістральних та місцевих (розподільчих) теплових мереж, що об'єднані між собою та використовуються для теплозабезпечення споживача, населеного пункту, яка включає системи децентралізованого та помірно-централізованого теплопостачання».

Для прикладу, в табл. 2 наведено характеристику системи теплопостачання міста Харкова, яка складена на підставі даних, що містяться на офіційному сайті комунального підприємства «Харківські теплові мережі» [14].

Таблиця 2

Система тепlopостачання міста Харкова

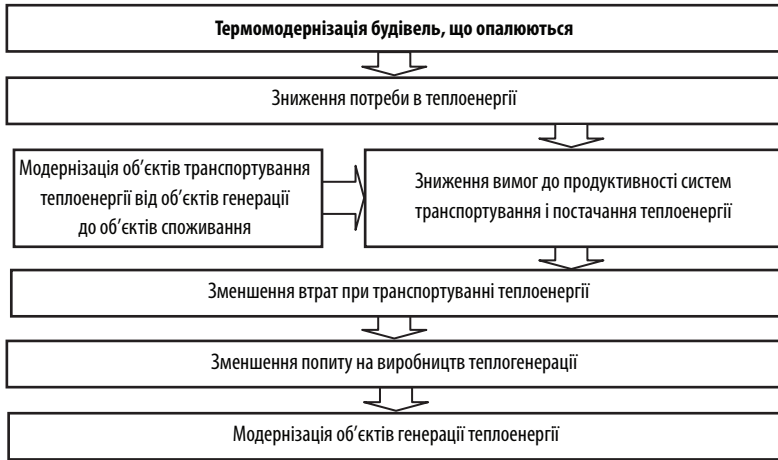
Система тепlopостачання	Кількість	Примітка
Децентралізоване тепlopостачання (сукупність джерел теплової енергії потужністю від 1 до 3 Гкал/год, місцевих (розподільчих) теплових мереж)	179	Наведена кількість систем надає послуги з тепlopостачання як житловим, так і громадським будинкам
Помірно централізоване тепlopостачання (сукупність джерел теплової енергії потужністю від 3 до 20 Гкал/год, магістральних та/або місцевих (розподільчих) теплових мереж)	37	
Централізована система тепlopостачання (сукупність джерел теплової енергії, магістральних та місцевих (розподільчих) теплових мереж, що об'єднані між собою та використовуються для тепlopозабезпечення споживача, населеного пункту, яка включає системи децентралізованого та помірно-централізованого тепlopостачання)	9	Включає ТЕЦ-3, ТЕЦ-5 і 7 котельень продуктивністю більше 20 Гкал/год). Послуги з тепlopостачання надаються за допомогою 209 центральних теплових пунктів

Джерело: складено за даними комунального підприємства «Харківські теплові мережі» [14]

Тобто систему централізованого тепlopостачання міста Харкова можна розглядати як сукупність 425 теплових районів:

- 216 теплових районів, тепlopостачання яких організовано на базі окремих малих чи середніх котельень;
- 209 теплових районів, тепlopостачання яких організовано від центральних теплових пунктів.

Саме в розрізі окремих теплових районів пропонується виконувати комплекс робіт із відновлення і розвитку систем тепlopостачання і теплоспоживання. Послідовність етапів комплексної модернізації теплового району наведено на *рис. 2*.

Рис. 2. Послідовність здійснення відновлення і модернізації систем тепlopостачання при комплексному підході

Джерело: розроблено авторами

Ефективність запропонованого підходу до комплексної модернізації усіх елементів теплових районів обумовлюється такими чинниками:

- при термомодернізації будівель суттєво знижується потреба в теплоенергії (орієнтовно на 30–40 % [2]);
- вимоги до продуктивності системи транспортування знижуються як внаслідок зменшення попиту на теплоенергію (на 30–40 %), так і внаслідок зменшення втрат при транспортуванні (орієнтовно з 20 до 5–6 %);
- кумулятивне зниження (на стадіях транспортування і споживання) необхідного обсягу теплоенергії зменшує вимоги до продуктивності теплогенерації орієнтовно на 50–60 %;
- зниження обсягів виробництва теплоенергії приводить до зменшення викидів шкідливих речовин в атмосферу.

Тобто за такого підходу споживання теплоенергії становиться більш енергоефективним, а її виробництво і транспортування – більш

Альтернативний підхід до відновлення комунальної теплоенергетики та фонду ...

економічним, екологічним і орієнтованим на задовільнення реально існуючого попиту.

Для оцінки економічного ефекту комплексної модернізації теплового району розглянемо умовний тепловий район – житловий квартал, який складається з декількох житлових будинків загальною опалювальною площею 33 тис. м², котельні з продуктивністю 2,5 Гкал/год, яка працює на природному газі та розподільчій мережі тепlopостачання.

Для здійснення наступних розрахунків використовуємо дані, які є характерними для існуючої системи тепlopостачання до проведення комплексної модернізації (табл. 3).

Таблиця 3

Вихідні дані для розрахунків

Характеристика системи тепlopостачання	Значення
Потреба в теплоенергії для опалення будинків	2 Гкал/год
Втрати теплоенергії в розподільчих мережах	20 %
Кількість теплоенергії, що відпускається з котельні	2,5 Гкал/год
Тариф на виробництво теплоенергії до проведення модернізації (з урахуванням ПДВ)	1560 грн/Гкал
Тариф на постачання теплоенергії до проведення модернізації (з урахуванням ПДВ)	15,72 грн/Гкал

Джерело: розроблено авторами за власними експертними оцінками

Для оцінки економічного ефекту від модернізації систем тепlopостачання та/або теплоспоживання розглянемо варіанти, наведені в табл. 4. Додатково в табл. 4 розглядається варіант № V, коли замість котельні теплоенергія постачається не з квартальної котельні, а з центрального теплового пункту.

При проведенні подальших розрахунків враховано, що після модернізації мереж тепlopостачання і котельного господарства суттєво зростуть амортизаційні нарахування, а внаслідок зниження обсягів виробництва, транспортування і постачання зросте собівартість 1 Гкал теплоенергії за рахунок умовно-постійних витрат (витрати на оплату праці, амортизація, загальногосподарські витрати).

Варіанти модернізації систем тепlopостачання і теплоспоживання

№ варіанта	Сутність варіанта
I	термомодернізація будинків з метою зменшення споживання теплоенергії на 40 %; системи виробництва, транспортування і постачання теплоенергії не модернізуються
II	модернізація теплових мереж з метою зменшення втрат теплоенергії з 20 % до 5 %; система споживання і потужності з виробництва теплоенергії не змінюються
III	модернізація котельні з метою підвищення ККД котлів до 93 % і скорочення споживання природного газу; система транспортування, постачання і споживання теплоенергії не змінюються
IV	одночасна і узгоджена технологічна модернізація котельні, теплових мереж і термомодернізація будівель
V	одночасна і узгоджена термомодернізація будівель і розподільчих теплових мереж від центрального теплового пункту до будівель, що опалюються; центральний тепловий пункт не модернізується

Джерело: розраховано авторами

Нижче наведено основні результати виконаних розрахунків за кожним з варіантів.

Зміну обсягів виробництва, постачання і транспортування теплоенергії за окремими варіантами наведено на *рис. 3*.

У варіанті I зменшується попит на теплоенергію і діюча система виробництва, транспортування і постачання теплоенергії є недовантаженою; зростає ризик гідравлічної розбалансованості тепломережі.

У варіанті II попит на теплоенергію не змінюється, а виробництво скорочується за рахунок зменшення втрат при транспортуванні.

У варіанті III (модернізація котельного обладнання) обсяги виробництва і споживання теплоенергії не змінюються, економічна ефективність заходу визначається збільшенням ККД котлу і відповідною економією природного газу.

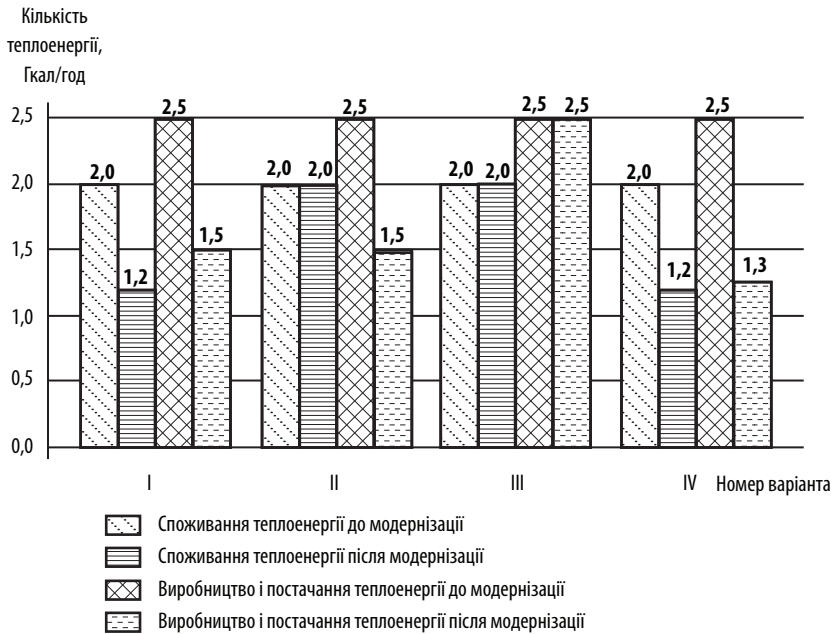

Рис. 3. Зміна обсягу виробництва і споживання теплоенергії за результатами модернізації по варіантах, що розглядаються

Джерело: розраховано авторами

Варіант V (постачання теплоенергії з центрального теплового пункту) за своїми наслідками є практично ідентичним варіанту IV (комплексна модернізація).

Розрахунки економічних показників за окремими варіантами модернізації виконувалися для умов діючої методології обґрунтування тарифів, згідно з якою зростання собівартості призведе до відповідного зростання тарифів на теплоенергію. В розрахунках прийнято, що як до, так і після проведення комплексної модернізації тарифи встановлюються на рівні собівартості (тобто з нульовою рентабельністю). Це пояснюється тим, що нульова рентабельність підприємств тепlopостачання є типовим явищем і пояснюється як небажанням органів місце-

вого самоврядування збільшувати тарифи, так і діючими нормативно-правовими обмеженнями на рентабельність виробництва.

Результати виконаних розрахунків наведено в *табл. 5*, в якій під тарифом на теплоенергію для споживачів розуміється сума тарифів на виробництво і постачання одиниці теплоенергії.

Таблиця 5

Зміна витрат споживачів на опалення і рівня тарифів за варіантами проведення модернізації

Варіант	Споживач	Транспортування і постачання теплоенергії	Виробництво теплоенергії
I	Зростання тарифу на 5,7 %; Зниження витрат на опалення на 36,6 %	Зростання тарифу на 53,2 %	Зростання тарифу на 5,3 %
II	Зростання тарифу на 2,4 %; Зниження витрат на опалення на 13,8 %	Зростання тарифу на 26,3 %	Зростання тарифу на 2,2 %
III	Зменшення тарифу на 4,1 %; Зниження витрат на опалення на 4,1 %	Тариф не змінюється	Зменшення тарифу на 4,8 %
IV	Зростання тарифу на 5,7 %; Зниження витрат на опалення на 48,5 %	Зростання тарифу на 98,6 %	Зростання тарифу на 1,0 %
V	Зростання тарифу на 5,7 %; Зниження витрат на опалення на 49,0 %	Зростання тарифу на 98,6 %	-

Джерело: розраховано авторами

Наведені в *табл. 5* зміни тарифів і витрат на опалення пояснюються: зміною обсягів виробництва і впливом на собівартість одиниці продукції умовно-постійних витрат, а також необхідністю збереження нульової рентабельності (недопущення збитковості).

У *варіанті I* (тільки термомодернізація будівель) значне скорочення теплоенергії, що споживається, призводить до зростання витрат на

виробництво і постачання одиниці теплоенергії та відповідному зростанню тарифів. Але споживання меншої кількості теплоенергії навіть за збільшеним тарифом приводить до зниження витрат споживачів на опалення.

У *варіанті II* (модернізація систем постачання теплоенергії) збільшення тарифу на постачання пояснюється тим, що реконструкція теплових мереж приводить до значного зростання в структурі тарифу амортизаційних нарахувань. Крім того, враховано вплив на собівартість зменшення кількості необхідної теплоенергії (внаслідок зменшення втрат при постачанні з 20 до 5 %).

У *варіанті III* (модернізація котельного обладнання) зростання собівартості (внаслідок збільшення амортизаційних відрахувань) компенсується зниженням витрат природного газу на виробництво одиниці теплоенергії (за рахунок збільшення ККД)

Натомість, у *варіанті IV* (комплексна модернізація систем теплоспоживання і тепlopостачання) економія природного газу не компенсує зростання собівартості внаслідок суттєвого зниження обсягів виробництва.

В останньому, *V варіанті* (тепlopостачання здійснюється від великої котельні за допомогою центрального теплового пункту) прийнято, що зменшення споживання теплоенергії в окремому тепловому районі не призведе до суттєвих змін собівартості виробництва на великій котельні і транспортування її магістральною тепломережею.

Слід зауважити, що проведені розрахунки по варіантам мають орієнтовний характер. Так, не враховано таке джерело додаткової економії, як використання більш енергоефективного електрообладнання в котельнях і системах передачі теплоенергії (наприклад, використання електродвигунів з частотним регулюванням обертів). Ще більший економічний ефект буде отриманий, якщо при модернізації котельня буде перетворена на когенераційну установку.

Але навіть такі орієнтовні розрахунки доказують найвищу (порівняно з іншими варіантами) ефективність варіанта комплексної модернізації усього ланцюжка «виробництво-постачання-споживання теплоенергії».

Отже, при проведенні комплексної модернізації теплового кварталу певні економічні вигоди отримують як споживачі, так і виробники, і постачальники теплоенергії. Прямі економічні вигоди від такого варіанта відновлення і розвитку отримує і держава в цілому.

Ці економічні вигоди можуть бути оцінені таким чином.

Споживачі. При проведенні комплексної модернізації (IV варіант) витрати за опалювальний сезон, в цілому по житловому району, знижуються з 17 301,4 до 8918,2 тис. грн (на 8392,2 тис. грн), або в розрахунку на 1 м² площі, що опалюється, – на 254,31 грн за опалювальний період.

Орієнтовна вартість термомодернізації будівель може бути визначена на підставі аналізу даних Баз енергетичних сертифікатів Держенергоефективності України [15]. Наявні в цій Базі енергетичні сертифікати містять дані про вартість робіт з термомодернізації житлових будівель з метою досягнення мінімальних вимог до енергоефективності будівель.

Найбільш поширеними заходами в енергетичних сертифікатах житлових будівель, що наявні в цій Базі, є: утеплення фасадів і цоколю, заміна старих вікон на енергозберігаючі, утеплення плити перекриття неопалюваного горища, утеплення підлоги, теплоізоляція трубопроводів та запірної арматури систем опалення і гарячого водопостачання, встановлення балансувальних клапанів і балансування системи опалення.

Аналіз даних енергетичних сертифікатів житлових будівель показує, що для реалізації перелічених заходів потрібні інвестиції в середньому 1347,70 грн на 1 м² опалювальної площі.

Зіставлення суми інвестицій в розрахунку на 1 м² площі, що опалюється (1347,70 грн/м²), з сумою економії витрат на опалення за опалювальний період (254,31 грн/м²) показує, що простий термін окупності складає 5,2 роки (опалювальних сезонів).

Для порівняння: термін окупності інвестицій при варіанті I (тільки термомодернізація будівель) складає приблизно 7 років (опалювальних сезонів).

Виробники і постачальники теплоенергії. Якщо після проведення комплексної термомодернізації відбудеться підвищення тарифів на ви-

робництво і постачання теплоенергії на рівні, визначеному в табл. 5, то можна прогнозувати таке.

По-перше. Постачальник і виробник теплоенергії будуть в змозі покривати усі операційні витрати за рахунок збільшеного тарифу.

По-друге. Економія витрат споживачів на опалення дозволяє очікувати підвищення рівня розрахунків за спожиті послуги з теплопостачання. Більш повна і своєчасна оплата послуг дозволить, принаймні, почати вирішувати «хронічну хворобу» комунальної теплоенергетики – велика сума і тенденція до зростання дебіторської заборгованості.

По-третє. Після проведення модернізації потреба в інвестиціях у постачальника і виробника теплоенергії суттєво знизиться (внаслідок встановлення нового обладнання). Водночас суттєво збільшиться сума амортизації, яка може витратитись на поточні інвестиції.

У подальшому через 6-7 років (коли окупляться інвестиції в термо-модернізацію будівель) і почне зростати потреба в інвестиціях у виробництво і постачання теплоенергії, тарифи можуть бути збільшені, і економія від комплексної модернізації може бути перерозподілена між споживачем, постачальником і виробником теплоенергії.

Держава і органи місцевого самоврядування. Значний виграш від комплексної модернізації теплових районів отримає і держава. Виконані розрахунки дозволяють стверджувати, що при масовій комплексній термо-модернізації житлового фонду і об'єктів комунальної теплоенергетики:

- а) майже вдвічі зменшиться потреба в природному газі для потреб комунальної теплоенергетики, а отже, підвищиться енергетична безпека держави;
- б) суттєво (практично в два рази) знизяться викиди шкідливих речовин в атмосферу від об'єктів комунальної теплоенергетики;
- в) при економії витрат населення на опалення значно скоротиться обсяг субсидій, що надається населенню для сплати житлово-комунальних послуг, та витрати органів місцевого самоврядування на фінансову підтримку комунальних підприємств теплопостачання.

Впровадження в практику запропонованого комплексного підходу можливе шляхом внесення змін до Методики розроблення схем теплопостачання населених пунктів [10] щодо розгляду системи централізованого теплопостачання населеного пункту як сукупності теплових районів.

Проведений аналіз нормативно-правової бази і розрахунки ефективності різних варіантів відновлення і модернізації будівель, що опалюються, і об'єктів централізованого теплопостачання дозволяє запропонувати наступне.

1. Необхідною є зміна пріоритетів законодавців у питаннях підвищення енергоефективності централізованого теплопостачання і будівельного фонду. Для цього потрібно:

- а) внесення змін до Закону «Про енергоефективність», які передбачають розробку єдиної, комплексної державної економічної програми підвищення енергоефективності сфери теплопостачання і теплоспоживання;
- б) поширення дії такої програми на усі підприємства сфери теплопостачання незалежно від форми власності.

2. Комплексний підхід, що пропонується, повинен бути покладений в основу розроблених (оновлених) схем теплопостачання та/або відповідних програм розвитку і відновлення окремих регіонів і населених пунктів. Затвердження таких програм буде деталізувати вимоги загальнодержавної економічної цільової програми (чи окремих державних програм з термомодернізації будівель і модернізації підприємств – виробників теплоенергії).

Прийняття і реалізація таких регіональних місцевих програм буде сприяти виконанню вимог статті 9 Закону «Про енергетичну ефективність» [4] щодо забезпечення щорічного підвищення енергоефективності споживання енергії.

Виокремлення в регіональних (місцевих) програмах окремих теплових районів, до складу яких відноситься локальна котельня і будівлі, в яких розташовані бюджетні установи чи організації (школи, лікарні,

органи державного чи місцевого управління), їх подальша комплексна модернізація дозволить виконати вимоги статті 15¹ Закону «Про енергетичну ефективність» [4] щодо зразкової ролі органів державної влади щодо енергетичної ефективності будівель.

Цільові індикатори таких програм повинні використовуватися як вихідних даних при розробці (перегляді) схем теплопостачання окремих населених пунктів.

Література

1. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_Report.pdf

2. Довгострокова стратегія термомодернізації будівель на період до 2050 року «Оновлені будівлі, енергонезалежність, висока якість життя, нові робочі місця»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2023 № 1228-р. URL: <https://mtu.gov.ua/documents/2389.html>

3. Звіт про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання в сферах енергетики та комунальних послуг у 2020 р. URL: <https://www.nerc.gov.ua/>

4. Про енергетичну ефективність : Закон України від 21.10.2021 № 1818-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20#Text>

5. Про внесення змін до деяких законів України щодо створення умов для запровадження комплексної термомодернізації будівель : Закон України від 09.07.2022 № 2392-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2392-20#n581>

6. Концепція Державної цільової економічної програми підтримки термомодернізації будівель до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2023 № 1228-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1228-2023-%D1%80#Text>

7. Концепція Державної цільової економічної програми енергетичної модернізації підприємств – виробників теплової енергії, що перебувають у державній або комунальній власності, на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.11.2023 № 1093-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1093-2023-%D1%80#Text>

8. Про тепlopостачання : Закон України від 02.06.2005 № 2633-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15#Text>

9. Кизим М. О., Котляров Є. І., Філатова Т. А. Аналіз структури українського ринку виробників теплоенергії. *Проблеми економіки*. 2023. № 3. С. 88–100.

DOI: 10.32983/2222-0712-2023-3-88-100/

10. Методика розроблення схем тепlopостачання населених пунктів : Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 02.10. 2020 № 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1144-20/ed20201002#n33>

11. Статистичний збірник «Чисельність наявного населення України на 1 січня 2022 року». URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_Nas.pdf

12. Кизим М. О., Котляров Є. І., Колбасін Є. С. Організація централізованого тепlopостачання в окремих населених пунктах і напрями формування регіональних ринків теплоенергії. *Бізнес Інформ*. 2023. № 11. С. 109–118.

DOI: 10.32983/2222-4459-2023-11-109-118

13. Операційний план заходів з реалізації у 2024–2026 роках Довгострокової стратегії термомодернізації будівель на період до 2050 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2023 № 1228-р. URL: <https://mtu.gov.ua/documents/2389.html>

14. Інвестиційна програма Комунального підприємства «Харківські теплові мережі» на 2021 р. URL: https://hts.kharkov.ua/docs/proekt_2021.pdf

15. База даних енергетичних сертифікатів Держенергоефективності України. URL: <https://data.gov.ua/dataset/850f8b57-fee3-493f-a7e7-365f73236bf5>

Змістовні детермінанти формування ланцюгів створення доданої вартості в Україні та країнах світу

Губарева І. О. – доктор економічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи НДЦ ІПР НАНУ

Шликова В. О. – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник сектора макроекономічного аналізу та прогнозування відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку НДЦ ІПР НАНУ

Крячко Є. М. – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник сектора промислової політики та інноваційного розвитку відділу промислової політики та енергетичної безпеки НДЦ ІПР НАНУ

Марущенко О. О. – аспірант НДЦ ІПР НАНУ

Генезис поняття глобального ланцюга створення вартості від 70-х років ХХ сторіччя детально представлено в роботах [1; 2]. Автори зазначають вагомий науковий внесок, здійснений у цьому напрямі, зокрема, М. Портером, М. Грановеттером, Дж. Йогансоном та Л. Меттссоном на початку 80-х років, які досліджували структуру ланцюгів вартості та стратегії конкурентоспроможності [3; 4; 8]. Наступними етапами були дослідження мережевих відносин у міжнародному бізнесі, аналіз суб'єктів мереж у працях М. Каллона [5], глобальні ланцюги вартості у дослідженнях Д. Волтерса і Дж. Ланкастера, Д. Ернста, Б. Латоура, Г. Джереффі, Дж. Гамфрі та Т. Старджеона, К. П'єтробеллі, Р. Рабеллотті, П. Атукорала та ін. у 2000-х [6; 7; 9]. Глобальні виробничі мережі (GPN) 1.0 та 2.0 розглядалися у працях Н. Кое і Х. Єонга з 2015 р. [10].

У роботі [11] розглянуто еволюцію теорії управління глобальним ланцюгом створення вартості і, зокрема, зазначається, що зростаюча потужність економік, що розвиваються, і економічна криза 2008 р. призвели до перегляду промислової політики, відродження вибіркового галузевих підходів, які, на думку багатьох, лежали в основі успіху нещодавно розвинутих промислових країн (Південна Корея, Сінгапур, Тайвань). Зросло визнання того, що світ змінився з 1980-х років, що саме значен-

ня «індустрії» перетворилося з локалізованої концепції, заснованої на кластері, на форми ланцюга створення вартості, які демонструють більшу просторову дисперсію та більш детальну та негайну операційну інтеграцію. Автори зосереджуються на двох теоріях управління глобальними ланцюгами вартості: теорія зв'язків і теорія конвенцій. Вони пропонують модульну структуру, яка побудована на трьох вимірах: мікрорівень – детермінанти та динаміка обміну в окремих вузлах ланцюжка вартості; мезорівень – як і якою мірою ці характеристики зв'язків «подорожують» вгору і вниз по ланцюжку вартості; макрорівень – погляд на «загальне» управління глобальним ланцюгом вартості.

Поєднання концепцій ланцюга створення вартості і доданої вартості є поширеним у науковій літературі. У концепції доданої вартості увага здебільшого зосереджується на процесах, які відбуваються всередині підприємства. Особливістю такого підходу до управління витратами є максимізація різниці (доданої вартості) між закупівлями і реалізацією. У такому випадку зі сфери уваги випадає значна частина матеріальних витрат, що важливо для матеріаломістких галузей. Концепція ланцюга створення вартості ґрунтується на розширювальному підході, який пропонує враховувати витратоутворювальні механізми, починаючи від вихідних джерел сировини і закінчуючи готовими продуктами, отриманими кінцевими споживачами. Такий підхід, на відміну від концепції доданої вартості, змінює акцент з аналізу витрат на процеси, що відбуваються за межами підприємства [12].

Глобальні ланцюги створення вартості розглядаються як стратегії, що організують територіально розосереджене виробництво в єдиний ефективний комплекс на основі їх спеціалізації та компліментарності для виробництва певного кінцевого продукту чи послуги [1]. У роботі [13] пропонується розглядати чотири напрями сучасної інтерпретації глобальних ланцюгів доданої вартості: перелік заходів із додавання вартості; глобальні виробничі мережі; система взаємопов'язаних зв'язків між фірмами; циклічне явище, яке інтегрує функції підтримки навколишнього середовища, екологічні норми та правила, учасників ринку в процесі екологізації глобальних ланцюгів вартості.

У сучасній літературі термін «глобальний ланцюг створення вартості» (Global Value Chain, GVC) застосовується для повного спектра заходів, які здійснюють фірми, фермери та працівники, щоб привести продукт або послугу від їх задуму до кінцевого використання, переробки або повторного використання [14]. Ця діяльність може містити проектування, виробництво, обробку, складання, розповсюдження, обслуговування, утилізацію / переробку, маркетинг, фінанси та побутові послуги.

Науковці пропонують і більш широкий погляд на формування GVC такими суб'єктами, як організації громадянського суспільства, соціальні рухи, групи споживачів, мережі експертів і політиків, багатосторонні ініціативи щодо сталого розвитку [14–17]. Надважливу роль у створенні та підтримці GVC відіграють держави і міжнародні організації за допомогою, зокрема, інструментів регулювання / дерегулювання [18].

Дослідники сходяться на думці, що складні взаємозв'язки та взаємозалежності між економіками в XXI столітті можуть буди найкраще продемонстровані саме за допомогою глобальних ланцюгів створення вартості. Для більшості галузей ланцюги створення вартості набувають визначального значення. Підприємства так чи інакше інтегровані в глобальні мережі та ланцюги, які відкривають нові можливості для зростання. Водночас ці процеси підвищують вразливість підприємств і галузей у кризові періоди. Інтенсивна інтеграція економіки та бізнесу в міжнародні операції стала новим важелем зростання та розвитку. До світової фінансової кризи 2008–2009 рр. розвивалася гіперглобалізація зі зростанням участі економік у GVC, на частку яких припадало понад дві третини світової торгівлі [19]. Країни позбувалися необхідності у побудові галузей з нуля, коли приєднувалися до GVC. Очікувався і подальший динамічний розвиток ланцюгів створення вартості.

Більш детальний погляд на структуру експорту пояснює, як GVC розвивалися під час і після світової фінансової кризи. Застосовуючи структуру декомпозиції, визначено, що валовий експорт зріс приблизно з 16 трлн дол. США до 18 трлн дол. США з 2007 року по 2008 рік [20]. Водночас внутрішня додана вартість, тобто безпосередньо поглинена імпортером, складала лівову частку, становлячи понад 50 % вартості валового експорту, тоді як іноземна додана вартість складала близько

25 %. Однак до 2009 року експорт скоротився приблизно на 20 %, при цьому частка зросла на 3,805 відсоткових пункти. Іноземна додана вартість, національна додана вартість, що надсилається імпортеру, а потім реекспортується та зрештою поглинається за кордоном, і внутрішня додана вартість, що надсилається імпортеру, потім реекспортується та зрештою поглинається експортером, зменшилися на 2,338, 1,155 і 0,114 відсоткових пунктів відповідно. У наступні роки світова торгівля демонструвала ознаки покращення та навіть перевищила докризовий рівень (у номінальному вираженні) вже у 2011 році. Крім того, частки всіх компонентів доданої вартості стали більш стабільними та передбачуваними [20].

Однак ще до початку пандемії COVID-19 темпи глобалізації сповільнилися. У звіті Світової організації торгівлі зазначається – те, що колись було епохою бурхливих транскордонних операцій, які розсунули межі міжнародної торгівлі на рубежі століть, стало – досить раптово – періодом стагнації експортної та імпоротної діяльності. Стрімкий перехід від «гіперглобалізації» до «слоубалізації» стався внаслідок світової фінансової кризи 2008 року, яка породила скептицизм щодо глобалізації, разом із поновленою мотивацією до реконфігурації нової архітектури міжнародної торгівлі, відомої як глобальні ланцюги створення вартості (GVC). Після цього світова торгівля була ще більше порушена через торгову напруженість між Китаєм і США, причому ці два економічні центри та головні гравці GVC встановлюють тарифи один проти одного, щоб зберегти робочі місця у промисловості. До 2019 року ця напруга загострилася й загрожувала експортній діяльності у глобальному масштабі [20].

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) зазначає дефіцит поставок унаслідок кризи COVID-19 і військової агресії Російської Федерації проти України, що перервало економічне відновлення і спровокувало високу інфляцію. У роботі [21] здійснюється оцінка ризиків глобальних ланцюгів створення вартості. Визначено, що ризики залежать, зокрема, від складності глобального ланцюга створення вартості, обсягів використання іноземних ресурсів у внутрішньому виробництві, кількості перетинів кордонів ресурсами перед використанням. Викорис-

тання показників залежності від іноземних ресурсів і залежності від зовнішнього ринку як показників ризику глобального ланцюга створення вартості показує, що малі відкриті економіки зазвичай найбільше вразливі до потрясінь глобальних ланцюгів створення вартості.

Країни, що спеціалізуються на низовій діяльності, наприклад, ряд східноєвропейських країн в автомобільній промисловості, як правило, найбільше схильні до перебоїв у постачанні через довжину ланцюжка створення вартості. Країни, що спеціалізуються на видобутку корисних копалин, такі як Австралія, Чилі та Норвегія, зазвичай більш схильні до перебоїв у попиті. Наприклад, автомобільна промисловість, галузь ІКТ та електроніка (які сильно постраждали від перебоїв у постачанні внаслідок COVID-19) сильно залежать від іноземних ресурсів і географічно висококонцентрованих постачальників [21].

З метою аналізу змістовно-контекстуальних та еволюційно-просторових закономірностей формування ланцюгів створення вартості проведемо бібліометричний аналіз публікацій у виданнях, що індексуються наукометричними базами даних Scopus та Web of Science.

Для аналізу тенденцій змін інтересу до проблематики формування ланцюгів створення вартості було проаналізовано 10910 публікацій, що індексуються наукометричною базою даних Web of Science, та 17574 публікації, що індексуються базою Scopus, за 1988–2024 рр. Для створення пошуку використовувалися терміни, логічні оператори та лапки: “TS = “value chain” у TITLE-ABS-KEY. Тип документа Article.

У базі Scopus найдавнішою публікацією, що присвячена проблемі ланцюгів створення вартості, є стаття Davenport L., Cronin B. [22] 1988 року, в якій розкрито особливості створення ланцюжка створення вартості у сфері інформаційних технологій. Однією з найсвіжіших публікацій з визначеної проблематики є стаття Амуар F. та ін. (2024) [23], основною метою якої є вивчення взаємозв'язку між належним корпоративним управлінням, ланцюжком створення вартості та зростанням банківських активів в індонезійських державних банках.

Своєю чергою, у базі Web of Science найдавнішою публікацією за цим напрямом є стаття Berkowitz M., Mohan K. [24], яку було проіндек-

совано у 1987 р., що присвячена дослідженню ролі глобальних закупівель у ланцюжку створення вартості японської сталі. А однією з найсвіжіших публікацій є стаття 2024 р. Bagherian A. та ін. [25], що присвячена аналізу взаємозв'язку між цифровізацією та енергетичною стійкістю. Автори статті запропонували ієрархію та сформувавши контекстуальні зв'язки між критично важливими вимірюваннями в енергетичній сфері, виділили десять ключових аспектів вимірювання цифровізації для енергетичної сталості, серед яких: «сталій ланцюжок створення вартості» та «сталій ланцюжок постачання».

Результати аналізу публікаційної активності з питань формування ланцюгів створення вартості засвідчили суттєве зростання наукового інтересу до цих питань протягом останніх 15 років (рис. 1). До 1998 рр. кількість публікацій, присвячених ланцюгам створення вартості, знаходилася приблизно на однаковому рівні. Лише починаючи з 2000 року відбулося поступове збільшення публікаційної активності, починаючи з 2006 р. середній темп зростання кількості публікацій склав понад 10 % на рік. Найбільш активно питання формування ланцюгів створення вартості досліджувалися у 2016–2022 рр. Однією із причин цієї ситуації слугувало зростання обсягів промислового виробництва, експорту товарів і послуг, що супроводжувалося підйомом в економіці країн світу та активізацією конкуренції на міжнародних ринках.

Таким чином, можна зробити висновок, що проблема формування ланцюгів створення вартості не є новою для економічної теорії, а зростання публікаційної активності свідчить про актуальність цього напрямку досліджень у світі.

З метою комплексного дослідження формування ланцюгів створення вартості проведемо аналіз користувачького інтересу до цього питання за період 2004–2022 рр. за допомогою інструментарію Google Trends. Як показало проведене дослідження, найбільш популярними у світі за цим напрямком є запити за темами: «Глобальні ланцюги вартості» (Global Value Chain) та «Ланцюги постачання» (Supply chain).

Наведені на рис. 2 результати трендового аналізу засвідчують найбільшу кількість пошукових запитів у мережі Інтернет тем «Global value

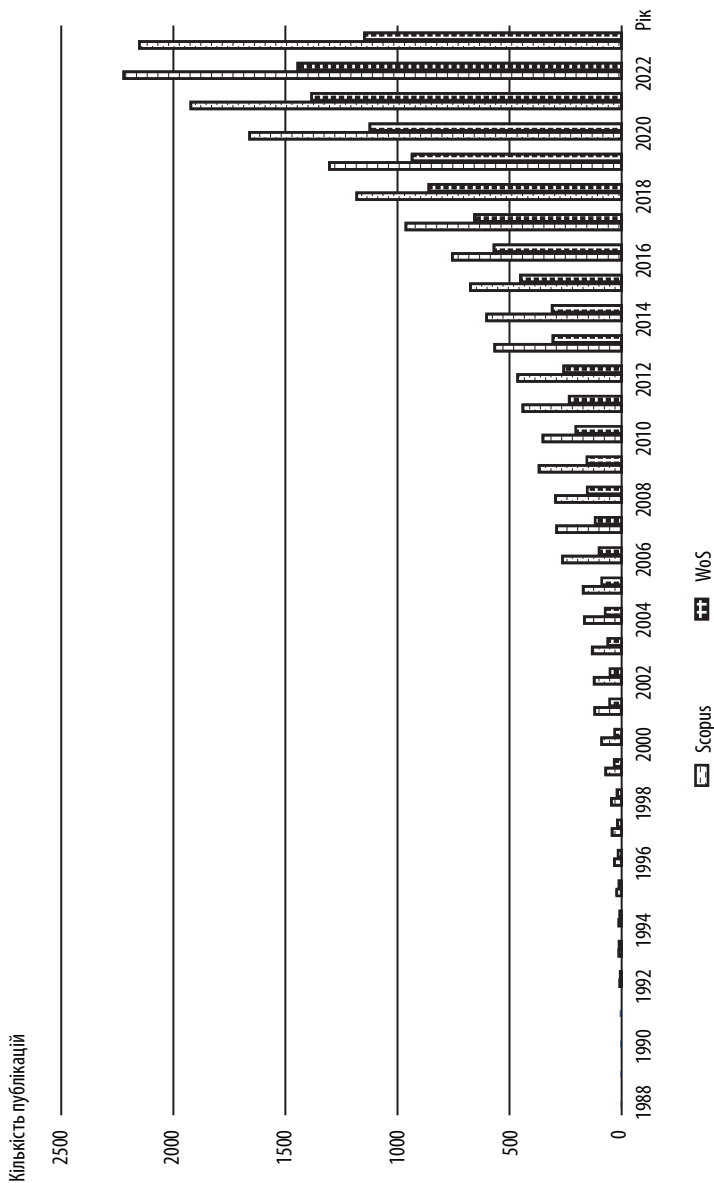

Рис. 1. Тренд зміни кількості публікацій у базах даних Scopus та Web of Science, присвячених питанням ланцюгів створення вартості у 1988–2023 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними бази даних Scopus та Web of Science

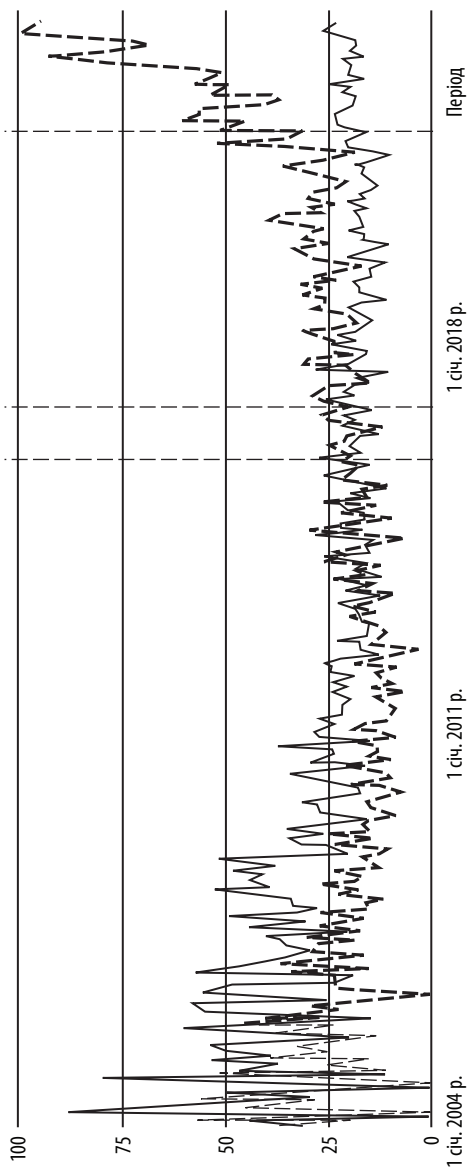

Рис. 2. Динаміка зміни частоти пошуку понять «Global value chain» та «Supply chain» у пошуковій системі Google за період 2004–2022 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними пошукової системи Google

chain» та «Supply chain» у 2004–2008 рр., що пов'язано зі зростанням економічної активності у передкризові роки (Світова економічна криза 2008 р.) та сплеском ділової активності після пандемії коронавірусу COVID-19 у 2022–2023 рр. В регіональному розрізі найбільшу кількість запитів за темою «Global value chain» зафіксовано з країн Африки та Азії (Зімбабве, Південна Корея, Сінгапур), а за темою «Supply chain» – з Латинської Америки (Бразилія, Колумбія, Мексика). Найпопулярнішими пошуковими запитами є: ланцюг вартості, ланцюг постачання, торгівля, логістика, менеджмент.

Формування ланцюгів створення вартості має міжгалузевий характер. Окрім соціальних та економічних галузей знань, ці питання досліджуються в межах інших предметних галузей.

Так, за даними бази даних Scopus, найбільша кількість статей опублікована в межах таких предметних галузей: соціальні науки – 16,8 % всіх робіт; бізнес, менеджмент та бухгалтерський облік – 15,2 %; наука про навколишнє середовище – 11,4 %; економіка, економетрія, фінанси – 10,8 %; сільськогосподарські та біологічні науки – 9,1 %; інженерія – 8,7 %; комп'ютерні науки – 5,6 %; енергетика – 5,5 %; науки про прийняття рішень – 2,9 %; матеріалознавство – 1,7 %; інші – 12,3 %.

Своєю чергою, за даними бази даних Web of Science, питання ланцюгів створення вартості найчастіше розглядалися в межах таких предметних галузей: екологічні науки (14,2 %); економіка (13,8 %); менеджмент (12,8 %), бізнес (11,1 %), екологічні дослідження (10,9 %), зелені стійкі наукові технології (10,4 %), продовольчі наукові технології (4,9 %), інженерно-технологічні (4,9 %), енергетичне паливо (4,6 %), політика економіки сільського господарства (4,6 %), дослідження розвитку (4,0 %), інші (3,8 %).

Найбільша кількість статей з досліджуваної проблематики опублікована науковцями зі США, Великої Британії, Німеччини, Китаю, Італії та Нідерландів. При цьому в Китаї перші публікації з питань ланцюгів створення вартості з'явилися лише у 2001 році, а вже у 2023 році їх було проіндексовано у Scopus – 1656 (4-те місце), а у Web of Science – 1162 (2-ге місце) (табл. 1).

Таблиця 1

ТОП-20 країн світу за кількістю публікацій з формування ланцюгів створення вартості

Країна	Кількість публікацій		Країна	Кількість публікацій	
	Scopus	WoS		Scopus	WoS
США	2598	1715	Канада	616	437
Велика Британія	1959	1139	Південна Африка	588	420
Німеччина	1704	1042	Швеція	492	361
Китай	1656	1162	Данія	463	343
Італія	959	582	Бразилія	436	266
Нідерланди	890	597	Швейцарія	429	283
Індія	862	490	Норвегія	421	280
Австралія	808	594	Бельгія	409	249
Іспанія	803	587	Кенія	376	264
Франція	713	474	Фінляндія	345	212

Джерело: побудовано авторами за даними бази даних Scopus та Web of Science, дані на кінець 2023 р.

За цим напрямом досліджень у Scopus проіндексовано 68, а у Web of Science – 38 публікацій українських науковців. Серед яких мають найбільше цитування: стаття Lewandowski I. та ін. [26] (149 посилань у Scopus), яка присвячена дослідженню біоенергетичних і біопродуктових ланцюгів міскантусу, визначенню методів оптимізації виробництва та використання біомаси міскантусу; та стаття Koeniuk O. та ін. [27] (65 посилань у Web of Science), що присвячена дослідженню тенденцій розвитку штучного інтелекту та його впливу на процеси у світовій торгівлі, питанням захисту прав на цифровий контент, створений з використанням технологій штучного інтелекту та нейронних мереж. Статті українських науковців, що проіндексовані в наукометричних базах, зосереджені на таких питаннях: управління глобальним ланцюгом створення вартості, впровадження інновацій на всіх ланках ланцюга створення вартості, моделювання бізнес-процесів, управління відхода-

Змістовні детермінанти формування ланцюгів створення доданої вартості в Україні ...

ми, формування ланцюгів створення вартості в різних галузях (промисловість, енергетика, сільське господарство та ін.).

У *табл. 2* наведено 5 найактивніших журналів, що публікують статті у сфері формування ланцюгів створення вартості.

Таблиця 2

ТОП-5 журналів з публікаціями з формування ланцюгів створення вартості

№ з/п	Журнал	Кількість публікацій	Impact Factor	CiteScore 2022	Видавництво, Країна
1	Sustainability Switzerland	557	3.9	5.8	Multidisciplinary Digital Publishing Institute (MDPI), Switzerland
2	Journal of Cleaner Production	335	11.1	18.5	Elsevier Ltd. United Kingdom
3	Marine Policy	100	4.3	2.4	Elsevier Ltd. United Kingdom
4	World Development	91	2.8	2.0	John Wille & Sons. USA
5	World Development	87	11.1	8.4	Elsevier Ltd. United Kingdom

Джерело: побудовано авторами за даними бази даних Scopus та Web of Science

ТОП-10 найбільш цитованих публікацій з формування ланцюгів створення вартості було проаналізовано за загальною кількістю цитувань та установами походження, результати наведено в *табл. 3*.

Таблиця 3

ТОП-10 найбільш цитованих публікацій з формування ланцюгів доданої вартості

Автор	Країна автора кореспондента	Рік публікації	Журнал	Кількість цитувань	
				Scopus	WoS
1	2	3	4	5	6
Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T. «The governance of global value chains» [28]	USA	2005	Review of International Political Economy	4244	3397

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6
Gallezot P. «Conversion of biomass to selected chemical products» [29]	Франція	2012	Chemical Society Reviews	2070	1969
Tukker A. «Eight types of product-service system: Eight ways to sustainability? Experiences from suspronet» [30]	Нідерланди	2004	Business Strategy and the Environment	1645	-
Humphrey J., Smitz H. «How does insertion in global value chains affect upgrading in industrial clusters?» [31]	Велика Британія	2002	Regional Studies	1598	1290
Boons F., Ludeke-Freund F. «Business models for sustainable innovation: State-of-the-art and steps towards a research agenda» [32]	Нідерланди	2013	Journal of Cleaner Produktion	1373	1147
Norman R., Ramirez R. «From value chain to value constellation: designing interactive strategy» [33]	Нідерланди	1993	Harvard business review	1329	-
Ford S., Despeisse M. «Additive manufacturing and sustainability: an exploratory study of the advantages and challenges» [34]	Велика Британія	2016	Journal of Cleaner Produktion	1048	814

1	2	3	4	5	6
Ghen G.-Q. «A microbial polyhydroxyalkanoates (PHA) based bio- and materials industry» [35]	Китай	2009	Chemical Society Reviws	1019	-
Wang S., Wan J., Li D., Zhang C. «Implementing Smart Factory of Industrie 4.0: An Outlook» [36]	Китай	2016	International Journal of Distributed Sensor Networks	998	761
Stabel C. B., Fjeldstad J. D. «Configuring value for competitive advantage: On chains, shops, and networks» [37]	Норвегія	1998	Strategik Management Journal	974	-

Джерело: сформовано авторами за даними баз даних Scopus та Web of Science

Як видно з табл. 3, найбільш цитовані публікації за напрямом формування ланцюгів створення вартості присвячені: теоретичним основам створення моделей управління глобальними ланцюгами створення доданої вартості; стратегії досягнення сталого перетворення біомаси на біопродукти, визначення альтернативних ланцюгів створення вартості, за допомогою яких біополімери перетворюються в один або кілька етапів на функціональні матеріали; визначенню позиції постачальника в ланцюжку створення вартості як елемента оцінки економічного потенціалу функціонально-орієнтованої бізнес-моделі; визначенню впливу включення до глобальних ланцюгів доданої вартості на модернізацію промислових кластерів; просуванню досліджень у сфері сталих інновацій з точки зору бізнес-моделей; розробці інтерактивної стратегії при формуванні ланцюжка створення вартості; дослідженню впливу адитивного виробництва на сталий розвиток з точки зору джерел інно-

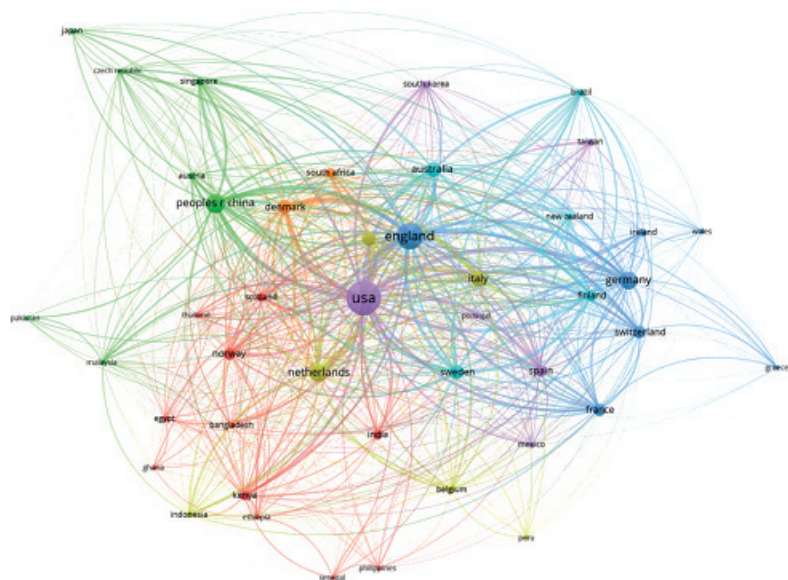
вацій, бізнес-моделей та конфігурації ланцюжків створення вартості; формуванню промислового ланцюжка доданої вартості в біоіндустрії, починаючи від ферментації, матеріалів, енергетики і закінчуючи медичними галузями; впровадженню «розумної фабрики» Індустрії 4.0; розробці моделі цеху створення цінності та мережі створення цінності з точки зору основних категорій діяльності, чинників витрат та цінності, а також варіантів стратегічного позиціонування.

Таким чином, результати трендового та структурного аналізу публікаційної активності з питань формування ланцюгів створення вартості країни засвідчили високу актуальність цих питань та постійне зростання інтересу серед наукової спільноти.

З метою формалізації контекстуальних закономірностей дослідження формування ланцюгів створення вартості проведемо бібліометричний аналіз за допомогою інструментарію VOSviewer.

Результати дослідження кооперації вчених, що займаються питаннями ланцюгів створення вартості за географічною ознакою (рис. 3), дозволяють виділити 5 кластерів країн, у межах яких здійснювалася співпраця науковців при підготовці публікацій, що індексуються наукометричними базами даних, зокрема: кластер 1 – США, Іспанія, Південна Корея, Мексика, Португалія; кластер 2 – Китай, Сінгапур, Чехія, Японія, Пакистан, Малайзія, Австрія; кластер 3 – Велика Британія, Німеччина, Швейцарія, Франція, Греція; кластер 4 – Норвегія, Індія, Кенія, Бангладеш, Шотландія, Тайланд, Єгипет, Гана, Ефіопія; кластер 5 – Нідерланди, Італія, Бельгія, Індонезія. Центрами побудованих мереж є: США, Велика Британія та Китай

Аналіз найбільш цитованих авторів публікацій, присвячених дослідженню питань ланцюгів створення вартості, засвідчила наявність значної кількості науковців, що займаються цими питаннями. Перші поодинокі публікації з'явилися ще на початку 90-х років ХХ ст. Одними із перших дослідженням ланцюгів створення вартості почали займатися Webster F. E., Normann R., Ramirez R., Wise R., Timmer M. P., Raupport J. F. та ін. Найбільшу кількість проіндексованих публікацій за цим напрямом досліджень мають: Gereffi G. (33 публікації у Scopus

Рис. 3. Кластеризація міжнародних дослідницьких мереж із питань ланцюгів створення вартості за географічною ознакою

Джерело: побудовано авторами за даними баз даних Scopus та Web of Science за допомогою інструментарію VOSviewer

та 20 у Web of Science), Ponte S. (33 та 24 публікації), Grace D. (28 та 23 публікації), Rich K. M. (27 та 25 публікацій), Minten B. (23 та 15 публікацій).

На основі баз даних і програмного забезпечення VOSviewer було побудовано мережеву карту для візуалізації хронологічного розподілу вживання ключових слів, знайдених у публікаціях за темою «ланцюги створення вартості» (рис. 4). Мережева карта дозволяє показати зв'язки між ключовими словами та виділити їх кольором (від темно-синього до жовтого) залежно від періоду публікації [38].

Результати бібліометричного аналізу за хронологічним виміром свідчать, що інтенсивний розвиток наукових досліджень з питань формування ланцюгів створення вартості відбувся у 2010–2016 роках.

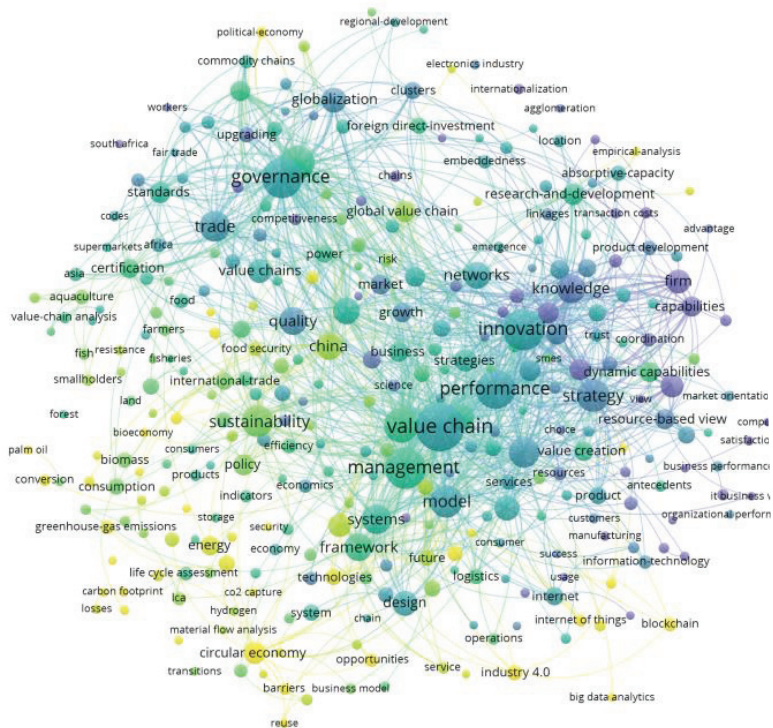

Рис. 4. Мережева карта зв'язків між ключовими словами в хронологічному порядку

Джерело: побудовано авторами за даними баз даних Scopus та Web of Science за допомогою інструментарію VOSviewer

На початкових етапах більшість публікацій була спрямована на забезпечення конкурентоспроможності фірми, обґрунтування бізнес-моделі, впровадження інновацій.

В останні роки (жовті ключові слова) з'явилися дослідження, які переважно пов'язані з впровадженням циркулярної економіки, зниженням викидів CO₂, розвитком біоекономіки, Інтернету речей, блокчейну.

В останні роки спостерігається постійне зростання кількості публікацій з формування ланцюгів створення вартості та забезпечення сталого розвитку. Так, у роботі Sakib M.N. та ін. [39] представлено комплексний аналіз життєвого циклу виробництва та дистрибуції меблів, спрямований на оцінку та покращення його екологічної сталості. Авторами оцінено вплив на навколишнє середовище на кожному етапі створення вартості, враховуючи споживання ресурсів, викиди та утворення відходів.

За результатами аналізу метаданих публікацій з питань формування ланцюгів створення вартості (назва публікації, анотація, ключові слова автора) було визначено 385 ключових слів, частота використання яких перевищує 5, та згруповано їх у 5 кластерів (рис. 5). Розмір кола відображає частоту використання цього терміна поряд із досліджуваним поняттям [40], у цьому дослідженні – «ланцюг створення вартості».

Таким чином, наведені на рис. 5 результати бібліометричного аналізу засвідчують, що найчастіше поняття «ланцюг створення вартості» розглядається поруч із поняттями: менеджмент, глобальні ланцюги створення вартості, інновації, управління, сталий розвиток, технологія, модель, якість, ринок, фірма, система, стратегія.

У межах червоного кластера (128 ключових слів) ланцюги створення вартості аналізуються у зв'язку з такими ключовими словами: сталий розвиток, сертифікація, система, міжнародний ринок, енергетика, технологія, циркулярна економіка, біомаса, життєвий цикл продукту, ліси, олія, продукти харчування, викиди CO₂. Найуживаніший термін – сталий розвиток (рис. 6).

У межах другого за розміром (зеленого) кластера (81 ключове слово) об'єднані такі ключові слова: менеджмент, бізнес-модель, логістика, виробництво, сервіс, Індустрія 4.0, вплив, блокчейн, ринок Інтернету речей, конкурентоспроможність. Найуживаніший термін – менеджмент (рис. 7).

До жовтого кластера (65 ключових слів) увійшли такі ключові слова: глобальні ланцюги створення вартості, регулювання, ринок, стандарт,

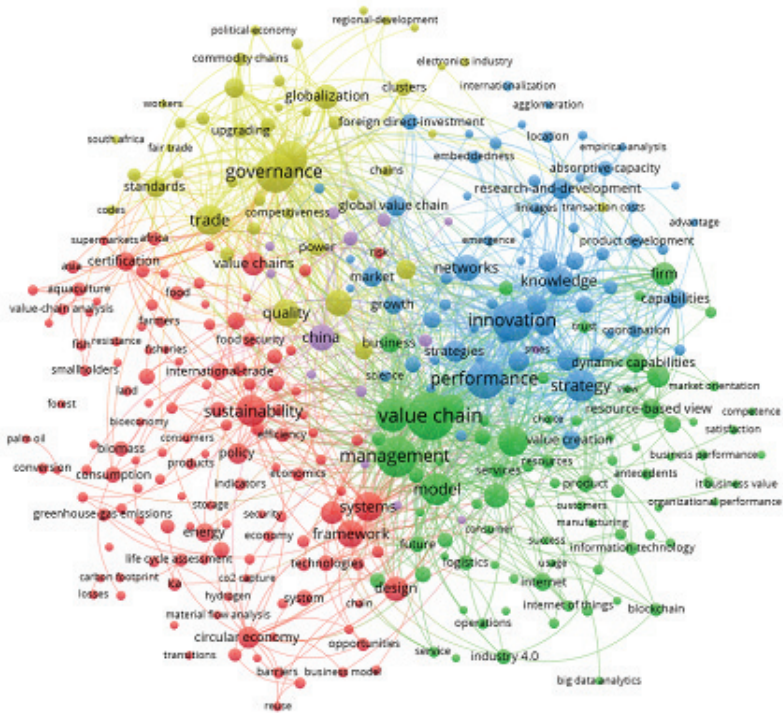

Рис. 5. Мережева візуалізація цитування статей з питань ланцюгів створення вартості

Джерело: побудовано авторами за даними баз даних Scopus та Web of Science за допомогою інструментарію VOSviewer

якість, індустрія, глобалізація, продуктивні мережі, кластери, економічна політика. Найуживаніший термін – глобальні ланцюги доданої вартості (рис. 8).

Для блакитного паттерна характерним є використання таких ключових слів: реклама, інновації, стратегія, еволюція, знання, наука та освіта, створення вартості, інвестиції. Найуживаніший термін – інновації (рис. 9).

Змістовні детермінанти формування ланцюгів створення доданої вартості в Україні ...

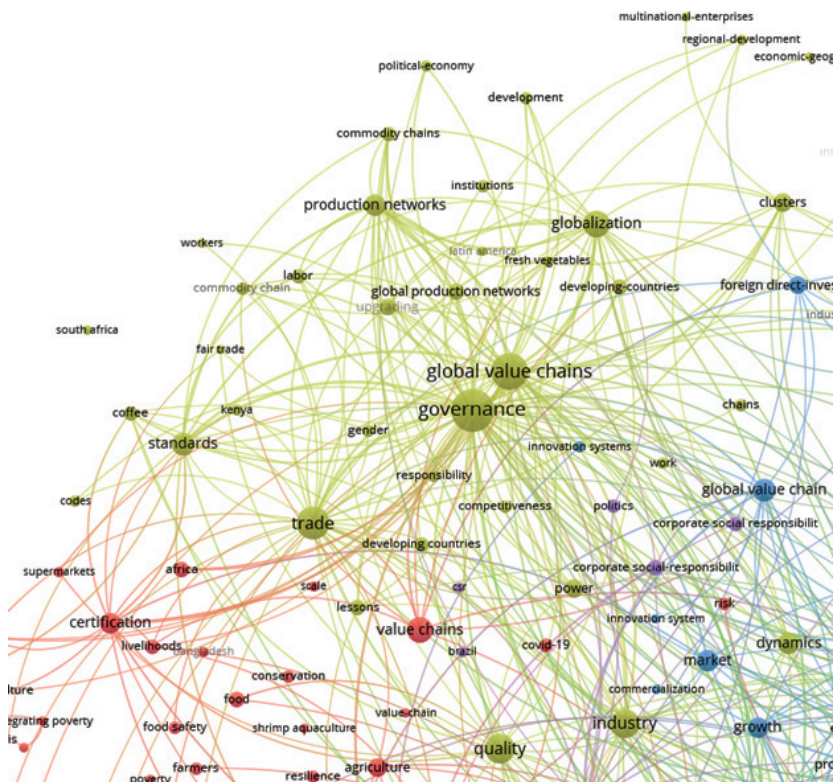

Рис. 8. Мережева візуалізація цитування статей з питань створення вартості (жовтий кластер)

Джерело: побудовано авторами за даними бази даних Scopus та Web of Science за допомогою інструментарію VOSviewer

Структурний аналіз публікацій з питань формування ланцюгів створення вартості, що індексуються наукометричними базами даних, за галузями знань засвідчив міжгалузевий характер досліджень.

Здійснено кластеризацію міжнародних дослідницьких мереж із питань ланцюгів створення вартості за географічною ознакою. Лідерами за кількістю публікацій у сфері ланцюгів створення вартості є США, Велика Британія, Німеччина, Китай.

За результатами аналізу метаданих публікацій, присвячених питанням формування ланцюгів створення вартості, виділено 5 кластерів з найуживанішими поняттями: сталий розвиток, менеджмент, глобальні ланцюги створення вартості, інновації, екологія. Кластеризація наукових публікацій з питань ланцюгів створення вартості за ключовими словами формує підґрунтя для подальшого дослідження цього поняття в межах кожного із визначених нами кластерів.

Дослідження глобальних ланцюгів доданої вартості стикається з рядом методологічних проблем, обумовлених збором статистичних даних з міжнародної торгівлі [40].

Дані про двосторонню торгівлю та обсяги випуску продукції на національному рівні не дозволяють повною мірою охопити ланцюги доданої вартості. ОЕСР спільно з СОТ розробили базу даних (TiVA) торговельних потоків в термінах показників доданої вартості на основі глобальних моделей міжнародного виробництва і торгових мереж. Показники торгівлі доданою вартістю розраховуються на основі світових Таблиць «витрати-випуск», розроблених ОЕСР, які описують взаємодії між галузями і споживачами в економіках. Обчислення базуються на національних Таблицях «витрати-випуск», які містять матрицю проміжного попиту, вектор кінцевого попиту і вектор випуску.

Модель «витрати-випуск» була запропонована В. Леонтьєвим, який продемонстрував, що кількість і тип проміжних ресурсів, необхідних для виробництва однієї одиниці продукції, можна оцінити на основі структури витрат-випуску у галузях [41]. Модель дозволяє відстежувати валовий випуск на всіх стадіях виробництва, необхідний для виробництва однієї одиниці кінцевих товарів або послуг. Коли відомі потоки валової продукції, пов'язані з певним рівнем кінцевого попиту, то додану вартість, створену та «торговану», можна просто отримати шляхом множення цих потоків на співвідношення доданої вартості до валового випуску в кожній галузі. У Таблиці «витрати-випуск» весь валовий випуск має використовуватися або як проміжний, або як кінцевий продукт:

$$X = AX + Y,$$

де X – це вектор валового випуску розмірності $N \times 1$;

Y – вектор кінцевого попиту розмірності $N \times 1$;

N – кількість галузей;

A – матриця коефіцієнтів $N \times N$ Таблиці «витрати-випуск».

Базовим співвідношення міжгалузевої моделі є матриця коефіцієнтів повних витрат (обернена матриця Леонт'єва):

$$B = (I - A)^{-1}$$

Виокремлюють кілька основних підходів до аналізу складних потоків доданої вартості в міжнародній торгівлі. Перший полягає в наслідуванні моделі В. Леонт'єва та розгляді походження доданої вартості в кінцевому попиті країн [41]. Декомпозиція в цьому випадку ідентифікує як «експорт доданої вартості» додану вартість, яку вносять країни та галузі до кінцевого попиту за кордоном. Цей підхід дає можливість отримати результати на рівні країни (експорт доданої вартості до світу), двосторонній експорт доданої вартості до певного партнера і в галузях (на основі галузі походження доданої вартості в економіці-експортері). Другий підхід, запропонований Купманом, Вангом і Веєм, спрямований на декомпозицію валового експорту, який є основним агрегатом, що використовується в економіці торгівлі та відображається країнами в їхніх національних рахунках і платіжних балансах [43]. Цей підхід має справу з тим фактом, що валовий експорт складається як з кінцевих продуктів, так і з проміжних товарів і послуг. Останні також потрапляють у кінцеві продукти наприкінці виробничого процесу. Це пояснює, зокрема, причину певного «подвійного обліку», оскільки деякі експортовані проміжні товари та послуги також можуть бути частиною вартості експорту кінцевої продукції у випадку вертикальної спеціалізації торгівлі. Однак також можна використовувати модель Леонт'єва та співвідношення витрат і випуску для отримання математичних виразів для доданої вартості, втіленої у валовому експорті, як це роблять автори роботи [42; 43].

Для поширення декомпозиції валового експорту на галузевий рівень розглядається галузь-джерело, галузь валового експорту та галузь

Змістовні детермінанти формування ланцюгів створення доданої вартості в Україні ...

кінцевого попиту в системі витрат-випуску та її версії валового експорту. Декомпозиція галузі-джерела має на меті вимірювання доданої вартості, що походить із певного сектора, тоді як декомпозиція галузі валового експорту спрямована на вимірювання доданої вартості (внутрішньої чи іноземної) у конкретній експортній галузі. Експортна галузь покладається на додану вартість від усіх інших галузей (вихідних) у національній економіці та іноземних країнах, що постачають ресурси. Мета декомпозиції галузі кінцевого попиту полягає в тому, щоб виміряти додану вартість, поглинену конкретним сектором, тобто галуззю кінцевого продукту, який імпортується або виготовляється з використанням імпортованих ресурсів [41].

Особливістю побудови Таблиць «витрати-випуск», відповідно до методології Державної служби статистики України, є дотримання узгодженості між випуском продукції за кожним видом економічної діяльності, з одного боку, та використанням продукції, з іншого [45]. Випуск продукції визначається як сума проміжного споживання і валової доданої вартості для кожного з видів економічної діяльності (табл. 4).

Таблиця 4

Структура III квадранта Таблиці «витрати-випуск»
з валовою доданою вартістю та ВВП

1	Сільське, лісове та рибне господарство	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	...	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	...	Надання інших видів послуг	Усього
1	2	3	4	5	6	7	8
Код за КВЕД 2010	A	B	...	H	...	S, T97	...
Оплата праці найманих працівників	...	...	...	...	...	...	...
Податки на виробництво та імпорт	...	...	...	...	...	...	...

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5	6	7	8
з них:	...	...	...	...	...	...	...
▪ податки на продукти	...	...	...	...	...	...	...
▪ інші податки, пов'язані з виробництвом	...	...	...	...	...	...	...
Субсидії на виробництво та імпорт	...	...	...	...	...	...	...
з них:	...	...	...	...	...	...	...
▪ субсидії на продукти	...	...	...	...	...	...	...
▪ інші субсидії, пов'язані з виробництвом	...	...	...	...	...	...	...
Валовий прибуток, змішаний дохід	...	...	...	...	...	...	...
ВВП	...	...	...	...	...	...	...
Випуск продукції в цінах споживачів	...	...	...	...	...	...	...

Джерело: [45]

Використання продукції дорівнює проміжному споживанню та кінцевому використанню продукції відповідного виду економічної діяльності. Випуск відображає загальний обсяг продукції, створеної інституційними одиницями протягом звітної періоду. Цей показник є тотожним випуску, який обчислюється при розрахунку ВВП виробничим методом.

ВВП виробничим методом, своєю чергою, розраховується поетапно:

- 1) визначають ВДВ в основних цінах, яка для видів економічної діяльності дорівнює різниці між випуском і проміжним споживанням. Сума ВДВ видів економічної діяльності дорівнює ВДВ економіки в цілому;
- 2) визначають ВВП у ринкових цінах, який дорівнює ВДВ для економіки в цілому та податків на продукти, за виключенням субсидій на продукти [46].

У складі Таблиць «витрати-випуск» у цінах споживачів випуск і використання продукції відображені з урахуванням торгово-транспортних націнок і податків за виключенням субсидій на продукти [21].

Методичний підхід до оцінки участі галузей промисловості України в глобальних ланцюгах створення доданої вартості, який включає аналіз структури експорту галузей промисловості, оцінку участі доданої вартості в експорті за галузями промисловості, позиціонування галузей промисловості у квадрантах матриці «частка в структурі експорту – частка національної доданої вартості в експорті», обґрунтування раціональної інтеграції економіки України у глобальні ланцюги створення матриці, було запропоновано в роботі [47].

Використання зазначеного підходу передбачало використання таких ключових джерел інформації, як Таблиці «витрати-випуск» Державної служби статистики України та бази даних індикаторів торгівлі доданою вартістю TiVa, розробленої ОЕСР разом зі Світовою організацією торгівлі [48].

База даних TiVa поступово удосконалюється щодо охоплення країн та індикаторів, які розробляються. Так, наприклад, у 2016 р. вона охоплювала 64 країни світу, включаючи всі країни ОЕСР, ЄС, Великої двадцятки та значну кількість країн Східної та Південно-Східної Азії у розрізі 36 видів економічної діяльності. Більшість показників участі у GVC були доступні за період 2005–2015 рр. із попередніми прогнозами на 2016 р. При цьому показники були представлені за такими групами [41]:

- 1) додана вартість у валовому експорті й імпорті;
- 2) декомпозиція внутрішньої доданої вартості у валовому експорті;
- 3) додана вартість у кінцевому споживанні;
- 4) реекспорт проміжного імпорту;
- 5) додана вартість послуг;
- 6) додана вартість за країною походження і галуззю;
- 7) додана вартість в експорті за кінцевим пунктом призначення;
- 8) пряма і зворотна участь у глобальних ланцюгах доданої вартості.

У роботі [42] були проаналізовані ключові показники, що містяться у базі даних і характеризують особливості створення доданої вартості за країнами світу. Також розглянуто підходи до їх розрахунків.

TiVA 2023 р. (вийшла наприкінці 2023 р.) містить показники вже за 76 країнами, а саме всі економіки ОЕСР, ЄС, Великої двадцятки та АСЕАН за період 1995–2020 рр. Порівняно з випуском TiVA 2021 року, включено 10 нових країн: Бангладеш, Білорусь, Камерун, Кот-д'Івуар, Єгипет, Йорданія, Нігерія, Пакистан, Сенегал та Україна. Список галузей представлений у 2023 р. з новими кодами відповідно до всіх баз даних ОЕСР з виміром економічної діяльності. Охоплення галузей залишається незмінним із 45 унікальними видами економічної діяльності, організованими в ієрархію, із сукупними показниками для загального виробництва та загального обсягу послуг [49].

Показники у редакції бази даних 2023 р. об'єднані у такі групи:

- 1) основні показники;
- 2) походження доданої вартості у валовому експорті;
- 3) походження доданої вартості в кінцевому попиті;
- 4) походження доданої вартості у валовому імпорті;
- 5) походження доданої вартості у валовому експорті за країною походження доданої вартості та кінцевим призначенням.

Основні матриці та вектори міжнародних Таблиць «витрати-випуск» та індикатори TiVA:

W – вектор доданої вартості розмірності $1 \times NK$, кожен елемент якого w_i^r являє собою додану вартість (у базових цінах) галузі $i = \overline{1, N}$ у країні $r = \overline{1, N}$ з податками за виключенням субсидій на проміжні продукти;

X – вектор валового випуску (в базових цінах) розмірності $1 \times NK$, кожен елемент якого x_i^r являє собою валовий випуск галузі i в країні r ;

V – вектор розмірності $1 \times NK$ відношення доданої вартості до випуску, кожен елемент якого $v_i^r = w_i^r / x_i^r$ являє собою відношення доданої вартості до випуску галузі i в країні r ;

Змістовні детермінанти формування ланцюгів створення доданої вартості в Україні ...

Z – матриця проміжного споживання (у базових цінах) розмірності $NK \times NK$, в якій кожен елемент z_{ij}^{rs} є товаропотоком з галузі-виробника i країни r до галузі j країни s ;

Y – матриця кінцевого попиту розмірності $NK \times N$, в якій кожен елемент y_i^{rs} є кінцевим попитом країни s на товари та послуги, що виробляються галуззю i країни r . Кінцевий попит розподіляється на кінцеве споживання домогосподарств і кінцеве споживання держави, валове нагромадження основного капіталу і зміни у запасах;

A – матриця коефіцієнтів витрат розмірності $NK \times NK$, елементи якої розраховуються таким чином:

$$a_{ij}^{rs} = z_{ij}^{rs} / x_i^s;$$

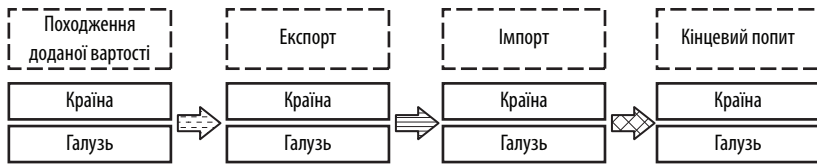
B – обернена матриця Леонтьєва розмірності $NK \times NK$, елементи якої b_{ij}^{rs} представляють прямі і непрямі потреби в ресурсах галузі i в країні r для виробництва однієї одиниці продукції галуззю j країни s ;

$GRTR$ – матриці двосторонньої валової торгівлі за галуззю / країною-експортером та країною-імпортером проміжних (INT) і кінцевих (FNL) товарів:

$$GRTR = GRTR\_INT + GRTR\_FNL.$$

Індикатори глобальних потоків товарів і послуг можна розглядати з чотирьох точок зору: походження доданої вартості, експортери, імпортери та кінцеві споживачі. Кожен із параметрами країни та галузі (або групи продуктів) [50] (рис. 10).

Таким чином, удосконалено теоретичні засади формування ланцюгів створення вартості шляхом узагальнення змістовно-контекстуальних та еволюційно-просторових закономірностей розвитку наукових досліджень із питань формування ланцюгів створення вартості. Бібліометричний (інструментарій VOSviewer v. 1.6.10) та трендовий (інструментарій Google Trends) аналіз та систематизація наукових напрацювань учених із питань формування ланцюгів створення вартості дозволили визначити найбільш перспективні напрямки наукових досліджень із цього питання.

- ➡ З країни та галузі походження доданої вартості проміжні товари та послуги можуть оброблятися багатьма фірмами в багатьох країнах до того, як їх переробить країна-експортер. Країна-експортер часто є основним джерелом доданої вартості
- ➡ Прямі потоки проміжних і кінцевих товарів і послуг. Експорт кінцевої продукції відповідає кінцевому попиту в країні-імпортері
- ↔ Проміжні товари та послуги, оброблені країною-імпортером, можуть проходити через багато країн і галузей до того, як товари та послуги кінцевого попиту досягнуть кінцевого пункту призначення попиту. Країна-імпортер може бути країною кінцевого попиту

Рис. 10. Схема можливостей використання індикаторів TiVA [50]

Дослідження включення галузей у глобальні ланцюги створення доданої вартості може слугувати важливою складовою і для оцінки зовнішньоторговельної безпеки не тільки економік країн у цілому, а й окремих галузей. Як інструмент при цьому доцільно використовувати національні міжгалузеві баланси та індикатори міжнародних Таблиць «витрати-випуск» бази даних TiVA.

Військова агресія Російської Федерації проти України вимагає від вітчизняних підприємств тотального перегляду ланцюгів створення вартості: участь в одних ланцюгах стала неможливою в найближчі 3–5 років, участь в інших – треба підсилювати або взагалі трансформувати, змінюючи позиції з країни – постачальника сировини на країну – переробника сировини. Водночас в Україні є необхідність у розвитку підходів до переходу від лінійної побудови економіки до економіки замкнутого циклу, яка дасть змогу зменшити негативний вплив на навколишнє середовище.

Література

1. Гужва І. Ю., Онищенко В. П. Глобальні ланцюги доданої вартості та інтеграція до них України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 3. С. 10–19.
2. Кизим М. О., Крамарев Г. В., Іванова О. Ю., Хаустова В. Є. Теоретичні засади розвитку глобальних ланцюгів створення вартості. *Бізнес Інформ*. 2018. № 12. С. 39–50.
3. Porter M. E. Industry structure and competitive strategy: Keys to profitability. *Financial Analysts Journal*. 1980. No. 36 (4). P. 30–41.
4. Porter M. E. *The Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. NY : Free Press, 1985.
5. Callon M. Techno-economic networks and irreversibility. *The Sociological Review*. 1990. No. 38 (S1). P. 132–161.
6. Gereffi G., Fernandez-Stark K. *Global Value Chain Analysis: A Primer*. Durham : Center on Globalization, Governance & Competitiveness, Duke University, 2011. 40 p.
7. Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T. The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*. 2005. No. 12. P. 78–104.
8. Granovetter M. Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American journal of sociology*. 1985. No. 91 (3). P. 481–510.
9. Latour B. *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. New York : Oxford university press, 2005. 301 p.
10. Coe N. M., Yeung H. W. C. *Global production networks: Theorizing economic development in an interconnected world*. New York : Oxford University Press, 2015. 288 p.
11. Ponte S., Sturgeon T. Explaining governance in global value chains: A modular theory-building effort. *Review of International Political Economy*. 2014. No. 21. P. 195–223.
12. Дугінець Г. В. Глобальні ланцюги вартості : монографія. Київ : КНТЕУ, 2018. 412 с.
13. Грушко В., Ковчар Р. Сучасне розуміння глобальних ланцюгів вартості. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2023. № 1 (69). С. 9–14.
DOI: 10.31732/2663-2209-2022-69-9-14
14. Mondliwa P., Roberts S., & Ponte S. Competition and power in global value chains. *Competition & Change*. 2021. No. 25 (3-4). P. 328–349.
DOI: 10.1177/1024529420975154

15. Nickow A. Growing in value: NGOs, social movements and the cultivation of developmental value chains in Uttarakhand, India. *Global Networks*. 2015. No. 15. P. 545–564.

16. Bair J. Contextualising compliance: hybrid governance in global value chains. *New Political Economy*. 2017. No. 22 (2). P. 169–185.

17. Bair J., Palpacuer F. CSR beyond the corporation: contested governance in global value chains. *Global Networks*. 2015. No. 15 (s1). P. 51–519.

18. Nadvi K., Raj-Reichert G. Governing health and safety at lower tiers of the computer industry global value chain. *Regulation & Governance*. 2015. No. 9. P. 243–258.

19. Jaklič A., Stare M., Knez K. Changes in global value chains and the covid-19 pandemic. *TEORIJA IN PRAKSA*. 2020. let. 57, No. 4. P. 1042–1064. URL: https://www.researchgate.net/publication/348576292_CHANGES_IN_GLOBAL_VALUE_CHAINS_and_COVID-19

20. Global Value Chain Development Report 2023. Resilient and Sustainable GVCs in Turbulent Times. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/gvc_dev_rep23_e.htm

21. Global value chain dependencies under the magnifying glass. *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*. 2022. 142. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/b2489065-en.pdf?expires=1706476445&id=id&accname=guest&checksum=5A453BCB7BECADF24E49AD3E839198A7>

22. Davenport L., Cronin B. Strategic information management: Forging the value chain. *International Journal of Information Management*. 1988. T. 8. Vol. 1. P. 25–34.

DOI: 10.1016/0268-4012(88)90005-9

23. Amyar F., Djanegara M. S., Pamungkas B., Akbar B. Suwarno S. Estimating the mediating role of value chain in good corporate governance and asset growth. *Uncertain Supply Chain Management*. 2024. T. 12. Vol. 1. P. 29–36.

DOI: 10.5267/j.uscm.2023.10.020

24. Berkowitz M., Mohan K. The Role of Global Procurement in the value chain of Japanese Steel. *Columbia Journal World Business*. 1987. T. 22 (4). P. 97–110.

25. Bagherian A., Gershon M., Kumar S., Kumar M. M. Analyzing the relationship between digitalization and energy sustainability: A comprehensive ISM-MICMAC and DEMATEL approach. *Expert Systems with Application*. 2024. T. 236. 121193.

DOI: 10.1016/j.eswa.2023.121193

26. Lewandowski I., Clifton-Brown J., Trindade L. M., Van Der Linden G. C., Chen C.-L., Dolsta O., Donnison I. S., Farrar K., Fonteyne S. Progress on optimizing miscanthus

biomass production for the european bioeconomy: Results of the EU FP7 project OPTIMISC. *Frontiers in Plant Science*. 2016. T. 7. 1620.

DOI: 10.3389/fpls.2016.01620

27. Koreniuk O., Mykhailovskyi V., Melnychenko N., Oliukha V., Eremeeva N. Artificial intelligence: challenges for International Trade and law. *Ad Alta – Journal of Interdisciplinary research*. 2022. T. 12 (2). P. 36–42.

28. Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T. The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*. 2005. T. 12. Vol. 1. P. 78–104.

DOI: 10.1080/09692290500049805

29. Gallezot P. Conversion of biomass to selected chemical products. *Chemical Society Reviews*. 2012. T. 14. Vol. 4. P. 1538–1558.

DOI: 10.1039/c1cs15147a

30. Tukker A. Eight types of product-service system: Eight ways to sustainability? Experiences from suspronet. *Business Strategy and the Environment*. 2004. T. 13. Vol. 4. P. 246–260.

DOI: 10.1002/bse.414

31. Humphrey J., Smitz H. How does insertion in global value chains affect upgrading in industrial clusters? *Regional Studies*. 2002. T. 36. Vol. 9. P. 1017–1027.

32. Boons F., Ludeke-Freund F. Business models for sustainable innovation: State-of-the-art and steps towards a research agenda. *Journal of Cleaner Produktion*. 2013. T. 45. P. 9–19.

DOI: 1016/j.jclepro.2012.07.007

33. Norman R. Ramirez R. From value chain to value constellation: designing interactive strategy. *Harvard business review*. 1993. T. 71. Vol. 4. P. 65–77.

34. Ford S., Despeisse M. Additive manufacturing and sustainability: an exploratory study of the advantages and challenges *Journal of Cleaner Produktion*. 2016. T. 137. P. 1573–1587.

DOI: 10.1016/j.jclepro.2016.04.150

35. Ghen G.-Q. A microbial polyhydroxyalkanoates (PHA) based bio- and materials industry *Chemical Society Reviews*. 2009. T. 38 Vol. 8. P. 2434–2446.

DOI: 10.1039/b812677c

36. Wang S., Wan J., Li D., Zhang C. Implementing Smart Factory of Industrie 4.0: An Outlook. *International Journal of Distributed Sensor Networks*. 2016. 3159805

DOI: 10.1155/2016/3159805

37. Stabel C. B., Fjeldstad J. D. Configuring value for competitive advantage: On chains, shops, and networks. *Strategik Management Journal*. 1998. Т. 19. Vol. 5. P. 413–437.

DOI: 10.1002/(sici)1097-0266(199805)19:5<413::aid-smj946>3.3.co;2-3

38. Mazurenko O., Tiutiunyk I. The international tax competitiveness: bibliometric analysis. *Financial Markets, Institutions and Risks*. 2021. No. 5 (1). P. 126–138.

DOI: 10.21272/fmir.5(1).126-138.2021

39. Sakib M. N., Kabir N., Ali S. M. A life cycle analysis approach to evaluate sustainable strategies in the furniture manufacturing industry. *Science the total Enviromental*. 2024. Vol. 907. 167611.

DOI: 10.1016/j.scitotenv.2023.167611

40. Мотрин Р. М., Прохоренко К. Р. Методологічні підходи щодо вимірювання глобальних ланцюгів доданої вартості в міжнародній торгівлі. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія : Економічні науки*. 2015. № 5–6 (82–83). С. 25–36. URL: [http://zt.knute.edu.ua/files/2015/5-6%20\(82-83\)/4.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2015/5-6%20(82-83)/4.pdf)

41. Miroudot S., Ye Ming Decomposition of Value-Added in Gross Exports: Unresolved Issues and Possible Solutions // 26th IIOA Conference. URL: https://www.researchgate.net/publication/323869810_Decomposition_of_Value-Added_in_Gross_Exports_Unresolved_Issues_and_Possible_Solutions

42. Кизим М. О., Хаустова В. Є., Шликова В. О., Крамарев Г. В., Пінчук А. О. Оцінки торгівлі доданою вартістю у світовій економіці. *Проблеми економіки*. 2018. № 4. С. 19–29.

DOI: 10.32983/2222-0712-2018-4-19-29

43. Koopman R., Zhi Wang, Shang-Jin Wei Tracing Value-added and Double Counting in Gross Exports. *American Economic Review*. 2014. Vol. 104 (2). P. 459–94.

44. Guide to OECD Trade in Value Added (TiVA) Indicators, 2023 edition // OECD, Directorate for Science, Technology and Innovation. 2023. URL: https://web.archive.oecd.org/2023-11-24/644737-TiVA_2023_Indicators_Guide.pdf

45. Методологічні положення державного статистичного спостереження Таблиця «витрати-випуск». Київ, 2022. 61 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2022/200/200_2022.pdf

46. Методика розрахунку валового внутрішнього продукту. Київ, 2022. 83 с. URL: <https://stat.gov.ua/sites/default/files/2023-10/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%83%20%D0%B2%D0%B0%D>

0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%20%281%29.pdf

47. Хаустова В. Є., Решетняк О. І., Полякова О. Ю., Шликова В. О. Оцінка участі галузей промисловості України в глобальних ланцюгах створення доданої вартості. *Проблеми економіки*. 2020. № 3. С. 73–85.

DOI: 10.32983/2222-0712-2020-3-73-85

48. Trade in Value Added Database // OECD. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TIVA_2016_C1

49. TiVA 2016 indicators – definitions // Organisation for Economic Co-operation and Development URL: http://www.oecd.org/sti/ind/tiva/TIVASaM_2016_Indicator_Definitions.pdf

50. TiVa indicators: 2023 edition // Organisation for Economic Co-operation and Development. URL: <https://www.oecd.org/sti/ind/measuring-trade-in-value-added.htm>

Напрями удосконалення екосистеми стартапів та підтримки інноваційного підприємництва в Україні

Решетняк О. І. – доктор економічних наук, доцент, завідувач сектора промислової політики та інноваційного розвитку відділу промислової політики та енергетичної безпеки НДЦ ІПР НАНУ

Хаустов М. М. – молодший науковий співробітник сектора енергетичної безпеки та енергозбереження відділу промислової політики та енергетичної безпеки НДЦ ІПР НАНУ

Сучасною рушійною силою інноваційної підприємницької діяльності у світі є створення та масштабування стартапів в усіх сферах економіки.

Як свідчить світовий досвід, основою успішного розвитку стартап-руху в країнах є ефективно діюча екосистема стартапів, що шляхом створення сприятливого середовища для новаторської діяльності та підтримки розвитку інноваційних проєктів, залучення інвестицій та фінансування, співпраці вітчизняних розробників з міжнародними компаніями та інвесторами забезпечує взаємодію між наукою та бізнесом, привертає талановитих фахівців, сприяє розвитку нових високотехнологічних виробництв і загалом зміцнює позиції країн на глобальному ринку, та позитивно впливає на якість життя їх населення.

В Україні екосистема стартапів до початку повномасштабної війни хоча і суттєво поступалася розвиненим країнам світу, але знаходилася в процесі активного становлення. Особливого значення формування ефективної екосистеми стартапів в Україні набуває в умовах необхідності повоєнної розбудови економіки країни на нових інноваційних засадах.

1. Сутність понять «стартап» та «екосистема стартапів».

Стартапи у сучасній економіці, являючись першим етапом життєвого циклу інновацій, стають одним із основних двигунів наукового прогресу, каталізатором як глобального, так і локального економічного розвитку [1].

Останніми роками стартапи є об'єктом дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних учених, які зосереджуються на різних їх аспектах: сутності, характерних рисах, різновидах, моделях життєвого циклу, принципах і факторах успішності, джерелах фінансування, проблемах впровадження та помилках у процесі розвитку та ін.

У загальному розумінні стартап (startup, від англ. «стартовий») – це проєкт або компанія з короткою історією операційної діяльності [2]. Це поняття виникло в 1939 р., коли випускниками Стенфордського університету була створена стартап-компанія «Hewlett-Packard», яка з часом стала визнаним гігантом ІТ-сфери. Цей термін вперше офіційно був введений журналом «Forbes» в 1973 р., а в 1977 р. – журналом «Business Week» [3].

На основі аналізу поглядів науковців і практиків на поняття «стартап» [4; 5] можна виділити такі найбільш поширені підходи до розуміння його сутності: 1 – стартап – це «нова» та «тимчасова» компанія, що виходить на ринок з інноваційним проєктом та має обмежені власні фінансові та людські ресурси на початковій стадії розвитку; 2 – стартап – це бізнес-модель, заснована на інноваціях, новаторстві, прагненні до масштабованості та високих темпів зростання. Отже, говорячи про стартап, необхідно ідентифікувати його як інноваційний проєкт або компанію. Причому важливим є те, що проєкт є першим базовим етапом формування стартапу. Щодо бізнес-моделі, то вона є концептуальним описом способу створення цінності і має реалізовуватися як в межах інноваційного проєкту, так і компанії, оскільки процес створення моделі бізнесу є складовою частиною його стратегії становлення та розвитку [4; 5].

Базуючись на проведеному аналізі, пропонується таке уточнене визначення поняття: *стартап – це проєкт або компанія, що базуються на унікальній бізнес-ідеї і передбачають створення та масштабування інноваційного продукту, послуги або бізнес-моделі в умовах обмежених ресурсів* [4; 5].

Концепція екосистеми стартапів останнім часом широко використовується в контексті інновацій та підприємництва [6–10]. Розуміння

поняття «екосистема стартапів» досить широке, і хоча єдиного, загальноприйнятого його визначення немає, термін використовується відносно певного географічного регіону (наприклад, Silicon Valley) з високою щільністю стартапів і підприємців [8]. Необхідно зазначити, що сфера застосування екосистеми може варіюватися від сукупності кількох стартапів до регіону або країни, проте використання цього терміна відносно окремих міст є найбільш поширеним. Наприклад, звіт The Global Startup Ecosystem Ranking визначає екосистему стартапів як «місто або географічну область (приблизним радіусом 100 км), що використовують спільні ресурси» [11].

Як і в природних екосистемах, ключовою характеристикою екосистеми стартапу є взаємозалежність (або «спільна доля») різних організмів всередині екосистеми. Інакше кажучи, екосистема стартапів представляє стосунки між окремими її акторами або групами акторів, що відрізняє екосистеми від інших понять, таких як кластери, організації (наприклад, зустрічі, хакатони) [8]. Останнім часом багато авторів, в тому числі Mason С. та Brown R., підкреслюють значну роль підприємців в екосистемі стартапів, визначаючи її як набір взаємопов'язаних суб'єктів підприємництва (як потенційних, так і існуючих), підприємницьких організацій (наприклад, фірм, венчурних капіталістів, бізнес-ангелів, банків), установ (наприклад, університетів, установ державного сектора, фінансових установ) та підприємницьких процесів (наприклад, рівень відкриття нових бізнесів у регіоні, кількість фірм, що розвиваються, рівень венчурного бізнесу, кількість бізнесів, що масштабуються, рівень підприємницьких амбіцій та ін.), які офіційно та неформально об'єднуються з метою розвитку місцевого підприємницького середовища [9].

Startup Commons визначає екосистему стартапів як мережу, яка складається з індивідів, стартапів на різних стадіях розвитку та різних видів організацій, що співпрацюють як система для створення нових стартап-компаній [12]. Н. Ситник розглядає екосистему стартапів як підсистему інноваційної екосистеми, спрямовану на розробку інноваційних продуктів і послуг стартапами [13].

Залежно від територіальної специфікації екосистему стартапів науковці визначають та досліджують на рівні конкретного міста, країни або на глобальному рівні [11]. Щодо структури та керування можна виділити екосистему на корпоративному рівні (в рамках корпорацій), регіональному або національному рівнях [14]. Більш поширеним є підхід, коли екосистеми стартапів розглядаються на національному та регіональному рівнях [15].

Екосистема стартапів охоплює різноманітні організації, які, взаємодіючи, приносять значний приріст для ринку через зростання стартап-компаній, доходи інвесторів і користь для кінцевих клієнтів. Взаємозв'язки між компонентами створюють складну мережу стосунків між стартапами, організаціями та зовнішнім середовищем.

Враховуючи вищенаведене та попередні результати досліджень, пропонується розглядати екосистему стартапу як *мережеве об'єднання організаційних структур різної форми власності, які забезпечують підтримку створення інноваційних стартап-проектів на різних стадіях їх життєвого циклу з наступним масштабуванням.*

Можна виділити декілька моделей екосистем стартапів. Одна з них запропонована Caleb H. [17], який ставить підприємців у центр уваги, оскільки їх лідерство вважається ключовим для успіху стартапової економіки. Також він у модель екосистеми стартапів включає такі елементи, як держава, університети, ментори, сервісні компанії, корпорації, інвестори і громадські ініціативи, що надають підтримку підприємництву. Кожний з цих елементів розглядається як комплексний інструмент, підтримка яких формує успішну екосистему стартапів.

Spigel B. [18] ключовими внутрішніми складовими моделі екосистем стартапів розглядає організаційні та соціальні фактори. Ці фактори включають загальну підприємницьку культуру, історії успішних бізнесів, людський талант, інвестиційний капітал, соціальні мережі та менторство.

Запропонована модель також містить матеріальні фактори, такі як: державні установи та університети, сервісні компанії, а також інфраструктуру та місцеві ринки, що мають географічне значення. Ці вну-

трішні фактори діють як компоненти, які впливають на процеси в екосистемі стартапів.

Також науковцями розглядаються підходи до визначення екосистеми стартапів на основі моделей потрійної та чотириланкових спіралей (The Triple and Quadruple Helix Model) [19]. Згідно з цими підходами формування інновацій в стартапах є результатом, що досягається не одним інституційним гравцем, а результатом взаємодії між усіма учасниками екосистеми як джерела нових організаційних планів [19]. Так, в основі моделі потрійної спіралі – інституційний базис для розвитку інновацій (в тому числі на базі стартапів), який створюється триадичною мережею між академічною спільнотою, промисловістю та урядом. Основними зв'язками між трьома інституційними факторами в моделі потрійної спіралі екосистем стартапів є такі: (1) передача технологій, (2) співпраця та вирішення конфліктів, (3) спільне лідерство, (4) заміна певних функцій і (5) мережа. Зокрема, передача технологій є ключовим елементом потрійної спіралі, особливо в галузях високої інноваційності стартапів [19].

В останні роки дослідники запропонували деякі варіації моделі потрійної спіралі, щоб інтегрувати додаткові змінні, які впливають на співпрацю між громадськими організаціями, академічною спільнотою та бізнесом. Зокрема, була запропонована модель чотириланкової спіралі для екосистеми стартапів, яка, окрім трьох ключових інституційних органів, також враховує роль культури, громадянського суспільства та ЗМІ [20]. Модель чотирьох спіралей визначає важливість екологічної складової у розвитку екосистем стартапів [21]. Серед взаємодій, які відбуваються в ширшому соціальному контексті, основними є процеси виробництва інновацій та нових знань у сучасних економіках. Крім того, особлива увага приділяється інституційному плануванню та змінам, тобто системним процесам оновлення та реформування інституційної бази управління інноваційного підприємництва [20].

До екосистем стартапів належать суб'єкти, що беруть участь у моделі чотириланкової спіралі, дія яких визначає бізнес-шлях та успіх стартапів, особливо для тих, що характеризуються високим ступенем

технологічних інновацій та наданням послуг на глобальному рівні, мають потребу у взаємозв'язках з іншими суб'єктами екосистеми [22; 23]. Інститут Aspen [24] аналізує наявні рамки підприємницької екосистеми та визначає такі основні детермінанти екосистеми, що впливають на успіх підприємництва: освіта та наукові дослідження, людські ресурси, втручання уряду, налагодження зв'язків і підтримка, фінансування. Ziakis C., Vlachopoulou M. і Petridis K. [25] в модель екосистем стартапів пропонують включати такі фактори стійкості стартапів: освіта та наукові дослідження, людський капітал, фінансування, уряд, підтримка бізнесу та зв'язок, підприємницька культура та стимули створення стартапів.

Екосистему стартапів можна розглядати через аналіз її структурних компонентів (бізнес-ангели, акселератори й інкубатори, ментори, державна підтримка, венчурний капітал, інвестори, університети, дослідження та розробки) та їх ролі у розвитку стартапів [26; 27]. Загалом ця екосистема являє собою відкриту систему, спрямовану на створення і постійне удосконалення стартапів. Ця система інтегрує стартапи з суб'єктами, які забезпечують їхнє існування, і всі вони функціонують у певному середовищі, будучи взаємопов'язаними мережею динамічних взаємозв'язків.

Дума О. та Завтура К., характеризуючи екосистему стартапів, розділяють суб'єкти та фактори середовища: суб'єкти відповідають біотичним аспектам екосистеми, а фактори середовища – абіотичним чинникам [15]. Для успішного розвитку стартапів ключовими цілями різних організацій, інституцій та окремих осіб у ролі суб'єктів екосистеми стартапів визначається підтримка п'яти основних напрямків: державне регулювання, фінансування стартапів, навчання учасників стартапів, інформаційна підтримка, інфраструктурна підтримка стартапів [15].

Оточення екосистеми стартапів включає в себе ринкові, технічні, економічні та соціокультурні фактори, які впливають на функціонування суб'єктів екосистеми. Серед суб'єктів екосистеми визначаються такі [15]:

1. Стартап-компанії на різних етапах функціонування – основні учасники стартап-екосистеми, які ґрунтуються на інноваційних

- ідеях, досліджують прибуткові бізнес-моделі та шляхи їх масштабування.
2. Сервісні компанії, такі як ІТ-сервіси, краудфандингові платформи та бази даних про стартапи (наприклад, Crunchbase), – створені для надання різноманітних послуг для підтримки функціонування та ефективного використання ресурсів стартапів, а також для сприяння обміну інформацією в екосистемі.
  3. Державні та місцеві органи влади – формують законодавчу базу для існування стартап-екосистеми в межах їх юрисдикції, надають цільову підтримку екосистемі та виконують регулюючу та контролюючу функції.
  4. Інвестори, включаючи венчурний капітал, бізнес-ангелів, приватних інвесторів, інвестиційні компанії та фонди, а також краудфандингові платформи, – забезпечують фінансування стартапів на різних етапах їх існування та фінансову підтримку стартап-екосистеми.
  5. Центри компетентності, такі як університети, дослідницькі інститути, високотехнологічні компанії, бізнес-акселератори, – розвивають компетентності учасників екосистеми, створюють умови для народження нових ідей, їх тестування та втілення в стартапи.
  6. Експертне середовище, включаючи професійних консультантів, технічних і бізнес-експертів, менторів, юристів і тренерів, – надають консультаційні послуги та допомагають знайти відповідних експертів та інвесторів всередині екосистеми.
  7. Агенти змін (блогери, журналісти, відомі політики, підприємці, публічні особи та соціальні групи) – сприяють просуванню та популяризації нових ідей, стартапів, товарів та послуг, а також роблять більш відомими акселератори та інші ініціативи.
  8. Інфраструктурні компанії, включаючи бізнес-інкубатори, технопарки, інноваційні центри та наукові парки, – забезпечують організаційну підтримку для стартапів на ранніх стадіях розвитку.

9. Фондові біржі та брокерські компанії – забезпечують масштабування стартапів, можливість вийти на першу публічну торгівлю акціями та перетворити їх на публічні компанії.

Циган Р. та ін. [28] визначають, що до екосистеми стартапів входять різні категорії інститутів, що забезпечують комплексну підтримку розвитку стартап-проектів:

- інститути підтримки стартапів, діяльність яких оцінюється можливістю масштабування стартапів, наявністю інкубаторів та акселераторів, державних органів підтримки та забезпечення, соціального підприємництва;
- інститути експертизи, що забезпечують трансфер знань і технологій, розвиток індустріалізації, захист інтелектуальної власності;
- фінансові інститути, до яких входять бізнес-ангели, державне фінансування (грантове), приватний та венчурний капітал, корпоративний венчурний капітал;
- інститути освіти, до яких відносять наукові парки, університети, науково-дослідні інститути, центри підприємництва, бізнес-інкубатори;
- інформаційна підтримка, а саме стартап-події, змагання та конкурси стартапів, стартап-медіа, простір для коворкінгу та ін.

Приєднання до екосистеми надає стартапам такі переваги [29]: встановлення зв'язків між суб'єктами екосистеми (починаючи з ідеї, стартап можна обговорювати з однодумцями в екосистемі, які можуть сприяти її втіленню); доступ до передових знань (екосистема слугує джерелом цінної нової інформації, з якої можна почерпнути знання); збудження інновацій (участь в екосистемі сприяє генерації ідей та формуванню зацікавленості у розробці нових концепцій); можливість створення компанії (після накопичення критичної маси ідей може виникнути бажання заснувати власну компанію); колективні зусилля (учасники, які мають частки в компанії, будуть спільно працювати на розвиток стартапу, що сприятиме їхньому успіху); наявність альтернатив у процесі пошуку інвестора (екосистема поєднує певну кількість інвесторів, що конкурують між собою за інноваційні проекти).

2. Характеристики екосистеми стартапів України та напрями її розвитку.

На основі проведеного аналізу екосистем стартапів країн світу [4; 11; 30–33] та тенденцій їх розвитку визначено, що побудова екосистем стартапів ґрунтується на новому підході, який передбачає розгляд екосистеми розвитку стартапів як динамічної самореґулюючої та еволюційної системи з високим рівнем невизначеності. Цей підхід вимагає нового типу когнітивних навичок для співпраці між різними видами організацій, такими як приватні, державні, громадські та муніципальні.

Модель екосистеми стартапів України наведено на *рис. 1*.

Загалом досвід провідних країн світу свідчить, що розумно розглядати політику розвитку стартап-підприємництва окремо від загальної політики підтримки підприємництва в країні. Для успішного розвитку інноваційного приватного сектора потрібні стратегічні колаборації всередині екосистеми.

Сам собою державний сектор не може виконувати роль драйвера економічного зростання, але він може надавати системну підтримку для розвитку місцевих стартап-підприємницьких ініціатив. Державний сектор може взяти на себе роль керівника в створенні довгострокових платформ і підсистем локальних стартап-екосистем. Це включає в себе сприяння співпраці та сталого обміну інформацією між всіма учасниками екосистеми, а також формулювання візії розвитку для всіх учасників екосистеми.

Також аналіз іноземного досвіду у створенні місцевих екосистем стартапів показує, що для успішної роботи та розвитку екосистеми стартапів важливо враховувати такі ключові аспекти [4]:

1. Узгоджувати цілі створення екосистем стартапів та їх пріоритетних сфер діяльності (необхідність створення спільних цілей для всіх учасників екосистеми, підтримка досягнення їхньої місії та спільного бачення її розвитку дозволяють екосистемі здійснювати динамічний розвиток, залучати необхідні інвестиції та сприяти розвитку талантів у прогресивних сферах економічної діяльності).

Напрями удосконалення екосистеми стартапів та підтримки інноваційного ...

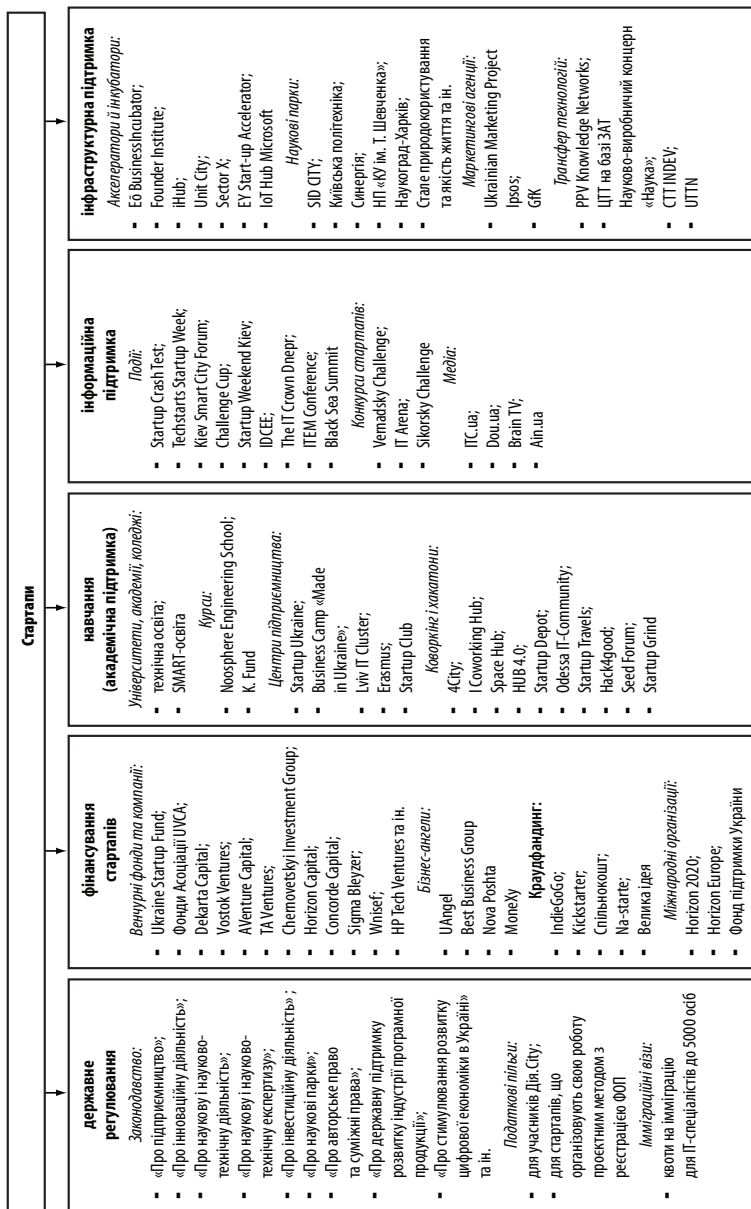

Рис. 1. Модель екосистеми стартапів України

Джерело: складено авторами [4]

2. Забезпечувати підтримку внутрішнього зростання суб'єктів екосистеми (законодавча, фінансова й інфраструктурна підтримка і мотивація, що необхідні для внутрішнього розвитку екосистеми, суттєво сприяють її успіху).
3. Формувати командний дух та сприяти співпраці за рахунок створення атмосфери взаємної довіри та встановлення зв'язків, розроблення ефективних методів роботи, моніторингу ефективності співпраці в екосистемі, виявлення та управління конфліктами між учасниками.
4. Надавати допомогу та менторську підтримку окремим гравцям як важливій частині формування ефективної екосистеми стартапів.
5. Забезпечувати поточну роботу екосистеми за рахунок організації відбору та керування членами екосистеми, відстеження виконання неофіційних правил екосистеми.
6. Створювати ефективні комунікаційні мережі, забезпечувати інформаційну підтримку в межах та поза межами екосистеми стартапів.
7. Забезпечувати моніторинг і планування розвитку, оцінювання стану та розробку довгострокових планів розвитку екосистеми.

Таким чином, у країнах світу накопичено великий досвід формування та підтримки розвитку екосистеми стартапів. Досвід успішних екосистем стартапів доцільно імплементувати у вітчизняну практику, але з урахуванням її особливостей, існуючих сильних і слабких сторін.

Для визначення конкретних напрямів вдосконалення вітчизняної екосистеми стартапів розглянемо сучасний стан її розвитку.

Так, згідно з The global startup ecosystem Report 2023, Україна покращила свої результати порівняно з попереднім 2022 р., піднявшись на одну позицію до 49-го місця в світі. В Європі Україна зберегла свої позиції та перебуває на 30-му місці, випереджаючи Угорщину та Сербію із загальним розривом у балах менше 5 % [11]. Як відмічається в звіті [11], Україна перебуває на шляху відновлення, і більшість її екосистем піднялися в рейтингу 2023 р. порівняно з 2022 р. Також у звіті наголо-

шується, що у зв'язку з триваючою війною в Україні важко прогнозувати наслідки для розвитку стартапів і швидкість відновлення української фізичної та економічної інфраструктури. Але, незважаючи на те, що Україна переживала економічні труднощі протягом кількох років ще до війни, в країні було створено екосистему стартапів, яка є масштабованою та глобальною [34].

Необхідно зазначити, що в Україні вже було створено цілий ряд відомих стартапів, що відносяться до «єдинорогів», серед яких: People.ai, Grammarly, Gitlab і Ahrefs, усі з величезними глобальними базами учасників. На платформі Startup Ranking [35] представлено 209 українських стартапів. Серед цих стартапів на першому місці у вітчизняному рейтингу знаходиться стартап SendPulse (у світовому рейтингу стартапів знаходиться на 61-му місці), який було створено у 2015 р. та який працює на ринку фінтех з використанням технологій штучного інтелекту та машинного навчання. Основною причиною успіху країни в розвитку стартапів експерти вважають талант українських розробників [36].

Протягом останніх довоєнних років в Україні, незважаючи на несприятливу політико-економічну ситуацію, індустрія стартапів у середньому зростала на 20–30 % на рік. Але 2022–2023 рр. показали, що розвиток стартапів уповільнився у зв'язку з війною в країні, економічними втратами, відтоком фахівців та ін. Крім того, як зазначається експертами [11], один із головних викликів, з якими зіткнеться українська екосистема стартапів, пов'язаний з безпрецедентною підтримкою українців з боку європейських країн, що дозволяє їм жити та працювати у цих країнах протягом тривалого часу воєнних дій. Ця допомога є дуже потрібною для стартаперів під час війни, але існує загроза, що українські технічні та IT-таланти не повернуться в Україну після війни, що вплине на можливості відновлення української екосистеми стартапів до довоєнного стану та подальшого її розвитку.

Враховучи стан економіки України, а також інституційний фундамент, що був закладений у довоєнний період, можна зазначити, що, маючи значний потенціал розвитку екосистеми стартапів, існує низка проблем, які потребують вирішення задля забезпечення повоєнного відновлення України.

Як було зазначено вище, однією з ключових проблем, що може ускладнити відновлення екосистеми стартапів в Україні та її подальший розвиток, – необхідність повернення висококваліфікованих кадрів та запобігання їх відтоку у повоєнний період.

Як свідчить світовий досвід, стартапи можуть досягти успіху, якщо їхні засновники мають належний рівень цифрової грамотності, інноваційний підхід і відкрите мислення. У цьому контексті надзвичайно важливим є підняття рівня цифрової грамотності серед громадян і бізнесу, розвиток цифрових компетентностей. Тут необхідно розуміти, що недостатня зацікавленість з боку української держави та інвесторів у сучасних інноваційних проєктах призводить до того, що багато молодих компаній співпрацюють з зарубіжними інвесторами, що надають їм фінансову підтримку. Така ситуація призводить до того, що іноземні інвестори отримують контроль над цими стартапами, які перестають бути українськими, та втрачаються вітчизняною економікою.

Також значущим обмежуючим чинником для розвитку стартапів в Україні є відсутність попиту від клієнтів на кінцевий продукт або недостатня виразність ринку, який ще не сформувався та зазнав втрат під час війни. Високий рівень ризиків і невизначеності, а також обмеженість фінансових ресурсів вітчизняних інвесторів ускладнюють привертання інвесторів на ранніх етапах розвитку стартапів та можуть погіршити ситуацію щодо фінансування стартапів у межах нашої країни. Як результат, навіть найбільш перспективні проєкти можуть зазнавати нестачу фінансових ресурсів і зникати. Тому багато стартапів в Україні ще у довоєнний період були націлені на залучення клієнтів з інших ринків, таких як США, Європа, Азія та ін. Це полегшує залучення інвестицій та дозволяє реалізувати їхню ідею у масштабуванні виробництва, надавати послуги або проводити ІРО, але викликає ризик у межах нашої країни.

Для зменшення цих ризиків можна запропонувати підхід, що спрямований на збільшення кількості потенційних стартапів для фінансування в нашій країні. Так, у рамках інноваційної інфраструктури та в університетах, як важливої складової екосистеми стартапів, необхідно більше уваги приділяти формуванню стартап-культури та інноваційно-

го мислення в українських закладах вищої освіти, особливо в провідних університетах, що має велике значення для довгострокового розвитку української екосистеми підтримки стартапів.

Це може бути досягнуто через впровадження нових навчальних програм, спрямованих на потреби ринку, зокрема у галузі фінансових технологій та інших сферах, впровадження системи подвійної освіти, розвиток відповідних цифрових навичок серед студентів шляхом привласнення до навчання залучених закордонних лекторів (експертів-практиків у певних галузях), виділення менторів для студентів, що можуть бути викладачами з практичним досвідом або фахівцями з практики. У навчальні програми, за можливості та наявності відповідних зв'язків, можуть включати співпрацю з бізнес-інкубаторами, акселераторами, фінтех-компаніями тощо.

Саме через збільшення інтеграції між освітою, бізнесом і державою можна забезпечити можливість університетам готувати фахівців, які мають необхідні знання та навички для реалізації власних бізнес-ідей та проєктів у стартапах. Незважаючи на те, що українські науковці мають перспективні розробки, ці переваги часто зменшуються через такі обмежуючі фактори:

1. Відсутність платформ і програм підтримки стартапів.
2. Відсутність ефективних механізмів фінансування фундаментальних досліджень через гранти, або ж ця система занадто бюрократична.
3. Відсутність навичок ведення переговорів з бізнесом і розуміння реальних потреб ринку.
4. Нестворена дієва бізнес-модель взаємодії між науковцями, освітньо-науковими установами, бізнесом і державою.
5. Відсутність системи відбору креативних студентів і обдарованих молодих науковців, які могли б створювати та реалізовувати революційні ідеї та проєкти.

Також для збільшення припливу інвестицій в Україну з метою фінансування стартапів необхідно забезпечити гармонізацію законодав-

ства України з європейськими директивами та стандартами стосовно електронних грошей, віддаленого відкриття рахунків, багаторівневої ідентифікації клієнтів, PSD2, відкритих API та участі третіх сторін як агентів, може сприяти розвитку фінтех-індустрії в Україні [4]. Тому підтримка стартапів має включати також такі заходи:

1. Збільшення державних інвестицій, зокрема через грантову підтримку, як на прикладі Українського фонду стартапів, з метою сприяння розвитку стартап-індустрії в Україні.
2. Підтримка ініціатив соціального характеру, що водночас мають інноваційну спрямованість.
3. Продовження розвитку підприємницької культури та розширення ділового мислення, відповідних вимогам формування цифрового суспільства.
4. Підсилення захисту інтелектуальної власності та адаптація вітчизняного законодавства до європейських норм для підготовки до інтеграції в Європейський Союз.
5. Розробка законопроектів, спрямованих на підтримку інноваційного підприємництва та регулювання ринків віртуальних активів та фінтех-сектора в Україні.
6. Сприяння інформаційно-консультаційній роботі для поліпшення можливостей українських новаторів у міжнародних програмах, стартап-пітчах, програмах акселерації та інкубації тощо.

Підводячи підсумки, можна визначити такі основні напрямки подолання розриву в розвитку стартапів в Україні та розвинених країнах світу [24]:

- екосистема підтримки стартапів має бути прозорою та водночас взаємоузгодженою з інноваційною політикою країни. Регуляторна політика країни має бути більш сприятливою для підприємництва та значно менш бюрократичною. Необхідною є підтримка стартаперів урядом на всіх етапах їх розвитку, в тому числі шляхом спрощення ключових бізнес-процесів, залучення для цього регіональних хабів і потенційних інвесторів;

- уряд має сприяти розвитку підприємницького та «стартапного» мислення в науці та дослідницьких розробках, підтримувати розвиток і зростання масштабів сектора стартапів, що в усіх країнах є потужним двигуном впровадження інновацій, розвитку та імплементації результатів науково-дослідної діяльності, впровадження в економіку та масштабування новітніх технологій;
- також уряд має сприяти формуванню більш дружнього відношення суспільства до стартапів, залученню більшої кількості винахідників, зокрема молоді, до сфери підприємництва, зміцнювати та розвивати екосистему підтримки стартапів. Для цього необхідним є залучення та створення умов для кооперації учасників з академічної, наукової та підприємницької сфер.

3. Методичний підхід до формування екосистеми стартапів в Україні.

Збільшення кількості вітчизняних успішних стартапів вимагає всебічного розуміння процесів в екосистемі стартапів і специфіки розвитку стартапів залежно від стадії їх життєвого циклу.

Характеристику стартап-проекту по стадіях життєвого циклу наведено в *табл. 1*.

Однією з важливих проблем для вітчизняних стартапів є недостатність фінансових ресурсів для їх розвитку. Стартапи мають можливість залучати кошти з кількох джерел, які залежать від того, на якій стадії життєвого циклу вони знаходяться. Так, на ранніх стадіях (pre-seed) підприємці, як правило, використовують власні кошти та/або запозичують у друзів і родини (bootstrapping), перш ніж звертатися за фінансовою допомогою до інвесторів-ангелів, акселераторів, інкубаторів тощо [37]. Під час початкової стадії стартапи зазвичай залучають капітал від інвесторів-ангелів та венчурних компаній для підтримки їхнього мінімально життєздатного продукту (MVP) і розвитку відповідності продукту ринку. У багатьох екосистемах стартапів компанії венчурного капіталу та державні установи зазвичай також можуть співпрацювати задля забезпечення діяльності стартапів на етапі початкового фінансування. У разі успіху на початковій стадії стартапи задля залучення значних фінансових ресурсів переходять до раундів

Таблиця 1

Характеристика стартап-проєкту по стадіях життєвого циклу

Характеристика	Стадія життєвого циклу стартап-проєкту										
	I. Початкова		II. Посівна		III. Виконавча		IV. Кінцева				
	Формування компанії	Генерація бізнес-ідеї	2.1. Створення MVP	2.2. Побудова бізнес-моделі	2.3. Створення прототипу	3.1. Розробка бізнес-плану	3.2. Розробка стратегії	4.1. Захист інтелектуальної власності	4.2. Пошук фінансування		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
Перелік дій	Підбір команди; Тестування команди; Вибір лідеру проєкту	Пошук ідеї; Генерування бізнес-ідеї; Тестування бізнес-ідеї	Створення MVP; Тестування MVP	Формування ціннісної пропозиції; Висунення гіпотез; Побудова бізнес-моделі	Створення прототипу; Тестування прототипу	Формування та написання бізнес-плану	Визначення маркетингової стратегії виводу продукції на ринок	Підготовка та подача заявки; Отримання патенту або автоторського свідоцтва	Підготовка презентації; Учассть у стартап-фестивалях, конкурсах, грантах, зустрічах		
Інструменти проєктування	Тести для членів команди; Тести для лідеру вибору проєкту	Карта емпатії; Інтелектуальні карти	Лабораторне та інше обладнання	Шаблони ціннісної пропозиції; Шаблони бізнес-моделі Canvas	Лабораторне та інше обладнання	Шаблони бізнес-планів	Шаблон маркетингової стратегії	Зразки заявок на отримання патенту або автоторського свідоцтва	Pitch Deck		

Напрями удосконалення екосистеми стартапів та підтримки інноваційного ...

Продовження табл. 1

1	Результати проєктування	Сформована команда; Обраний лідер проєкту	Визначена нова і унікальна бізнес-ідея; Бізнес-ідея протестована	4	Створено MVP; Протестовано MVP	Визначено ціннісну пропозицію; Побудовано бізнес-модель	6	Створено прототип; Протестовано прототип	7	Розроблено бізнес-план	8	Розроблено маркетингову стратегію виводу продукції на ринок	9	Отримано патент або авторське свідоцтво	10	Розроблено презентацію; Підписано меморандум про залучення інвестицій, отримано грант
	Управління проєктом	Робоча група (команда) на чолі з лідером	Робоча група (команда) на чолі з лідером	Робоча група (команда) на чолі з лідером	Робоча група (команда) на чолі з лідером	Робоча група (команда) на чолі з лідером	Робоча група (команда) на чолі з лідером	Робоча група (команда) на чолі з лідером	Робоча група (команда) на чолі з лідером	Робоча група (команда) на чолі з лідером	Робоча група (команда) на чолі з лідером	Робоча група (команда) на чолі з лідером	Заявки на отримання патенту або авторського свідоцтва	Лідер разом з робочою групою (командою)		
	Вимоги до робочої групи	Наявність творчого та практичного мислення	Креативність, міждисциплінарність і критичне мислення	Інженерне та критичне мислення	Креативність, когнітивність та аналітичне мислення	Інженерне та критичне мислення	Аналітичне, когнітивне мислення	Стратегічне, аналітичне та когнітивне мислення	Стратегічне, аналітичне та когнітивне мислення	Інженерне мислення	Стратегічне, логічне та аналітичне мислення					

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Експертна підтримка команди	Представник стартап-школи	Представник стартап-школи	Консультант з технічних платформ наукового парку	Консультант з бізнес-інкубатора	Консультант з технологічних плат-форм наукового парку	Консультант з бізнес-інкубатора	Консультант з бізнес-інкубатора	Консультант з центру трансферу технологій	Консультант з бізнес-акселератора

Джерело: розроблено авторами [4]

Напрями удосконалення екосистеми стартапів та підтримки інноваційного ...

фінансування серії А та В, які в основному забезпечують фірми венчурного капіталу [37; 38].

У *табл. 2* узагальнено основні джерела фінансування стартапів на різних стадіях їх життєвого циклу. Виходячи з *табл. 2* можна зробити висновок про необхідність залучення певних учасників екосистеми стартапів на різних етапах життєвого циклу стартапів.

Таблиця 2

Основні джерела фінансування стартапів на різних стадіях їх життєвого циклу

Основні джерела фінансування	Тип джерел фінансування	Етапи життєвого циклу			
		Pre-seed	Seed	Серія А, В	Серія С+
Особисті кошти чи внутрішні кошти	Особисті заощадження	+	+		
	Друзі та родина	+	+		
	Нерозподілений прибуток			+	+
Державне фінансування	Державні програми		+	+	
	Гранти	+	+		
Боргове фінансування	Банківські кредити			+	+
	Венчурний борг			+	+
	Державний борг				+
	Приватний борг				+
Власний капітал	Інкубатори / акселератори	+	+	+	
	Бізнес-ангели	+	+	+	
	Ендаумент-фонди	+			
	Фонди венчурного капіталу		+	+	+
	Фонди прямих інвестицій				+

Джерело: сформовано авторами на основі [37–39]

Для зменшення негативного впливу зовнішнього середовища доцільним є створення відповідного управління розвитком екосистеми,

яка сприятиме та забезпечуватиме виникнення та розвиток стартапів продовж всього терміну їх існування [39].

Екосистеми підтримки стартапів, як показав аналіз європейського досвіду, можуть по-різному брати участь у їх життєвому циклі. Так, визначаються три ключові стратегії формування та розвитку екосистем стартапів [37]:

1. Фокусування екосистемної підтримки на «вирощуванні» нових підприємців, що запроваджують стартапи. Так, екосистема стартапів, яка концентрується на початковому етапі, – виникнення та допомога засновникам у створенні конкурентоспроможних бізнес-ідей, має:

- сприяти розвитку підприємницьких університетів;
- готувати таланти за різними науковими напрямками;
- заохочувати підприємців до експериментів, новацій, пошукової діяльності;
- організовувати взаємодію між учасниками стартап руху, створювати відповідний фізичний простір.

Регіони, що досягли успіху у реалізації цієї стратегії, не розраховують на появу компаній Unicorns, проте мають переваги від зростання креативності, розвивають підприємницькі навички, залучають корпоративні науково-дослідні центри, отримують державне фінансування та залучають підприємців-філантропів. Така екосистема стартапів передбачає навчання підприємництва, відкриття креативних просторів та допомогу молодим компаніям. Основна мета формування екосистеми стартапів за цією стратегією – брати участь у глобальних процесах трансформації та визначати можливості, використовувати технології та інновації задля покращення місцевої економіки, навколишнього середовища та суспільства в цілому [38].

2. Стратегія акселерації стартапів чи «стартового майданчика» є привабливою для екосистем, які прагнуть залучити міжнародні стартап-компанії з унікальними ціннісними пропозиціями, що вже знаходяться на певній стадії свого зростання. Для того щоб залучити міжнародні стартап-компанії, екосистеми їх підтримки мають [37]:

- створити розвинений ринок допоміжних організацій;
- мати значний ринок споживачів продуктів міжнародних стартап-компаній;
- мати суттєву державну підтримку щодо залучення міжнародних стартап-компаній;
- залучити пул місцевого капіталу;
- впроваджувати зв'язки з іншими інноваційними екосистемами;
- пропонувати різноманітні альтернативні можливості щодо фінансування стартапів на стадії зростання та ін.

Впровадження цієї стратегії надає можливості регіону отримати доступ до інноваційних рішень і технічного досвіду, які раніше були недоступні. Результатом впровадження цієї стратегії є позбавлення інноваційної активності місцевого малого та середнього бізнесу, що активніше співпрацює зі стартапами та впроваджує новітні технології. Стратегія «стартового майданчика» передбачає для міжнародних стартапів можливість швидкого доступу до корпоративних ресурсів, перших клієнтів чи посівних інвестицій, що сприятиме підвищенню фінансових результатів та конкурентоспроможності компанії на міжнародних ринках збуту. Стратегія створення та масштабування стартапів Unicorns. Стратегія спрямована на «вирощування» технологічних гігантів, які сплачуватимуть високі податки та створюватимуть тисячі робочих місць у регіоні. Така стратегія передбачає наявність значної кількості крупних венчурних інвесторів, які готові інвестувати в масштабування стартапів.

- Відповідно до такої стратегії з метою активізації потенціалу стартапів екосистеми мають [37]:
- створювати умови для венчурного фінансування, забезпечення державної підтримки;
- залучати кадри світового рівня;
- підвищувати лідерство у високотехнологічних галузях економіки;
- прагнути розширити свій вплив до міжнародного рівня.

Ця стратегія передбачає високий рівень конкуренції щодо залучення венчурних інвесторів, але здатна забезпечити регіону значний дохід з податків, створити значну кількість робочих місць, залучити висококваліфікованих фахівців і створити пул управлінців світового рівня, які формують Unicorns [37].

Виходячи з аналізу місту стратегій формування та розвитку екосистем стартапів [39] Україна має реалізовувати стратегію «вирощування підприємців-стартаперів».

Підвищення підприємницької активності у населення України, особливо серед молоді, є надзвичайно актуальним завданням повоєнної відбудови. Збільшення кількості стартапів на різних стадіях життєвого циклу дозволить: створити нові робочі місця, що сприятиме зростанню ВВП і підвищенню економічного розвитку [40]; впроваджувати інноваційні рішення та технології, які сприятимуть покращенню конкурентоспроможності та розвитку нових галузей, а також розвитку старих за рахунок впровадження нових технологій, матеріалів та ін. [41; 42]; привертати інвестиції, які допоможуть не тільки розвивати нові ринки та послуги, а і сприятимуть розвитку фінансового ринку та підвищенню ліквідності [43].

Розвиток стартап-руху також сприятиме розвитку інноваційної інфраструктури, такої як бізнес-інкубатори, акселератори, технопарки та інші організації, які підтримують розвиток нових компаній [44]. Сприяння стартап-культури в університетах та закладах вищої освіти дозволить підтримати розвиток підприємництва серед молоді [45], розвинути навички підприємництва. Також підприємницька діяльність молоді сприятиме вирішенню соціальних проблем і позитивним змінам в суспільстві шляхом впровадження різноманітних ідей, культурних цінностей, креативних підходів у бізнесі, розвитку творчості та інновацій [46].

Отже, збільшення кількості стартапів є актуальним завданням, яке сприяє економічному, технологічному та соціальному розвитку країни, створюючи нові можливості для інновацій та підприємництва [47; 48].

Відповідно до наведеного вище доцільною є розробка методичного підходу до формування екосистеми стартапів в Україні за основними

етапами їх життєвого циклу. Склад основних елементів екосистеми залежно від етапів життєвого циклу стартапу наведено на *рис. 2*. У зв'язку з наведеним вище пропонується методичний підхід до формування екосистеми стартапів в Україні, загальну схему якого наведено на *рис. 3*.

Розглянемо його детальніше.

1-й етап. Вдосконалення організаційної структури університету. Для заснування великої кількості стартапів необхідно сформувати високу культуру підприємництва в суспільстві, у зв'язку з цим роль системи освіти у створенні, розвитку та успіху стартапів багатогранна. Для розвитку культури підприємництва важливо включати відповідний зміст на всіх рівнях освіти [49]. Але завдяки вищій освіті людина отримує найсучасніші знання та навички у вузькій академічній чи професійній галузі, які, серед іншого, дозволяють їй самостійно вирішувати найскладніші проблеми інноваційним шляхом [50; 51]. Запровадження мультидисциплінарного змісту щодо стартап-підприємництва у вищій освіті має велике значення для майбутніх високотехнологічних стартапів, оскільки високоосвічене населення має найбільший потенціал для створення нових стартапів.

Університети відіграють важливу роль у створенні, розвитку й успіху стартапів [52]. Їх внесок полягає в підготовці та наданні знань, підтримці інноваційного середовища та наданні студентам можливостей для розвитку підприємницьких навичок [52]. Університети мають стати не тільки місцем підготовки фахівців за різними спеціальностями, що потенційно можуть бути корисними для стартапів, але й місцями, де проводяться наукові дослідження та розробка нових технологій, забезпечується розвиток інновацій, надаючи доступ до лабораторних установок, фінансової підтримки та експертного знання [53]. Багато сучасних успішних стартапів виходять із академічних лабораторій та наукових груп. Багато європейських підприємницьких університетів мають інкубатори та акселератори стартапів, де студенти та випускники можуть розробляти свої ідеї та отримувати підтримку від експертів та інвесторів. Університети можуть створювати середовище, яке сприяє розвитку підприємницького духу серед студентів [54]. Це може бути досягнуто

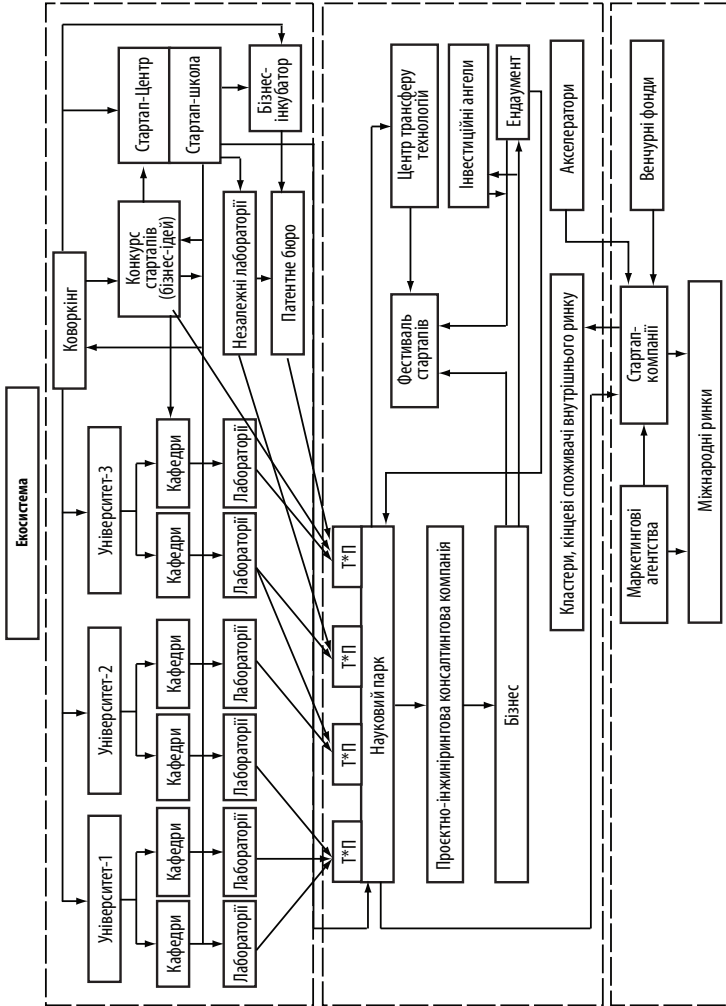

Рис. 2. Склад елементів екосистеми стартапів за основними етапами їх життєвого циклу

Ажерело: укладено авторами

Напрями удосконалення екосистеми стартапів та підтримки інноваційного ...

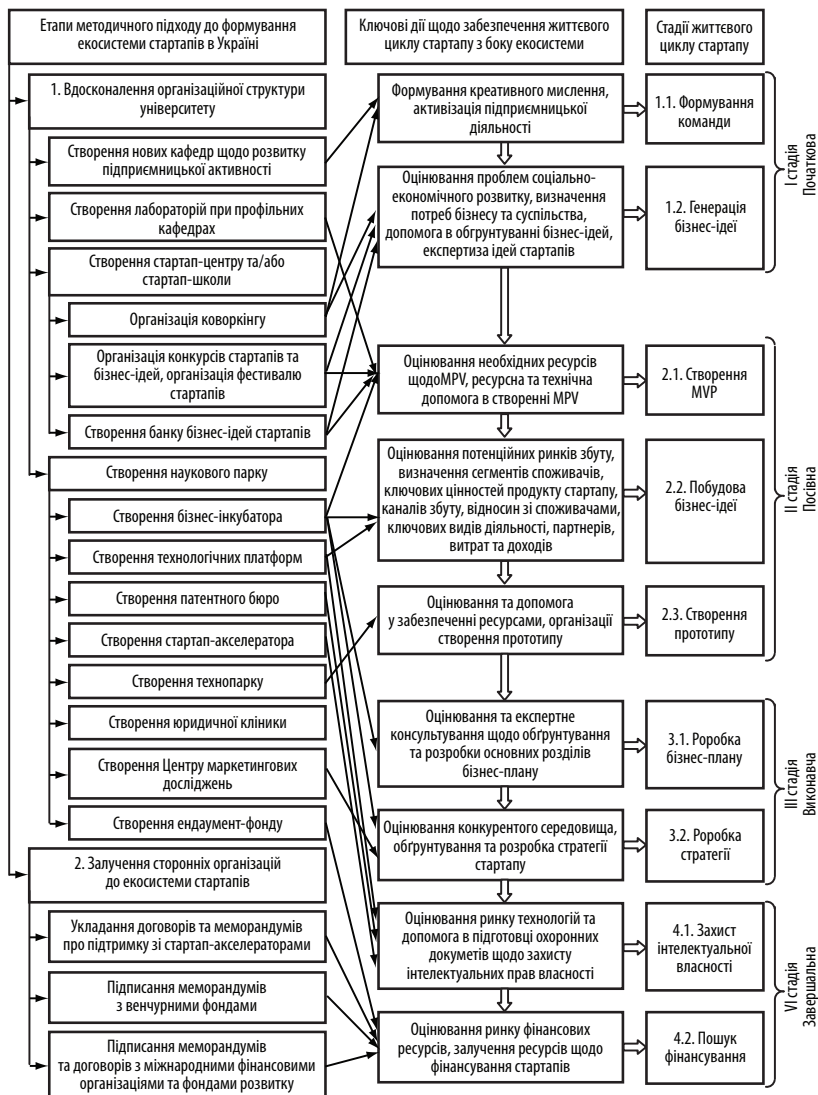

Рис. 3. Методичний підхід до формування екосистеми стартапів в Україні

Джерело: розроблено авторами

через організацію підприємницьких клубів, інноваційних форумів, хакатонів та інших подій, які спонукають студентів думати про створення власних бізнесів. Крім того, можуть бути залучені успішні підприємці та експерти до менторства [54].

Університети можуть співпрацювати з місцевими підприємствами та бізнес-спільнотами, забезпечуючи інтеграцію між процесом навчання і потребами реального бізнесу [54], та допомагати студентам і випускникам у комерціалізації їхніх інноваційних розробок, наприклад, обґрунтовувати доцільність ідей стартапів, складати бізнес-плани, забезпечувати допомогу в патентуванні, ліцензуванні й інших формах захисту інтелектуальної власності [53].

Таким чином, на першому етапі для утворення ефективної екосистеми стартапів необхідно забезпечити розвиток вітчизняних університетів, як підприємницьких та інноваційних, що має ключове значення для створення, розвитку й успіху стартапів.

Розглянемо більш детально можливість створення підприємницького університету. Для цього вважається доцільним створення окремих підрозділів закладів вищої освіти (ЗВО), які відповідають за управління науково-інноваційною діяльністю всієї екосистеми стартапів і мають набір функцій, необхідний для забезпечення реалізації науково-інноваційного циклу. Відповідно до необхідного набору функцій реалізації науково-інноваційного процесу та управління процесами інтеграції освіти, науки та бізнесу та комунікаціями усєї екосистеми стартапів доцільно вдосконалити організаційну структуру університетів. Пропонується організувати нові кафедри, які будуть популяризувати підприємницьку діяльність, розвивати креативні навички, поширювати знання щодо технологічного розвитку, сталий розвиток, зелене зростання, процеси цифровізації та впровадження відповідних технологій у виробничу діяльність тощо. Ці кафедри мають бути опорними в ЗВО з викладення відповідних дисциплін на усіх факультетах за усіма спеціальностями та освітніми програмами, формуючи загальні компетентності. Таким чином, нові кафедри університетів мають забезпечувати формування креативне мислення у студентів і випускників, активі-

зувати їх підприємницьку діяльність та відігравати важливу роль у стадії життєвого циклу стартапів – 1.1 «Створення команди стартапів».

Для покращення практичної підготовки за різними спеціальностями пропонується збільшення кількості лабораторій, оснащених необхідним обладнанням, що може бути використано для практичної реалізації та первинної апробації бізнес-ідей стартапів. Такі лабораторії можуть бути організовані як науково-практичні підрозділи ЗВО, що створюються у складі структурного підрозділу кафедри чи факультету для виконання фундаментальних і прикладних науково-дослідних робіт, практичної підготовки фахівців з метою розв'язання актуальних наукових і прикладних проблем, забезпечення навчального процесу, залучення викладачів, студентів, докторантів та аспірантів до вирішення важливих наукових завдань. Створення лабораторій на базі профільних кафедр забезпечують можливість створення MVP стартапів, що відповідає стадії 2.1 життєвого циклу стартапів (див. табл. 1).

Одним із ключових елементів екосистеми стартапів мають стати стартап-центр та стартап-школа. Стартап-центр передбачає виконання таких функцій: організація презентацій, краштестів, мозкових штурмів; проведення навчальних семінарів, тренінгів, ділових ігор за участі підприємців; підтримка участі у всеукраїнських і міжнародних конкурсах; розвиток партнерства та менторства з провідними стартап-проектами, стартап-хабами, інвестиційними фондами. У межах стартап-центру відкривається стартап-школа.

Метою стартап-школи є сприяння креативному мисленню, професійному розвитку та набуттю навичок, необхідних для генерування ідей для бізнесу та створення власних стартапів.

Стартап-школа взаємодіє: з кафедрами університету задля реалізації навчального процесу та участі у формуванні інноваційної екосистеми стартапів; з керівниками факультетів (інститутів) ЗВО з метою підготовки стартап-проектів відповідної спрямованості та їх експертної оцінки; з іншими структурними підрозділами університету задля якісного виконання завдань і функцій, що покладені на стартап-школу.

Як важливі структурні підрозділи стартап-школи доцільно організувати:

- коворкінг (від. англ. Co-working – «спільно працювати») – створити робочий простір, де зможуть формуватися команди стартапів, працювати спільно над розробкою своїх проєктів, обмінюватися думками та досвідом, обговорювати бізнес-ідеї та ін.;
- конкурси стартапів та бізнес-ідей – регулярне проведення конкурсів стартап-проєктів, їх експертиза та відбір дозволяють визначити перспективні бізнес-ідеї і напрями їх вдосконалення, привернути увагу до стартап-руху, залучити стейкхолдерів, в тому числі з числа потенційних інвесторів;
- фестиваль стартапів – подія, що спрямована на поширення поінформованості широкого кола зацікавлених сторін стартап-руху в стартапах на їх початковій стадії існування, остаточно сформулювати команди стартапів, привернути увагу інвесторів;
- банк ідей-стартапів – формування бази даних щодо ідей-стартапів для їх подальшого вдосконалення чи впровадження, формування пропозицій бізнесу, уряду, громадськості щодо їх реалізації.

Стартап-центр, стартап-школа та усі її структурні елементи мають всебічно забезпечувати перший етап життєвого циклу стартапів щодо формування команд стартапів, розробки ідеї стартапу та створення MVP.

Одним із ключових структурних елементів екосистеми стартапів є Науковий парк, який створюється з ініціативи ЗВО відповідно до чинного законодавства, зокрема Закону України «Про наукові парки» [54], та з залученням представників сфери бізнесу шляхом об'єднання вкладів засновників з метою розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності для комерціалізації результатів наукових досліджень та їх впровадження на вітчизняному та міжнародних ринках збуту.

Відповідно до напрямів наукової діяльності університету Науковий парк визначає пріоритетні напрями своєї діяльності. Проєкти Наукового парку, в тому числі стартапи, розробляються на конкурсних засадах

у рамках визначених пріоритетних напрямів з урахуванням вимог чинного законодавства України «Про інноваційну діяльність» [55], «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [56], «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» [57].

Джерелами фінансування діяльності Наукового парку можуть виступати: фінансові надходження від діяльності Наукового парку; фінансові надходження від партнерів, замовників проектів та інших юридичних осіб; благодійні внески для розвитку Наукового парку та забезпечення реалізації проектів Наукового парку; кошти державного та місцевого бюджетів; кошти статутного та інших фондів Наукового парку; гранти, інвестиції, надані Науковому парку; інші надходження, які не заборонені законодавством.

Рішенням Зборів Засновників можуть формуватися фонд підтримки інноваційної діяльності, резервний фонд та інші фонди, які не заборонені законодавством, зокрема може бути сформований ендаумент-фонд. Науковий парк може створити резервний фонд у розмірі не менше 25 % від статутного капіталу шляхом відрахувань із чистого прибутку зі щорічними відрахуваннями до резервного фонду, що становлять не менше 5 % від суми чистого прибутку за рік.

Відповідно до формування екосистемної підтримки стартапів на різних стадіях їх життєвого циклу рекомендується до складу Наукового парку включити такі структурні елементи:

- 1) організувати діяльність бізнес-інкубатора – відповідного структурного підрозділу наукового парку, що спеціалізується на створенні умов для ефективної діяльності стартапів на посівній та виконавчій стадіях життєвого циклу шляхом надання стартапам матеріальних, консультаційних, інформаційних та інших ресурсів і послуг, зокрема, оренди приміщень, науково-технічного обладнання, консультації з економічних і фінансових питань, охорони та захисту інтелектуальної власності, розробки бізнес-моделі, підготовки та оформлення бізнес-планів, проектних документів для MVP, експертизи інноваційних проектів, пошуку партнерів

- та інвесторів на стадії розробки MVP та прототипу, проведення технологічних і патентних досліджень, пошуку і вибору постачальників, оцінки конкурентоспроможності, інформаційного та рекламного забезпечення, обґрунтування та розробки стратегії;
- 2) створити технологічну платформу, що стане комунікаційним інструментом, спрямованим на активізацію зусиль щодо створення стартапів на основі застосування перспективних комерційних технологій, нових продуктів чи послуг, залучення необхідних ресурсів для проведення досліджень і розробок, реалізації стартапів на ранніх стадіях життєвого циклу на основі участі всіх стейкхолдерів (бізнесу, науки, держави та громадянського суспільства). Технологічна платформа має стати механізмом узгодження та координації зусиль стейкхолдерів з різних сфер, регіонів, галузей економіки [59; 60]. Створення технологічної платформи сприятиме досягненню таких цілей: розширенню «горизонту» напрямів технологічного розвитку та підвищенню результативності стартапів за рахунок розвитку науково-виробничого партнерства; розширенню кола потенційних «бенефіціарів» від реалізації стартапів; поліпшенню умов поширення передових технологій та нових знань, що сприятиме виникненню нових стартапів; залученню додаткових ресурсів до екосистеми стартапів; консолідації ресурсів на пріоритетних напрямках інноваційного розвитку, що зазначені в Статуті наукового парку; вибору найкращих технологій та ідей стартапів, розвиток системи зв'язків; розширенню можливостей щодо інформування широкого кола стейкхолдерів про стартапи та їх команди. Основні завдання технологічної платформи пов'язані з об'єднанням зусиль зацікавлених сторін (держави, науки, бізнесу), забезпеченням реалізації стартап-проектів для розвитку економіки;
- 3) організація патентного бюро, яке має забезпечувати всебічну підтримку стартапам у сфері інтелектуальної власності. Патентне бюро надає такі послуги стартапам: консультує щодо законодавства у сфері прав власності та інтелектуального власності; оформляє необхідні для отримання охоронних прав документи;

допомагає отримати патент на винахід чи корисну модель; запатентувати логотип чи назву стартапу як товарні знаки відповідно до чинного законодавства [54–70]; допомагає зареєструвати бренд і захистити його в інших країнах світу; захистити права власності стартапу та стартаперів від контрафакту; притягнути плагіаторів стартапу до відповідальності та ін.

- 4) організація технопарку – об'єднання групи юридичних осіб (підприємств, виробничих підприємств), що діють відповідно до договору про спільну діяльність з метою створення організаційних засад задля виконання проектів (у тому числі реалізації стартапів на етапі створення прототипу) технопарків з впровадження високих технологій, наукоємних розробок і забезпечення їх промислового випуску. Учасниками технопарку – юридичними особами можуть бути суб'єкти підприємницької, наукової, науково-технічної діяльності [71]. Керівним органом технопарку є один із його учасників (наприклад, університет). Для технопарків діє спеціальний режим інноваційної діяльності, що запроваджується строком на 15 років від дати його заснування і діє при реалізації його проектів за пріоритетними напрямками діяльності [71]. Перевагою організації технопарку для стартапів є також державне сприяння їх інноваційній діяльності шляхом державної фінансової підтримки та цільового субсидювання проектів [72];
- 5) організація юридичної контори – підрозділу наукового парку, в якому здійснюється безкоштовне юридичне обслуговування, консультування учасників стартап руху, збирається інформація по правовому захисту, регулювання та регламентації діяльності у сферах діяльності стартапів. Юридична контора забезпечує юридичний супровід стартапу на всьому життєвому циклі стартапу, а також консультування щодо вибору форми власності, захисту прав власності, збирає інформацію щодо нормативного регулювання потенційних ринків збуту стартапів, допомагає складати договори та оформлювати інші документи;

- б) організація центру маркетингових досліджень, який може надавати різноманітні послуги для стартапів, сприяючи їхньому успішному розвитку та виходу на ринок. Такі послуги можуть включати: проведення комплексного аналізу ринку, конкурентоспроможності та потенційної аудиторії для надання стартапу необхідної інформації розробки бізнес-моделі, бізнес плану, а також для стратегічного планування; допомога у визначенні цільової аудиторії, розробці персоналізованих стратегій залучення клієнтів та рекламних кампаній; допомога у визначенні унікальності продукту або послуги; вивчення поведінки користувачів на вебсайтах або платформах, щоб покращити конверсію та користувацький досвід; розробка та впровадження онлайн-стратегій, таких як соціальні мережі; контент-маркетинг, пошукова оптимізацію (SEO) і контекстна реклама; оцінка властивостей та характеристик продукту чи послуги стартапу з точки зору їх конкурентоспроможності та відповідності потребам ринку; опитування або фокус-групи для оцінки реакції аудиторії на ідеї, концепції або прототипи продуктів стартапу; дослідження актуальних технологічних, ринкових та інших трендів, що можуть впливати на розвиток стартапу; розробка плану виходу на ринок, включаючи вибір стратегії продажу та просування [73]. Такі послуги мають бути адаптовані до конкретних потреб та галузей стартапів, допомагаючи їм ефективно взаємодіяти з цільовою аудиторією та розвиватися на ринку. Центр маркетингових досліджень забезпечує такі стадії життєвого циклу стартапу, як «2.1. Створення MVP», «2.2. Побудова бізнес-моделі», «2.3. Створення прототипу», «3.2. Розробка стратегії» (див. табл. 1);
- 7) організація стартап-акселератора – одного з основних структурних підрозділів, діяльність якого спрямована на підтримку та прискорення розвитку стартапів на завершальному етапі життєвого циклу. Стартап-акселератор пропонує стартапам фінансову підтримку, наставництво та доступ до ресурсів для збільшення їх шансів на успіх. Стартап-акселератори можуть надавати такі по-

слуги [107]: пошук можливих інвесторів стартапу; фінансова допомога стартапам у вигляді інвестицій (за відсоток від прибутку) або грантів; забезпечення доступу до досвідчених наставників та підтримка з боку експертів у різних сферах бізнесу; створення можливостей для спілкування та взаємодії з іншими стартапами, інвесторами та експертами галузі. Ці структури існують з метою сприяння розвитку та успіху стартапів, допомагаючи їм швидше пройти етапи становлення та отримати необхідні ресурси та зв'язки для подальшого розвитку на завершальному етапі життєвого циклу стартапів;

- 8) створення ендаумент-фонду передбачає організацію фінансової структури, яка призначена для надання довгострокової фінансової підтримки та інвестицій стартапам. Основна ідея ендаументу полягає в тому, що частина його капіталу відводиться на надання фінансової підтримки стартапам на тривалий термін. Ендаумент-фонд може розглядати різні стартапи для інвестування, і ці інвестиції можуть бути спрямовані на підтримку інновацій, розвиток технологій чи створення нових бізнес-ідей. Частину доходу, отриманого від інвестицій фонду, може бути використано для додаткових інвестицій чи для реалізації благодійних і соціальних ініціатив [75]. Загалом ендаумент-фонд для стартапів може виконувати важливу роль у забезпеченні стійкого та тривалого фінансування для розвитку інноваційних компаній на етапі «4.2. Пошук фінансування».

2-й етап методичного підходу до формування екосистеми утворення стартап-компаній в Україні передбачає залучення сторонніх організацій до екосистеми стартапів. Як відмічають більшість дослідників [76; 77], можливість розвитку стартапів на етапі завершення може бути забезпечена тільки за рахунок збільшення інвестицій та масштабування бізнесу. Для цього необхідно додатково фінансувати значні кошти [78–80]. На стадії завершення життєвого циклу (Серія В+) фінансування може здійснюватися на суми, що перевищують у середньому 500 млн дол. США [81]. Можливість забезпечення такого фінансування може бути лише за рахунок заключення договорів та меморандумів про під-

тримку з зовнішніми стартап-акселераторами, Венчурними фондами, міжнародними фінансовими організаціями та фондами розвитку.

Таким чином, може бути сформована екосистема стартапів, що забезпечує всебічну підтримку стартапів протягом всього їх життєвого циклу.

Крім того, під час побудови екосистеми стартапів необхідно враховувати складність проблеми пошуку ідеї стартапів. Продукт, що стартап пропонує, має бути затребуваним, враховувати потреби кінцевих споживачів. Саме тому необхідно приділяти значну увагу інтеграції освіти, науки, бізнесу та уряду під час формування ідеї стартапу. Розглядаючи систему взаємозв'язків освіти, науки та бізнесу в межах екосистеми стартапів, необхідно зазначити, що розробка бізнес-ідеї, а також інноваційний процес в цілому всередині університету вибудовується виходячи з діяльності суб'єктів, що генерують нові знання (вчені, колективи вчених, студенти, аспіранти, кафедри, лабораторії, підрозділи) та суб'єктів, що комерціалізують розробки (департаменти з наукової та стартап діяльності, центри трансферу технологій та ін.).

На етапі розробки ідеї та проведення наукових досліджень мають бути задіяні елементи керованої підсистеми, виражені через структурні елементи підрозділів і департаментів: інститути, факультети, наукові лабораторії, науково-освітні центри, стартап центр (школа) та ін.

На етапі впровадження результатів наукової діяльності у практику задіяні інжинірингові центри, профільні науково-дослідні інститути та центри та ін. [52].

Отже, методичний підхід до формування екосистеми стартапів в Україні навколо університету може скласти базис розвитку інноваційного підприємництва та сприяти розвитку стартап-руху в країні та її соціально-економічному розвитку зокрема.

Таким чином, проведені дослідження дозволило отримати такі результати та висновки:

1. Аналіз поглядів науковців і практиків на сутність поняття «стартап» дозволив обґрунтувати необхідність відокремлювати два підходи до його тлумачення: 1 – стартап як інноваційний проект;

- 2 – стартап як новостворена компанія, де проєкт є першим базовим етапом формування стартапу у вигляді компанії. Запропоновано таке його уточнене визначення: стартап – це проєкт або компанія, що базуються на унікальній бізнес-ідеї та передбачають створення і масштабування інноваційного продукту, послуги або бізнес-моделі в умовах обмежених ресурсів.
2. Визначено, що екосистема стартапу – це мережеве об'єднання організаційних структур різної форми власності, які забезпечують підтримку створення інноваційних стартап-проєктів на різних стадіях їх життєвого циклу з наступним масштабуванням.
  3. На основі аналізу української практики створення екосистеми стартапів визначено: рівень розвиненості та особливості стартап-екосистеми; стан законодавства в цій сфері; особливості інституційної підтримки; діючі фінансові інструменти та програми підтримки; стан інфраструктури стартапів; роль університетів, інститутів і бізнесу у розвитку екосистеми стартапів в Україні; ключові проблеми, що стримують розвиток стартапів в країні.
  4. Сформовано модель екосистеми стартапів України за складовими: державне регулювання, фінансування, навчання (академічна підтримка), інформаційна підтримка, інфраструктурна підтримка.
  5. Розроблено методичний підхід до формування екосистеми стартапів в Україні, що характеризується специфічним набором інститутів країни, комплексне поєднання зусиль яких забезпечуватиме підтримку формування стартапів (на всіх стадіях їх життєвого циклу) та сприятиме активізації інноваційного підприємництва.

Література

1. Губарева І. О. Екосистеми стартапів в Україні: проблеми, тенденції, перспективи. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55.

DOI: 10.32782/2524-0072/2023-55-95

2. Кращі бізнес-стартапи в Україні. URL: https://bankchart.com.ua/biznes/biznes_start/statti/kraschi_biznes_startapi_v_ukrayini
3. Groenwegen G., de Langen F. Critical success factors of the survival of start-ups with radical innovation. *JAEB*. 2012. Vol. 2. P. 155–171.
4. Хаустов М. М. Стартапи: створення та масштабування : монографія. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2023. 224 с.
5. Хаустов М. М. Стартапи: сутність, класифікація та роль в економіках країн світу. *Бізнес Інформ*. 2023. № 7. С. 198–211.
DOI: 10.32983/2222-4459-2023-7-198-211
6. International best practices on supporting startup ecosystem. URL: <https://www.mekongbiz.org/wp-content/uploads/2017/02/International-best-practices-on-supporting-startup-ecosystem.pdf>
7. Литвин І. В. Формування та розвиток екосистем стартапів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 41. С. 61–65.
DOI: 10.32782/2413-9971/2022-41-11
8. Herrmann B. L., Gauthier J., Holtschke D., Berman R., Marmer M. The Global Startup Ecosystem Ranking 2015. Technical report. Compass. 2015.
9. Mason C., Brown R. Entrepreneurial Ecosystems and Growth Oriented Entrepreneurship. Background paper prepared for the workshop organised by the OECD LEED Programme and the Dutch Ministry of Economic Affairs on Entrepreneurial Ecosystems and Growth Oriented Entrepreneurship. OECD, 2014.
10. Хаустов М. М., Данько А. Т., Бондаренко Д. В., Юрченко О. К. Дослідження екосистем стартапів країн світу для забезпечення їх економічного зростання. *Бізнес Інформ*. 2022. № 8. С. 47–59.
DOI: 10.32983/2222-4459-2022-8-47-59
11. The Global Startup Ecosystem Report 2023 (GSER 2023). URL: <https://startupgenome.com/report/gser2023>
12. Startup Commons. URL: <https://www.startupcommons.org>
13. Ситник Н. І. Екосистема стартапів як складова інноваційної політики. *Бізнес Інформ*. 2017. № 8. С. 89–94. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekosistema-startapiv-yak-skladova-innovatsiynoi-ekosistemi/viewer>
14. Інноваційні екосистеми для стартапів: ключові складові успіху // Eufordigital, 2020. URL: <https://eufordigital.eu/ru/innovation-ecosystems-for-startups-highlighting-the-key-ingredients-for-success/>

15. Дума О. І., Завтура К. О. Екосистема стартапів в Європі: кращі практики та уроки для України. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2021. № 3 (1). 119–130. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/jun/23780/menedzhment121-121-132.pdf>

16. Дума О. І., Завтура К. О. Екосистема стартапів в Європі: кращі практики та уроки для України. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2021. № 3 (1). 119–130. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/jun/23780/menedzhment121-121-132.pdf>

17. Caleb H. Savannah's startup ecosystem (Jan 27, 2014). URL: <http://www.hiimcaleb.me/savannahs-startup-ecosystem/>

18. Spigel B. The relational organization of entrepreneurial ecosystems. *Entrepreneurship Theory and Practice*. 2015. Vol. 41, issue 1. P. 49–72.

19. Ranga M., Etkowitz H. Triple Helix Systems: An Analytical Framework for Innovation Policy and Practice in the Knowledge Society // *Entrepreneurship and Knowledge Exchange*; Routledge : New York, NY, USA, 2015.

20. Marcovich A., Shinn T. From the Triple Helix to a Quadruple Helix? *The Case of Dip-Pen Nanolithography*. 2011. Vol. 49. P. 175–190.

21. Nyman G. S. University-Business-Government Collaboration: From Institutes to Platforms and Ecosystems. *Triple Helix*. 2015. Vol. 2. P. 1–20.

22. Unger J. M., Rauch A., Frese M., Rosenbusch N. Human Capital and Entrepreneurial Success: A Meta-Analytical Review. *J. Bus. Ventur.* 2011. Vol. 26. P. 341–358.

23. Інтеграція освіти та науки в Україні на базі моделі університету майбутнього : кол. моногр. / за ред. В. Є. Хаустової ; авт. кол. : Кизим М. О., Хаустова В. Є., Решетняк О. І., Луценко Н. Л., Остапенко В. Х. та ін. Харків : ФОРМ Лібуркіна Л. М., 2021. 424 с.

24. Aspen Network of Development Entrepreneurs. *Entrepreneurial Ecosystem Diagnostic Toolkit*; Aspen Institute : Washington DC, USA, 2013.

25. Ziakis C., Vlachopoulou M., Petridis K. Start-Up Ecosystem (StUpEco): A Conceptual Framework and Empirical Research. *J. Open Innov. Technol. Mark. Complex*. 2022. Vol. 8. P. 35.

DOI: 10.3390/joitmc8010035

26. Ситник Н. І. ІСО як інструмент фінансування українських стартапів. *Бізнес Інформ*. 2018. № 10. С. 341–346.

27. Кравченко М. О., Газарян Є. А. Особливості формування екосистеми стартапів в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 5 (22). С. 90–97. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/22_2019/13.pdf

28. Циган Р. М., Солодков Д. Є., Циган К. А. Адаптована комплексна методика оцінки стартап-екосистеми України. *Ефективна економіка*. 2019. № 5.

DOI: 10.32702/2307-2105-2019.5.38

29. Peltoniemi M. Cluster, Value network and business ecosystem: knowledge and innovation approach. Organisations, innovation and complexity: new perspectives on the knowledge economy: papers of the conference (Manchester, September 9–10). Manchester : Nexsus, 2004. 9 p.

30. Global Startup Ecosystem Index 2022. URL: <https://startupgenome.com/reports/gser-fintechedition>

31. Most Startup Friendly Countries in the World 2021. URL: <https://ceoworld.biz/2021/04/26/most-startupfriendly-countries-in-the-world-2021/>

32. Startup Ranking. URL: <https://www.startupranking.com>

33. Discover the World's Best Startup Ecosystems // StartupBlink. URL: <https://www.startupblink.com>

34. The Startup Ecosystem of Ukraine URL: <https://www.startupblink.com/startup-ecosystem/ukraine>

35. Top – Ukraine // Startup Ranking. URL: <https://www.startupranking.com/top/ukraine>

36. The Global Startup Ecosystem Report 2022. URL: <https://startupgenome.com/report/gser2022>

37. Future of the Thai startup and venture capital ecosystem // Deloitte Consulting Limited, 2023. 168 p. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/sg/Documents/human-capital/sea-hc-venture-capital-ecosystem-thai-feb2023.pdf>

38. Baldrige R. What Is A Startup? The Ultimate Guide // Forbes. URL: <https://www.forbes.com/advisor/business/what-is-a-startup/>

39. Startup Heatmap Europe. URL: https://pub.marq.com/SHM_2023#_0

40. Shuk-Ching Poon T., Chia-Hsuan Wu, Meng-Chun Liu. Developing entrepreneurial ecosystem: a case of unicorns in China and its innovation policy implications. *Asian Journal of Technology Innovation*. 2023.

DOI: 10.1080/19761597.2022.2157849

41. Madan B., Halkias D. Emancipated Entrepreneurship in the European Space Sector: The Case of Richard Branson's Virgin Galactic as a Driver for Space Tourism. *SSRN*. 2020.

DOI: 10.2139/ssrn.3820593

42. Dahle Y., Reuther K., Steinert M. et al. Towards a systemic entrepreneurship activity model. *Int Entrep Manag J*. 2023.

DOI: 10.1007/s11365-023-00874-1

43. Ahmad N., Seymour R. Defining entrepreneurial activity: Definitions Supporting Frameworks for Data Collection. URL: <https://www.oecd.org/sdd/business-stats/39651330.pdf>

44. Kraus S., McDowell W., Ribeiro-Soriano E. D., Rodríguez-García M. The role of innovation and knowledge for entrepreneurship and regional development. *Entrepreneurship & Regional Development*. 2021. No. 33:3–4. P. 175–184.

DOI: 10.1080/22797254.2021.1872929

45. Koellinger F. D., Thurik R. Entrepreneurship and the business cycle. *The Review of Economics and Statistics*. 2012. No. 94. P. 1143–1156.

46. Galindo M.-Á., Méndez M. T. Entrepreneurship, economic growth, and innovation: Are feedback effects at work? *Journal of Business Research*. 2014. No. 67. P. 825–830.

47. Audretsch D. B. Entrepreneurship research. *Management Decision*. 2012. No. 50. P. 755–764.

DOI: 10.1108/00251741211227384

48. Acs Z. J., Audretsch D. B., Braunerhjelm P., Carlsson B. Growth and entrepreneurship. *Small Business Economics*. 2012. No. 39. P. 289–300.

DOI: 10.1007/s11187-010-9307-2

49. Dwivedi A. K. Educating Youth to Launch and Sustain Business Start-Ups. *SSRN*. 2016.

DOI: 10.2139/ssrn.2858755

50. Leo-Paul D., Tajpour M., Salamzadeh A., Hosseini E., Zolfaghari M. The Impact of Entrepreneurial Education on Technology-Based Enterprises Development: The Mediating Role of Motivation. *Administrative Sciences*. 2021. No. 11. P. 105.

DOI: 10.3390/admsci11040105

51. Barba-Sánchez V., Atienza-Sahuquillo C. Entrepreneurial intention among engineering students: The role of entrepreneurship education. *European Research on Management and Business Economics*. 2018. Vol. 24. Is. 1. P. 53–61.

DOI: 10.1016/j.iiedeen.2017.04.001

52. Інтеграція освіти та науки в Україні на базі моделі університету майбутнього : кол. моногр. / авт. кол. : Кизим М. О., Хаустова В. Є., Решетняк О. І., Луценко Н. Л., Остапенко В. Х., Хаустов М. М. та ін. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2021. 388 с.

53. Entrepreneurial-university ecosystem. An overview of key concepts Advait Deshpande and Susan Guthrie // RAND Europe, 2019. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/working_papers/WR1300/WR1304/RAND_WR1304.pdf

54. Про наукові парки : Закон України від 26.06.2009 № 1563-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17#Text>

55. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>

56. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.2006 № 143-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text>

57. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків : Закон України 16.07.1999 № 991-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text>

58. Sengul Enginsoy. Role of Universities in Startup Ecosystems. URL: <https://www.startupblink.com/blog/role-of-universities-in-startup-ecosystems/>

59. МОН пропонує проєкт зі створення мережі стартап-школа-інкубатор-акселератор задля відновлення та розвитку інноваційної екосистеми. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-proyekt-zi-stvorennya-merezhi-startap-shkola-inkubator-akselerator-zadlya-vidnovlennya-ta-rozvitku-innovacijnoyi-ekosistemi>

60. Концепція формування технологічних платформ в Україні. URL: https://www.nas.gov.ua/siaz/Ways_of_development_of_Ukrainian_science/article/12076.2.011.pdf

61. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 №4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>

62. Про підприємництво : Закон України 07.02.1991 № 698-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>

63. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 31.12.1991 № 1977-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-12#Text>

64. Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10.02.1995 № 51/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80#Text>

65. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>

66. Про інститути спільного інвестування : Закон України 05.07.2012 № 5080-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text>

67. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80>

68. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

69. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text>

70. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15.12.1993 № 3689-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text>

71. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків : Закон України 16.07.1999 № 991-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text>

72. Податковий кодекс (чинна редакція від 01.08.2023 року). URL: <https://bihgalter911.com/uk/normativnaya-baza/nalogovy-i-kodeks/>

73. Решетняк О. І., Хаустов М. М., Юрченко О. К. Стратегія міжнародного маркетингу високотехнологічного стартапу: види та підходи до обґрунтування. *Ефективна економіка*. 2023. № 10.

DOI: 10.32702/2307-2105.2023.10.12

74. Особливості правового статусу бізнес-акселератора, як нового учасника інноваційних процесів. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/UchasnykyNIS/UchasnykyNIS_2018_14.pdf

75. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>

76. Passaro R., Quinto I., Rippa P., Thomas A. Evolution of Collaborative Networks Supporting Startup Sustainability: Evidences from Digital Firms. *Sustainability*. 2020. Vol. 12 (22). P. 9437.

DOI: 10.3390/su12229437

77. Mason C., Brown R. Entrepreneurial Ecosystems and Growth Oriented Entrepreneurship // OECD. LEED, 2014. URL: <https://www.oecd.org/cfe/leed/Entrepreneurial-ecosystems.pdf>

78. How can you create a strong startup ecosystem. URL: <https://fastercapital.com/content/How-can-you-create-a-strong-startup-ecosystem.html>

79. Successful startup ecosystem. URL: <https://fastercapital.com/startup-topic/successful-startup-ecosystem.html>

80. How to Build a Startup Ecosystem in Your City. URL: <https://fi.co/insight/how-to-build-a-startup-ecosystem-in-your-city>

81. The Stages of Startup Funding: From Pre-Seed to IPO. URL: <https://openvc.app/blog/funding-stages-pre-seed-series-a>

Податкові аспекти повоєнного відродження України

Іванов Ю. Б. – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник сектора макроекономічного аналізу та прогнозування відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку НДЦ ІПР НАНУ

Лаптев В. І. – доктор економічних наук, доцент, ХНЕУ ім. Семена Кузнеця

Відродження та післявоєнний розвиток економіки України потребує адекватної зміни державної економічної політики, однією з найважливіших складових якої є податкова політика. Тому обґрунтування адекватної вимогам часу податкової політики, спрямованої на створення умов для відбудови економіки, являє собою складне наукове завдання, ефективне вирішення якого є можливим тільки за умови врахування всіх специфічних особливостей національної економіки та трендів української і європейської податкової політики.

Наукові підґрунтя економічної політики повоєнного періоду базуються на теоретико-аналітичних дослідженнях, які здійснені в 2022–2023 рр. під керівництвом В. Гейця [1], Юрчишина [2] та ін., наукових працях Т. Єфименко [3], А. Даниленка [4] та ін., які обґрунтовують загальні шляхи вирішення окремих ключових проблем періоду повоєнної відродження у сфері державних фінансів, проте не розкривають всіх особливостей, специфічних рис і трендів сучасної податкової політики.

На жаль, ці проблеми не опрацьовані також у доповідях міжнародних організацій [5] та у вітчизняних проєктах планів відродження України [6].

Ключовими особливостями преференційної податкової політики на етапі повоєнної відродження економіки України, на наш погляд, є такі.

1. Обмеженість фінансових ресурсів держави та необхідність поступового повернення балансу між фіскальною та регулюючою функціями податків за рахунок скорочення широкої податкової

підтримки на користь зваженого та обмеженого податкового стимулювання з елементами податкової підтримки найбільш вразливих груп платників податків. Скасування в 2023 р. значної частини необґрунтованих і неефективних податкових пільг, попри критику й супротив прибічників лібералізації оподаткування, сприяло певній фінансовій стабілізації та навіть невеликому скороченню боргового навантаження у вересні 2023 р. Тому в найближчій перспективі не можна спиратися на зменшення загального податкового навантаження й широку лібералізацію оподаткування. Саме цей підхід реалізований в прийнятій наприкінці минулого року Національній стратегії доходів [7], яка окреслює рамкові умови розвитку та реалізації податкової політики на період до 2030 р.

2. Гармонізація податкової політики України з підходами, нормами і правилами ЄС в контексті забезпечення умов для прискореної євроінтеграції України. Цей вектор розвитку національної економіки передбачає не тільки адаптацію податкової системи та конструкції податків, але й необхідність координації податкових політик України та ЄС, причому з урахуванням завдань повоєнного відновлення. В цьому плані імплементація узгоджених на європейському рівні податкових заходів протидії інфляційним процесам та інтенсивне податкове стимулювання зеленого переходу, що активно розвивається в ЄС [8], мають бути поєднані з упровадженням апробованих і дієвих інноваційно-інвестиційних податкових пільг за умови дотримання наявних у Євросоюзі обмежень – впровадження мінімального оподаткування та норм і правил State aids.
3. Необхідність фокусування преференційної податкової політики. Сфокусована податкова політика повоєнного періоду має розглядатися в двох аспектах. *По-перше*, в процесі побудови та реалізації податкової політики повоєнного періоду на передній план виходить проблема чіткої відповідності її напрямів встановленим цільовим пріоритетам. Тобто всі інструменти податкового регулювання мають бути спрямовані виключно на вирішення тих

завдань, які віднесені до пріоритетних. Натомість єдиний підхід щодо встановлення обмеженого переліку державних пріоритетів в згаданих проектах Планів відновлення економіки України відсутній, а в деяких аналітичних матеріалах пріоритетними визначені не тільки стратегічні, а й поточні завдання [1]. По-друге, фокусування податкового стимулювання передбачає виключно цільовий характер преференцій, спрямованих на обмежену кількість законодавчо закріплених пріоритетів за умови мінімізації нецільових податкових пільг підтримуючого характеру виключно для найбільш незахищених груп платників податків. Сучасна преференційна політика має враховувати й один із додаткових керівних принципів, сформульованих на базі міжнародного досвіду постконфліктного та післяаварійного відновлення та реконструкції у спільній доповіді Світового банку, Уряду України, ЄС та ООН «Ukraine. Rapid damage and needs assessment. February 2022 – February 2023» [5] – баланс між нагальними потребами та середньостроковими та довгостроковими цілями. З фокусуванням також безпосередньо зв'язана необхідність постійного моніторингу результативності податкових пільг і преференцій на основі впровадження концепції податкових витрат, що дозволить своєчасно вносити зміни в преференційну політику, скасовувати неефективні пільги або преференції, які виявили високу результативність і сприяли досягненню бажаного рівня цільового результату.

4. Підвищення ролі податкової політики в забезпеченні децентралізації та регіонального розвитку. Ця загальноєвропейська тенденція вимагає не тільки збільшення регулятивного потенціалу органів місцевого самоврядування, але й зваженого підходу до надання податкових пільг, оскільки ці рішення державної влади можуть вносити дисбаланс у розподіл податкових надходжень між бюджетами різних рівнів. Перенесення фокусу податкової підтримки та стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу із загальнодержавного рівня на рівень територіальних громад з урахуванням пріоритетів їх розвитку сприятиме ство-

ренню умов для їх саморозвитку за рахунок збільшення власних податкових баз.

5. Податкова політика на етапі повоєнного відновлення України вимагає раціонального поєднання преференційної та перерозподільної політики задля сполучення традиційних (надання пільг приватному бізнесу) і нетрадиційних (створення спеціальних державних фондів) джерел фінансування інвестицій. В цьому плані на окрему увагу заслуговує досвід використання податків або внесків солідарності (податки на непередбачені доходи). Починаючи з 2022 р. ці податки вводилися для перерозподілу надприбутків компаній енергетичного сектора та добувних компаній на користь фінансування витрат держави на протидію підвищенню цін на енергоресурси, але в 2023 р. аналогічні податки були введені в багатьох країнах Європи для банків і фінансових компаній, підприємств у сфері фармацевтики, хімічної промисловості, транспорту та ін. В цьому плані заслуговують на увагу зміни, внесені в підрозділ 4 Розділу XX Податкового кодексу України (п. 68) щодо впровадження аналогічного податку в Україні для банківського сектора [9].

Виходячи з викладеного найбільшій уваги заслуговують такі напрями її реалізації:

- податкова підтримка інвестицій;
- розвиток фіскальної децентралізації;
- реформування митної політики;
- створення передумов умов для зеленого переходу в повоєнний період.

1. Податкова політика у сфері інвестицій. Ліквідація наслідків широкомасштабної агресії російської федерації проти України потребує значних обсягів інвестицій. Саме цим обумовлена необхідність активної державної підтримки інвестиційних процесів і створення сприятливого інвестиційного клімату. Значну роль в цьому процесі відведено інструментарію податкової політики, який традиційно використовується в світовій практиці для вирішення подібних завдань.

Базовим стратегічним документом в цьому плані є Національна стратегія доходів на період до 2030 р. [10] (далі – НСД). Цей документ визначає основні стратегічні завдання у сфері фінансової, в тому числі й податкової політики на найближчі шість років, і саме на ці роки з великою вірогідністю припадатиме і період підготовки України до вступу в Європейський Союз, і період повоєнного відновлення України. Тому НСД має включати в себе не тільки фіскальні важелі, що забезпечуватимуть бюджетну консолідацію як основну її мету, а й інструментарій податкового стимулювання інвестицій, побудований для вирішення невідкладних завдань відродження України та відповідно до норм і стандартів ЄС. Важливою особливістю цього документа є його динамічність, що передбачає не тільки можливість, але й необхідність коригування стратегії залежно від стану факторів зовнішнього середовища й ефективності передбачених заходів.

Водночас у тексті розпорядження КМУ від 27.12.2023 № 1218-р, яким була затверджена НСД, відсутня норма про необхідність приведення інших документів стратегічного плану відповідно до цієї стратегії, що, на наш погляд, є принципово негативним моментом. Справа в тому, що в нормативно-правовому забезпеченні державної економічної політики існує значна кількість нормативно-правових актів, які суперечать принципам і нормам Стратегії. Це, зокрема, стосується чинної Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої Постановою КМУ від 03.03.2021 № 179 [10] (зі змінами, останні з яких датовані 21.04.2023 р.), яка передбачає широкий спектр податкових переваг, що суперечать заходам Національної стратегії доходів.

Так, наприклад, передбачений Стратегією № 179 стратегічний курс державної політики щодо підвищення інвестиційної привабливості за стратегічною ціллю 1 «Створити необхідні умови для залучення інвестицій» серед шляхів досягнення стратегічної цілі створення ефективних інструментів залучення зовнішніх інвесторів передбачає «забезпечення впровадження механізмів податкових пільг інвесторам (податкові канікули, відшкодування частини капітальних інвестицій, спеціальні податкові режими) у більшості секторів економіки».

За стратегічною ціллю 2 «Створити привабливу екосистему для накопичення та примноження вітчизняного капіталу» виділено ціль підвищення ефективності використання капіталу, для досягнення якої заплановано здійснити стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання України за рахунок введення податку на виведений капітал замість податку на прибуток.

Аналогічні приклади можуть бути наведені за переважною більшістю стратегічних курсів економічної стратегії, тому нагальним є завдання усунення суперечностей між цими документами.

Основним джерелом фінансування інвестицій в Національній стратегії визначені власні кошти суб'єктів господарювання, а головним податковим інструментом (крім спеціальних податкових режимів – Дія-сіті, індустріальних парків тощо) названа миттєва амортизація, яка передбачає стовідсоткове віднесення вартості об'єктів основних засобів на витрати в податковому періоді, на який припадає момент їх введення в експлуатацію. За своєю економічною сутністю ця преференція відповідає 100-відсотковій податковій знижці, яка дозволяє зменшити базу оподаткування (оподатковуваний прибуток) на повну суму інвестицій.

До речі, залишається незрозумілим, чому в Стратегії застосований саме термін «миттєва» амортизація, хоча в світовій практиці найбільш використовуваним є інший термін – авансова або попередня амортизація (advanced depreciation) [11], причому в теорії та на практиці більш поширеним варіантом є те, що до витрат може бути віднесена не повна, а часткова сума витрат на основні засоби.

Основними аргументами на користь цих преференцій в Стратегії заявлена обмежена можливість зменшення податкової бази в умовах дії глобального мінімального податку, а також те, що такі податкові стимули базуються на витратах і є тимчасовими змінами бази оподаткування (переносять момент оподаткування в часі).

Фокусування Національної стратегії на миттєвій амортизації як на основному інструменті податкового стимулювання інновацій уявляється неочевидним та доволі дискусійним підходом. Аргументація такого

вибору базована на шести перевагах, кожна з яких може бути піддана критиці (табл. 1).

Невирішеними в тексті НСД залишаються принаймні два серйозні проблемні питання:

- до яких груп основних засобів може бути застосована миттєва амортизація;
- як використання цієї пільги пов'язане з пріоритетним напрямом інвестицій?

Як свідчить новітня світова та європейська практика податкового стимулювання інвестицій, прискорена амортизація взагалі і миттєва повна амортизація мають не широке, а, скоріше, точкове застосування. Так, у Польщі миттєва амортизація (*immediate depreciation*) застосовується до основних засобів 3–8 груп (крім легкових автомобілів), але вона поширюється виключно на суб'єктів малого бізнесу (включаючи фізичних осіб – підприємців), причому максимальний розмір цієї преференції обмежений еквівалентом 50 тис. євро [12].

З 11 січня 2024 р. авансова амортизація (одночасне списання всіх амортизаційних відрахувань на витрати при придбанні об'єктів основних засобів) передбачена в Еквадорі Законом про конкурентоспроможність у сфері енергетики [13]. Цей механізм також застосовується до обмеженої номенклатури основних засобів – машин, устаткування та технологій, які використовуються для впровадження розподільчих систем для нетрадиційних поновлюваних джерел енергії.

Використання прискореної амортизації пролонговано на 2024–2025 рр. Ірландією [14], проте ця пільга застосовується виключно для стимулювання інвестицій в енергоефективне сільськогосподарське обладнання.

Прискорена амортизація передбачена також як перспективний інструмент у Бразилії, але тільки для машин і устаткування, проте без обмежень за видами діяльності [15]. Амортизація проводиться в два етапи: 30 % – в перший рік експлуатації та 50 % – в другий, тобто вона не є інструментом пролонгованої дії.

Таблиця 1

Критичний підхід до заявлених переваг миттєвої повної амортизації як основного інструменту податкової підтримки інвестицій

Заявлена перевага	Коментар
1	2
<p>1. Зменшення витрат часу на дотримання нормативних вимог, оскільки позбавляє платників податку необхідності постійного відстеження нарачування амортизації</p>	<p>Це певною мірою є справедливим при здійсненні розрахунків «вручну». Але у випадку використання програмних продуктів для автоматичного нарачування амортизації зменшення витрат часу внаслідок скорочення кількості одиниць основних засобів не може бути суттєвим, тому анонсоване спрощення не можна підтвердити</p>
<p>2. Просте вирішення проблеми нівелювання впливу інфляції, адже чиста теперішня вартість амортизаційних відрахувань, за визначенням, дорівнюватиме 100 %, що також підвищує податкову визначеність для компаній, які планують інвестувати в Україну</p>	<p>Запропонований дизайн пільги дійсно дозволяє нівелювати вплив інфляції на процеси поступової компенсації вартості основних засобів, але тільки тих, що підлягають миттєвій амортизації, тому певною мірою можна погодитися з цією перевагою. Водночас це ж завдання можна вирішити також за допомогою традиційних механізмів переоцінювання вартості основних засобів, передбачених МСБО 16 або Національним П(С)БО 7 «Основні засоби»</p>
<p>3. Застосування миттєвої повної амортизації не залежить від суб'єктивних факторів, таких як попередні умови відбору інвесторів, які мають право на преференцію, що зменшує простір для дискреційних рішень і пов'язаних з ними можливостей для корупції, а також сприяє справедливому ставленню до платників податків</p>	<p>Конструкцію практично будь-якої податкової пільги можна побудувати таким чином, щоб унеможливити дискримінацію платників за їх розміром або будь-якими іншими «суб'єктивними» факторами. Тобто трактувати миттєву амортизацію як «антикорупційну» пільгу — некоректно</p>

Закінчення табл. 1

1	2
<p>4. Суттєве спрощення доступу до пільги для тих платників, які зараз не мають доступу до інвестиційних пільг, але інвестиційна діяльність яких важлива для розвитку економіки окремих регіонів та України в цілому</p>	<p>По-перше, сьогодні до інвестиційних пільг не мають доступу практично всі платники податків (виключення стосуються лише суб'єктів індустріальних парків та деяких спеціальних податкових режимів) внаслідок відсутності розгалуженої системи інвестиційних пільг в Україні. По-друге, можливість доступу платників податків до пільги визначається не типом преференції, а умовами її надання, що встановлюються податковим законодавством. Тому полегшений доступ не є перевагою саме цієї податкової пільги</p>
<p>5. Цей інструмент буде менш спотворюючим щодо інвестиційних рішень, особливо якщо він буде доступним для широкого спектра активів і залежатиме лише від певних, загальних для всіх платників податків, правил</p>	<p>Сформульована перевага у вигляді доступності для широкого спектра активів розмиває цільову спрямованість пільги на вирішення пріоритетних завдань повоєнного розвитку, а встановлення загальних для всіх платників податку правил є загальним принципом надання будь-яких податкових пільг</p>
<p>6. Механізм надання податкової пільги пов'язує її безпосередньо із здійсненими інвестиціями</p>	<p>На наш погляд, спосіб надання податкової пільги у вигляді миттєвої повної амортизації є класичним прикладом процесного підходу, коли преференція не зв'язана не з отриманим результатом, а виключно з процесом введення в експлуатацію основних засобів. При цьому як ефективність, так і результативність використання миттєвої повної амортизації з позицій стимулювання інвестицій не оцінюється взагалі</p>

Таким чином, миттєва повна амортизація у світовій податковій практиці використовується для здійснення «точкового» регулювання і стосується виключно прямих інвестицій, а спеціальні податкові режими мають галузевий або територіальний характер і впливають на інноваційну діяльність не прямо, а опосередковано – через звільнення від оподаткування прибутку суб'єктів відповідних суб'єктів господарювання.

До спеціальних податкових режимів віднесені чотири режими, передбачені в українському податковому законодавстві після 2021 р.:

- «Дія-сіті»;
- індустріальні парки;
- режим «Інвест-няня»;
- «спеціальні умови для підприємств у шахтарських регіонах».

Перший з названих режимів має чітко визначний секторальний характер та навряд чи може бути класифікований як інвестиційна пільга. Справа в тому, що право суб'єктів режиму «Дія-сіті» обрати зменшену 9-відсоткову ставку податку на прибуток (до бази оподаткування, яка визначається на підставі операцій із розподілу прибутку та операцій, які прирівнюються до такого розподілу) спрямоване на забезпечення розвитку діяльності в сфері ІТ і не є за своєю сутністю чисто інвестиційною пільгою. Що стосується двох останніх спеціальних податкових режимів – на практиці вони ще не застосовуються, хоча можуть бути перспективним в повоєнному періоді. Тому реальну інвестиційну спрямованість з позицій української практики оподаткування сьогодні мають лише технопарки, в яких застосовується пільга з податку на прибуток підприємств у вигляді податкових канікул (звільнення від сплати податку на 5 років).

Слід зазначити, що в країнах ЄС пільга з корпоративного прибуткового податку у вигляді податкових канікул практично не використовується, оскільки вона базована не на результатному, а на процесному (здійснення певної діяльності) підході без урахування ефективності та результативності такої діяльності. Крім того, світова практика містить значну кількість різновидів спеціальних економічних зон інвестиційно-

інноваційного спрямування, моделі яких також можуть бути перспективними для України.

Європейська практика податкового стимулювання інвестицій у сфері прямого оподаткування передбачає одночасне застосування різних інструментів податкового регулювання, до яких поряд з прискороною амортизацією (як для основних засобів, так і для нематеріальних активів) використовуються: звільнення від оподаткування прибутку, отриманого від реалізації кваліфікованих інвестиційних проєктів у пріоритетних сферах; зменшення ставки оподаткування прибутку, отриманого від реалізації проєкту; податкові знижки з різними ставками, об'ємні та прирістні податкові кредити за одночасного застосування преференцій за непрямими, майновими податками та індивідуального прибуткового податку (табл. 2).

Період повоєнного відновлення в Україні має суттєву специфіку, яку обов'язково необхідно враховувати в процесі формування державної податкової політики у сфері інвестицій.

По-перше, масштаби руйнувань і необхідної повоєнної відбудови потребують масштабних інвестицій із залученням різноманітних джерел (власних коштів підприємств, державних фондів, грантових і кредитних коштів, а також коштів вітчизняних та іноземних інвесторів, зокрема кошти фізичних осіб). Цілком природним є те, що заходи податкової підтримки інвестицій мають враховувати особливості можливих джерел інвестування й інтереси відповідних інвесторів. Тому інструменти податкового стимулювання або підтримки мають бути спрямовані як на інвесторів (юридичних і фізичних осіб), так і на підприємства, що, власне, й впроваджують інвестиційні проєкти, як на розробників наукової продукції, так і на власників об'єктів інтелектуальної власності.

По-друге, відновлення економіки України в повоєнний період на тій же технологічній основі консервуватиме стан та існуючі до повномасштабної війни проблеми, що не дозволить створити передумови для здобуття нових конкурентних переваг на національному рівні. В цих умовах на передній план виходить якість здійснюваних інвестицій та перспективність закладених в такі технічні рішення технологій. Тому

Таблиця 2

Рекомендований інструментарій податкової підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності

Інструмент податкового регулювання	Вирішуване завдання	Особливості застосування
1	2	3
<i>Податок на прибуток підприємств</i>		
Прискорена (в т. ч. миттева) амортизація	Прискорення оновлення основних засобів	Окремі об'єкти основних засобів групи 4 «Машини та обладнання»; Окремі об'єкти нематеріальних активів відповідно до пріоритетів
Податкова знижка	Забезпечення прискореного повернення інвестицій за рахунок зменшення податку внаслідок скорочення податкової бази	Розширений перелік основних засобів, ранжування ступеня підтримки за рахунок диференціації ставки знижки. Що забезпечує «м'яке» регулювання
Податковий кредит	Забезпечення прискореного повернення інвестицій за рахунок зменшення суми податкових зобов'язань	Більш вузька сфера застосування (порівняно зі знижкою). Пільга є приваблювальною для платників
Прирістний податковий кредит	Прискорення інноваційних та інвестиційних процесів	Пільга застосовується для інноваційних підприємств та для заохочення зростання інвестицій
Зменшена ставка податку на роялті	Стимулювання інвестицій в нематеріальні активи	Використовується для певних видів нематеріальних активів у пріоритетних напрямках
<i>Транспортні податки</i>		
Зменшення ставки або звільнення від оподаткування	Стимулювання використання екологічного транспорту	Використовується до певного рівня насичення економіки такими транспортними засобами

Закінчення табл. 2

1	2	3
<i>Податок на доходи фізичних осіб</i>		
Зменшення ставки податку на дивіденди	Стимулювання залучення інвестицій від фізичних осіб	Застосовується при інвестуванні в статутні фонди інноваційних підприємств
<i>ПДВ</i>		
Застосування зменшеної ставки	Зменшення вартості інвестицій	Пільги використовуються при імпорті окремих об'єктів основних засобів груп 5 «Робочі машини і обладнання», 6 «Транспортні засоби» і 6 «Інструменти, прилади, інвентар» за пріоритетними напрямками і за наявності механізмів контролю
Звільнення від оподаткування	<i>Акцизний податок</i>	
Зменшення ставки або звільнення від оподаткування	Стимулювання споживання окремих видів піддакцизних товарів (електроенергії з альтернативних джерел, електроавтомобілів)	Пільги використовуються за умови застосування механізмів контролю. Стимулювання придбання вироблених в країні або імпортованих електромобілів здійснюється до певного рівня частки таких автомобілів
<i>Спеціальні економічні зони (режими)</i>		
Звільнення або податкові канікули	Стимулювання розвитку окремих територій, видів діяльності або секторів економіки	Пільги одночасно застосовуються за податком на прибуток підприємств, податком на нерухоме майно (земельним податком), імпортним митом і ПДВ

податкова підтримка не може обмежуватися виключно інвестиційними процесами, а об'єктом стимулювання мають бути лише інвестиції в інновації, що висуває серйозні вимоги до інвестування не тільки і не стільки в основні засоби, а в об'єкти інтелектуальної власності, що має бути пріоритетом,

По-третє, повоєнне відновлення має системний характер, тому податкова підтримка інвестицій не може бути ефективно реалізована за рахунок обмеженої кількості локальних інструментів, а потребує різноспрямованих. Натомість у НСД, на період дії якої має припадати етап повоєнного відновлення України, передбачено лише два інструменти податкового регулювання: миттєва повна амортизація, а також використання обмеженої кількості спеціальних податкових режимів, з яких на сьогодні застосовуються режим «Дія-сіті» та режим індустріальних парків. До речі, ще однією проблемою стимулювання інвестицій в Національній стратегії доходів є обмеженість запропонованого інструментарію податкової політики виключно засобами податку на прибуток підприємств, що обмежує можливості впливу на інвестиційні процеси за допомогою інструментів інших податків.

Тому для періоду повоєнного відновлення економіки вкрай важливим уявляється розширення спектра застосовуваних інструментів податкового регулювання інвестицій.

По-четверте, ефективність використання обмежених коштів, спрямованих на підтримку інвестицій, залежить від ступеня фокусування обраних інструментів податкового стимулювання інвестицій на обраних пріоритетах. Тобто потрібно чітко визначити обмежене коло пріоритетів і відмовлятися від широкого галузевого підходу на користь точкових регулятивних впливів.

По-п'яте, значна частина інвестицій зв'язана з відновленням об'єктів соціальної інфраструктури, використання яких у майбутньому не є прибутковим, що робить такі об'єкти інвестування не цікавими для потенційних інвесторів. Тому важливого значення в умовах нестачі бюджетних коштів набуває пошук альтернативних джерел фінансування державних інвестицій, в тому числі за рахунок імплементації податків

солідарності. До аргументів на користь впровадження податків солідарності слід віднести наявність можливостей щодо формування їх податкової бази. Так, за наслідками грудня 2023 р., фактичні надходження з податку на прибуток підприємств перевищили очікуваний рівень майже втричі [16], а річні надходження з цього податку перевищили планові показники на третину. Основними причинами такої ситуації є надвисокі прибутки державних банків і деяких державних підприємств, що створює передумови для використання цих податків.

Обмеженням державної податкової політики у сфері стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності виступає мінімальна ставка податку, передбачена Двокомпонентним рішенням ОЕСД, проте засобом його реалізації може бути встановлення граничного рівня відповідних податкових витрат, що дозволить комбінувати різноманітні інструменти податкового стимулювання інвестицій.

2. Розвиток фіскальної децентралізації. Інтенсифікація євроінтеграційних процесів у зв'язку із започаткуванням процесу вступу України в ЄС потребує активізації ролі регіонів у соціально-економічних перетвореннях, що зв'язане з поглибленням фіскальної децентралізації як у сфері податкової, так і бюджетної політики. У зв'язку з цим виникає питання, наскільки це завдання реалізоване в Національній стратегії доходів до 2030 р.

Перше згадування фінансової децентралізації міститься в обґрунтуванні заходів щодо покращення роботи з податковим боргом (п. 4.2.2 (g), де необхідність розширення прав та повноважень органів місцевого самоврядування у сфері податкового адміністрування обґрунтовується обмеженістю трудових, часових, фінансових ресурсів у контролюючих органів для здійснення контролю за сплатою податків фізичними особами, що не здійснюють незалежну професійну або підприємницьку діяльність. Така пропозиція обумовлена тим, що частка боржників-фізичних осіб станом на 1 жовтня 2023 р дорівнювала 95 % від загальної кількості боржників, з яких 69,7 % не були зареєстровані підприємцями та не здійснювали незалежну професійну підприємницьку діяльність.

Надалі проблематиці посилення повноважень органів місцевого самоврядування у фінансовій сфері присвячений спеціальний пункт 4.3.9 НСД, але й він обмежується лише їх повноваженнями в частині адміністрування податків. Правда, слід зазначити, що в цьому розділі йдеться не лише про місцеві податки, а й про податки, які зараховуються до місцевих бюджетів.

На наш погляд, розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері податкового адміністрування без впровадження інших змін хоча й може мати певні перспективи, але виглядає дуже дискусійним.

По-перше, джерелом податкових боргів фізичних осіб, що не здійснюють незалежну професійну або підприємницьку діяльність, може бути несплата загальнодержавних податків (перш за все, ПДФО та військового збору), а єдиним місцевим податком, що сплачується такими фізичними особами, є податок на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, частка якого в місцевих бюджетах протягом останніх трьох років знаходилася в межах 1,7–2,1 % (натомість частка перерозподілених загальнодержавних податків у доходній частині місцевого бюджету знаходиться в межах 67,9–73,9 % з тенденцією до суттєвого збільшення з початку війни). Тому з позицій фінансової децентралізації логічним було б перевести ПДФО та зв'язаний з ним єдиною базою військовий збір до складу місцевих податків і зборів.

По-друге, відсутність навичок та відповідних ресурсів для податкового адміністрування податків з фізичних осіб на місцевому рівні однозначно зменшить ефективність податкового адміністрування та контролю, тому слід оцінити комплексний ефект з урахуванням не тільки економії витрат на рівні органів ДПС, але й відповідних витрат та витрат місцевих бюджетів.

По-третє, досвід розвинених країн, в тому числі і країн ЄС, свідчить про перспективність віднесення до місцевих тих податків, вплив на формування податкової бази яких може здійснюватися з боку органів місцевого самоврядування для забезпечення соціально-економічного розвитку громад та з урахуванням місцевих пріоритетів.

По-четверте, передання певних фіскальних функцій на місцевий рівень потребує розширення можливостей органів місцевого самоврядування у сфері податкової політики, зокрема, певної самостійності в наданні податкових преференцій не тільки за податком на нерухоме майно, але й за всіма тими податками, що формують бюджети територіальних громад.

По-п'яте, перегляд складу загальнодержавних і місцевих податків не обов'язково означає переміщення конкретного податку з одного переліку до іншого. Перспективною в цьому плані уявляється введення так званої «місцевої надбавки», яка частіше за все застосовується до корпоративного або індивідуального прибуткового податку. В цьому випадку встановлюється єдина база оподаткування, але органи місцевого самоврядування наділяються правами застосування місцевих пільг у вигляді зменшеної податкової ставки, звільнення від оподаткування окремих складових об'єкта оподаткування, податкових знижок і податкових кредитів, – для стимулювання пріоритетних напрямів регіонального соціально-економічного розвитку.

Виходячи з наведеної аргументації фіскальна децентралізація повоєнного періоду не має обмежуватися тільки переданням органам місцевого самоврядування функцій адміністрування, а Національна стратегія доходів в цій частині потребує змістовного коригування.

3. Реформування митної політики. Специфікою митної політики України періоду повоєнного відновлення, визначеною Національною стратегією доходів на період до 2030 р., є її спрямованість на забезпечення бюджетної консолідації за рахунок активізації фіскальної функції митних платежів при обмеженому та виваженому використанні їх регулюючої функції.

Фіскальний аспект митної політики забезпечується підвищенням ефективності митного контролю та протидії контрабанді, комп'ютеризацією митних процедур і впровадженням кращих європейських і світових технологій у сферу митного адміністрування тощо. Тобто система заходів і реформ цього спрямування лежить у площині адміністративних методів управління.

Реформування у сфері митного регулювання в умовах подальшої євроінтеграції і з урахуванням специфіки завдань повоєнного відновлення економіки потребує системного реформування митної політики та вирішення наявних у цій сфері проблем, до основних з яких відносяться такі.

1. Особливий стан митних платежів, які, з *одного боку*, класифіковані як загальнодержавні податки та регламентуються Податковим кодексом України, а з *іншого* – є найважливішим важелем митного регулювання, тобто підпадають під сферу дії митного законодавства. Такий двоїтий характер митних платежів потребує детального узгодження норм двох різних сфер права та відповідних кодексів.
2. Відсутність системного підходу до впровадження та скасування пільг з урахуванням їх результативності та відповідності загальнодержавним пріоритетам. Певною мірою ця проблема обумовлена розмитістю пріоритетних напрямів відновлення й розвитку національної економіки, відсутністю належного обґрунтування введення нових преференцій з митних платежів та контролем за результатами їх застосування.
3. Недоліки законодавчого врегулювання податкових пільг у Податковому кодексі України, до яких відносяться: нечіткість визначення загальних принципів застосування податкових пільг, невинуватий лібералізм щодо термінів їх дії (багато пільг не містять обмежень щодо періоду їх застосування); відсутність єдиного дизайну цільових податкових пільг тощо.
4. Висока частка зовнішньоекономічних операцій, які оподатковуються митом, ПДВ та акцизом у пільговому режимі. Особливо відчутно цей показник збільшився в 2022 р., що певною мірою було реакцією на активну фазу війни, проте такий підхід був надмірно ліберальним і призводив до розмивання податкових баз і необґрунтованого застосування митних преференцій. Прикладом такого невдалого застосування податкових пільг з митних платежів було звільнення від оподаткування операцій з ввезення легкових автомобілів, яке було скасоване в 2022 р. Зменшенню

- втрат бюджету від податкових пільг з митних платежів сприятиме введення моніторингу їх результативності та ефективності.
5. Вади законодавчого врегулювання митних преференцій. Так, ані Митним кодексом, ані іншими законодавчими актами в цій сфері не визначений конкретний перелік документів, надання яких є обов'язковим при наданні пільг з імпортування товарів. У багатьох випадках законодавчо не встановлений також порядок контролю за цільовим використанням ввезених в пільговому режимі товарів.
  6. Системним недоліком є невикористання широко використовуваної в країнах Європи концепції податкових витрат, яка дозволяє адекватно оцінювати втрати бюджету та відокремлює власне податкові пільги від структурних преференцій, що є елементами базової структури відповідних податків.
  7. Відсутність належного контролю за відповідністю законодавчого забезпечення пільгового оподаткування нормам і правилам ЄС. Так, за результатами проведеного аналізу в 2022 р., Верховною Радою України було прийнято 28 законодавчих актів у сфері оподаткування і, в тому числі, митних платежів, 79 % яких (22 акти) не мали обов'язкових висновків Комітету ВРУ з питань інтеграції України до Європейського Союзу, а 7 % (2 закони) були прийняті всупереч негативним висновкам профільного комітету. Лише на один проєкт законодавчого акта (4 %) Комітетом був наданий позитивний висновок. У 2023 р. ситуація в цій сфері значно покращилася, але все ж залишалася незадовільною – 6 з 19 проєктів законодавчих актів (42 %) отримали позитивний висновок, проте на 5 законопроєктів (26 %) профільним Комітетом з євроінтеграції було надано негативний, а на 4 проєкти (21 %) – умовно-позитивний висновок. Проаналізована практика законодавчого врегулювання податків і митних платежів не відповідає євроінтеграційним обов'язкам і встановленому регламенту розгляду й прийняття законодавчих актів Верховною Радою України.

Вирішення цих проблем у рамках реформування митної політики періоду повоєнного відновлення України потребує реалізації таких заходів.

- імплементація концепції податкових витрат у практику середньострокового бюджетного планування;
- доповнення статті 30 «Податкові пільги» Податкового кодексу України нормами щодо загальних принципів надання податкових пільг;
- законодавча заборона введення податкових пільг з необмеженим періодом дії та нецільових податкових пільг у сфері митного регулювання;
- розробка та впровадження запобіжних механізмів для забезпечення очікуваної результативності інструментів митного регулювання;
- введення моніторингу результативності та ефективності податкових пільг, що сприятиме зменшенню втрат бюджету від податкових пільг з митних платежів;
- забезпечення контролю якості попередньої експертизи та порядку прийняття законодавчих актів у контексті: попередньої оцінки ефективності та результативності, відповідності правових норм законодавству та практиці ЄС, відповідності заявленим пріоритетам;
- на особливу увагу заслуговує «інвестиційна складова» митної політики, реалізація якої потребує розробки єдиного дизайну інвестиційних пільг і спеціальних запобіжних механізмів (в тому числі і у сфері ціноутворення), спрямованих на забезпечення цільового спрямування таких преференцій.

Реалізація зазначених заходів сприятиме удосконаленню митної політики з урахуванням специфіки етапу повоєнного відновлення України та євроінтеграційних перспектив України.

4. Створення передумов умов для «зеленого переходу». Серед «дозволенних» і «рекомендованих» у ЄС інструментів податкового ре-

гулювання на особливу увагу заслуговують інструменти стимулювання енергоефективності, енергозбереження та використання відновлюваних джерел енергії. Інструментарій цієї групи одночасно забезпечує вирішення найважливішого завдання сучасного етапу розвитку людства – побудови «зеленої» економіки. Саме цей синергетичний ефект інструментів аналізованої групи інструментів визначає їх важливість і перспективність.

Введення в дію у США Акта про зниження інфляції IRA, а також розробка й прийняття в лютому 2023 р. Європейської «зеленої угоди» забезпечило передумови для розгортання розгалуженої системи податкового стимулювання в енергетичній сфері.

Промисловий план «зеленої угоди» для епохи чистого нуля» [17] базується на чотирьох стовпах: передбачуване та спрощене регуляторне середовище; швидший доступ до достатнього фінансування; навички; і відкрита торгівля для стійких ланцюгів поставок.

У рамках принципу більш швидкого доступу до достатнього фінансування Європейська комісія планує надати державам-членам додаткову гнучкість у наданні допомоги, яка повинна бути обмежена певними областями і на тимчасовій основі. Відповідним чином мають бути змінені і європейські правила «State Aid», що сприятиме поширеному використанню відповідних податкових преференцій.

Спеціальна схема державної допомоги була затверджена **Угорщиною** відповідно до Рамкової програми державної допомоги у тимчасовій кризі та перехідному періоді, прийнятої комісією 9 березня 2023 р. для підтримки заходів у секторах, які є ключовими для прискорення переходу до «зеленої» економіки та зменшення залежності від палива.

Відповідно до цього заходу допомога надаватиметься у формі: (i) прямих грантів; та/або (ii) податкових пільг. Захід буде відкритий для компаній, що виробляють відповідне обладнання, а саме: батареї, сонячні панелі, вітрові турбіни, теплові насоси, електролізери та обладнання для захоплення та зберігання вуглецю, а також ключові компоненти, які розроблені та в основному використовуються як сировина для вироб-

ництва такого обладнання або пов'язаної з ним критичної сировини, необхідної для їх виробництва.

Європейська комісія 28 липня 2023 р. дійшла висновку, що угорська схема необхідна, доречна і пропорційна для прискорення переходу до «зеленої» економіки та сприяння розвитку певних видів економічної діяльності, які мають важливе значення для реалізації промислового плану «Зелений курс», і схвалила Угорську програму допомоги для прискорених інвестицій у стратегічні сектори, щоб сприяти переходу до економіки з нульовими викидами [18]. Це підтверджує перспективність податкових преференцій у сфері енергозбереження, енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії.

Такого ж підходу дотримується і OECD, яка вважає, що країнам, що розвиваються, необхідне економічне зростання для отримання достатніх податкових надходжень. Проте таким країнам слід уникати «занадто високого» податкового тягаря для помітних великих фірм формального сектора і замість цього розробляти податкові системи, що залучають інвестиції, з особливим акцентом на інвестиції в «зелені» галузі [19].

Як свідчить аналіз новітньої європейської та світової преференційної податкової політики (табл. 3), найбільша увага у 2022–2023 рр. приділялася стимулюванню виробництва й використання електромобілів та інших транспортних засобів з нульовими викидами.

Відповідно до цілей Європейської «зеленої угоди» та REPowerEU (спільні європейські дії щодо забезпечення більш доступної, безпечної та стійкої енергетики) Європейська комісія [20] запропонувала цільові показники по нульовому рівню викидів для сектора автомобільного транспорту, зокрема, для нових важких транспортних засобів (HDV):

- зробити всі нові міські автобуси з нульовими викидами;
- зменшити викиди від нових вантажівок.

Використання запропонованих податкових заходів сприятиме скороченню викидів на 45 % з 2030 р., на 65 % – з 2035 р., на 90 % – з 2040 р.

Тому всі заходи щодо зниження попиту на імпортоване викопне паливо, поліпшення енергозбереження та підвищення ефективності

Таблиця 3

Інструментарій податкової політики у сфері енергоефективності, енергозбереження та використання відновлюваних джерел енергії

Податки	Інструментарій	Країна
1	2	3
<i>1. Стимулювання імпорту, виробництва й використання електромобілів</i>		
ПДВ, податок з продажів	Зменшена ставка	Індонезія
	Наднизька ставка	Індонезія
	Нульова ставка	Норвегія
	Звільнення від оподаткування операції з: <ul style="list-style-type: none"> ▪ переобладнання автомобілів на газ та електрику; ▪ продажу електроавтомобілів місцевої збірки; ▪ продажу нових, повністю електричних транспортних засобів будь-якої потужності (виключаючи гібриди); ▪ покупки транспортних засобів із новим енергоспоживанням 	Танзанія Малайзія Гайана Китай
	Відрахування ПДВ при покупці електромобілів	Литва
Акциз	Звільнення від акцизу електромобілів місцевої збірки	Малайзія
	Застосування від'ємного акцизу	Маврикій
Мито	Звільнення від імпортних мит: <ul style="list-style-type: none"> ▪ на компоненти для електромобілів місцевої збірки; ▪ на імпортовані, повністю зібрані електромобілі 	Малайзія
	Транспортні податки	Звільнення електромобілів від податку на придбання та реєстрацію транспортних засобів
Зниження ставок транспортного податку для компаній		Люксембург

Продовження табл. 3

1	2	3
	Перегляд методології визначення ставок транспортного податку з урахування викидів CO ₂ та споживання вуглецевого палива	Словенія
	Підвищення ставок на автомобілі, що використовують бензин і дизель	Швеція, Франція, Ірландія
	Податкова знижка з транспортного податку на інвестиції у вантажівки з нульовими викидами вуглецю та в зарядну інфраструктуру	Бельгія
	Збільшення сфери застосування пільг зі спеціального податку на споживання для електромобілів	Туреччина
Корпоративний прибутковий податок	Податкова знижка для нових комерційних електромобілів, таксі та автобусів	Кіпр
	Податковий кредит на придбання та встановлення систем зарядки електромобілів	Франція
	Податковий кредит до 35 % для національних інвестицій у стратегічні технології	Південна Корея
	Прискорена амортизація електромобілів та обладнання для підзарядки витрат на модернізацію транспортних засобів – гібридних та електричних комерційних авто	Іспанія Гайана Перу
	Звільнення від оподаткування державних субсидій виробникам електромобілів	Південна Корея
Регіональні прибуткові податки	Інвестиційний податковий кредит для відповідних виробників електромобілів	Іллінойс США
Індивідуальний прибутковий податок	Звільнення від оподаткування вартості допомоги в натуральній формі, що виникає в результаті приватного використання електромобіля компанії	Словенія
	Тимчасовий податковий кредит на придбання нових електромобілів, на встановлення систем підзарядки акумуляторних батарей	Іспанія

Податкові аспекти повоєнного відновлення України

Продовження табл. 3

1	2	3
<i>2. Стимулювання розвитку альтернативної енергетики та використання відновлюваних ресурсів.</i>		
ПДВ	Зменшена ставка	Чорногорія, Румунія
	Нульова ставка	Німеччина, Ірландія, Сполучене Королівство
	Звільнення від оподаткування будівельно-монтажних робіт з будівництва електростанцій на альтернативних видах палива	Молдова
Енергетичні податки	Звільнення від оподаткування	Люксембург, Норвегія
Корпоративні прибуткові податки	Звільнення від оподаткування доходів від продажу електроенергії та вид продажу сертифікатів зеленої енергетики	Узбекистан
	Податкова знижка для всіх проєктів з відновлюваних джерел енергії	Південно-Африканська Республіка
	Податковий кредит: <ul style="list-style-type: none"> ▪ для застосованих поновлюваних джерел енергії; ▪ на чисту енергію для житлових приміщень (раніше податковий кредит на відновлювану енергію для житлових приміщень); ▪ на виробництво електроенергії з відновлюваних джерел 	США
	Податковий кредит на R&D для стартапів, що працюють у сфері відновлюваних джерел енергії	Італія
	Інвестиційний об'ємний податковий кредит на чисту електроенергію	Канада
	Авансова або прискорена амортизація	Південно-Африканська Республіка

Продовження табл. 3

1	2	3
Земельний податок	Звільнення від оподаткування	Узбекистан
Індивідуальний прибутковий податок	Звільнення від оподаткування доходів від продажу електроенергії	Німеччина, Туреччина, Португалія, Узбекистан
	Податкові знижки	Німеччина. Південно-Африканська Республіка
	Податковий кредит на купівлю та встановлення сонячних фотоелектричних систем для житлових приміщень	Ямайка
	Податковий кредит на витрати, понесені при установці фотоелектричних систем (сонячних батарей)	Італія
Регіональні податки на прибуток	Податковий кредит для продавців біодизеля	Небраска, США
Податок на майно	Звільнення від оподаткування	Узбекистан
	Податкові канікули на строк 20 років	Мічиган, США
<i>3. Енергоефективність та енергозбереження</i>		
ПДВ	Знижена ставка на енергоефективні системи опалення з низькими викидами	Румунія
Податок на паливо	Податкові кредити на: <ul style="list-style-type: none"> ▪ біодизельне паливо або відновлювану дизельну суміш; ▪ альтернативне паливо; ▪ змішування емульсії дизельного палива з водою; ▪ експорт пофарбованого палива або сумішей бензину; і ▪ стійке авіаційне паливо 	США

Податкові аспекти повоєнного відновлення України

Закінчення табл. 3

1	2	3
Корпоративний прибутковий податок	Податкове вирахування з енергоефективних комерційних будівель	США
	Податкова знижка на капітальні витрати щодо енергозбереження та впровадження зелених технологій	Кіпр, Словенія
	Податковий кредит: <ul style="list-style-type: none"> ▪ на інвестиції в енергетику; ▪ на розширені інвестиції в енергетику; ▪ на енергоефективні нові будинки; ▪ на виробництво чистого водню; ▪ на виробництво ядерної енергії з нульовим рівнем викидів 	США
	Інвестиційний податковий кредит на проекти екологічного переходу	Австрія, Люксембург
	Призупинення дії обмежень на перенесення збитків	Німеччина
Регіональні податки на прибуток	Податковий кредит у «зелені технології»	Ньюфаундленд і Лабрадор Канада
<i>4. Енергозбереження та енергоефективність в побуті</i>		
Індивідуальний прибутковий податок	Податкова знижка на модернізацію енергетики	Греція
	Податковий кредит на енергоефективне облаштування будинку (раніше податковий кредит на енергоефективність житлових приміщень)	США
	Податковий кредит на витрати, понесені для підвищення енергоефективності та зниження сейсмічного ризику об'єктів нерухомості	Італія
Корпоративний прибутковий податок	Податковий кредит на виробництво енергії з поновлюваних джерел, податковий майновий кредит на заправку автомобіля альтернативним паливом	США

в транспортному секторі ЄС одночасно мають на меті енергоефективність і формування зеленого середовища, тобто залишаться актуальними на перспективу.

Одним із напрямів реалізації зеленої угоди в країнах ЄС є стимулювання інвестицій в транспортні засоби з нульовим рівнем викидів, зокрема, в електричні транспортні засоби, а також в інфраструктуру зарядки і дозаправки. Аналогічні тенденції існують і в США, і в інших країнах світу, але більш детально в умовах євроінтеграційних перспектив України слід зупинитися на кращих практиках, що використовуються в європейських країнах.

Традиційним підходом для стимулювання імпорту та виробництва електромобілів у 2023–2024 рр. залишаються непрямі податки, але загальною тенденцією стає відмова від широкої підтримки та фокусування податкового стимулювання на вирішенні відносно вузьких завдань.

Норвезька схема податкового стимулювання покупки автомобілів з нульовим рівнем викидів, спочатку введена в 2015 році, з того часу кілька разів продовжувалася і змінювалася, і тепер передбачає ставку ПДВ 0 % для електромобілів з купівельною ціною до 500 000 NOK (близько 43 тис. EUR) і ставку ПДВ 25 % на суму перевищення – для тих електроавтомобілів, ціна яких перевищує граничний рівень [21]. Таким чином, введена пільга не охоплює сегмент люксових електрокарів і спрямована на мотивування норвежців купувати особисті автомобілі з нульовим рівнем викидів замість автомобілів, що працюють на вичерпному паливі.

Литва з 1 січня 2023 р. дозволяє відрахування ПДВ при покупці електромобілів [22]

Вхідний або імпортний ПДВ підлягає вирахуванню з електромобіля, який класифікується як транспортний засіб категорії M1 і вартість якого не перевищує 50 000 євро (включаючи ПДВ). В цей час до відрахування може бути віднесений тільки ПДВ на легкові автомобілі спеціального призначення (з урахуванням реєстраційних документів і класифікації транспортного засобу). Мета закону – стимулювати купівлю електромобілів як екологічно чистих транспортних засобів без субсидій з боку держави.

Здійснювані протягом останніх років реформи у сфері оподаткування транспортних засобів і транспортних податків у найбільш розвинених країнах переважно мали екологічну спрямованість, але одночасно забезпечували й енергозбереження за рахунок стимулювання поширення економічних та екологічних двигунів на традиційному паливі, а аож сприяння використанню транспортних засобів, що використовують альтернативні види палива.

Тобто в транспортному оподаткуванні енергозбереження та енергоефективність виступає супутнім ефектом при побудові економіки з нетто-нульовими викидами з метою розширення виробництва екологічно чистих технологій і підготовки до переходу до «чистої енергетики».

Зазначені реформи практично були зупинені у зв'язку з пандемією Covid-19 у 2020 р., але починаючи з 2021 р. вони знов прискорилися. Загальний напрям цих реформ, як зазначається у звіті ОЕСР, – перенесення податкового навантаження на транспортні засоби, які найбільше забруднюють навколишнє середовище, що обумовлене підвищеним рівнем споживання традиційних видів палива. Приклади стимулювання енергозбереження, енергоефективності та поширення транспортних засобів, які використовують альтернативні види енергії, наведені в *табл. 4*.

Аналіз співвідношення фіскальних і ліберальних змін податкової політики різних країн у сфері оподаткування транспортних засобів не виявив однозначних тенденцій за такими податками, як акцизний податок, ПДВ або податок з продажів, податок із власників транспортних засобів. Так, за 2020–2021 рр. збільшення ставок або розширення податкової бази акцизного податку, ПДВ або податку з продажів здійснювали або планували такі країни, як Канада, Ісландія та Сейшельські острови, а пільги за цими податками були введені в Мавританії, Японії, Південній та Кореї. В *Туреччині* одночасно мали місце зміни і фіскального, і ліберального характеру. Цілком логічно, що пільги вводилися для найбільш енергоефективних транспортних засобів і скасовувалися у міру насичення ринку певними видами авто.

Таблиця 4

Інструменти податкового регулювання енергозбереження та енергоефективності в транспортному оподаткуванні, реалізовані або заявлені в процесі здійснення реформ 2021–2022 рр.

Країна	Інструмент податкового регулювання	Механізм впливу на енергоефективність
1	2	3
Словенія	Перегляд методології визначення ставок транспортного податку з урахуванням не тільки чинних екологічних стандартів ЄС та фактичних викидів CO ₂ , але й рівня споживання традиційного вуглецевого палива	Застосування таких диференційованих ставок дозволяє забезпечити пільговий режим оподаткування для авто з економічними двигунами та двигунами на альтернативних видах палива
Швеція	Підвищення податку на транспортні засоби, що використовують бензин або дизель протягом перших трьох років експлуатації	Стимулювання придбання транспортних засобів, що використовують альтернативні види палива
Франція	Збільшення реєстраційного податку для авто, що найбільш забруднюють навколишнє середовище, та введення спеціальних штрафів за перевищення граничної маси транспортного засобу (1800 кг)	Стимулювання реєстрації економічних авто з бензиновими двигунами та таких, що використовують альтернативні види палива. Стимулювання реєстрації транспортних засобів з перевищенням граничної ваги, що пов'язано з підвищеними витратами палива
Ірландія	Посилення диференціації ставок реєстраційного податку, що забезпечує підвищені розміри податку для більш старих та екологічно небезпечних дизельних авто	Прискорення процесу оновлення автомобільного парку сучасними, більш економічними моделями автомобілів зі зменшеними витратами палива, стимулювання заміни дизельних автомобілів, в тому числі автомобілями, що використовують альтернативні види палива
Бельгія	Податкова знижка на інвестиції у вантажівки з нульовими викидами	Частина інвестицій погашається за рахунок зменшення податкових

1	2	3
	вуглецю та в зарядну інфраструктуру з поступовим зменшенням ставки податкової пільги (період застосування – 2022–2026 рр.)	платежів, що стимулює придбання вантажівок, що використовують альтернативні види палива (перш за все – електроенергію) та створення мереж заправних станцій
Нідерланди	Повне звільнення від сплати реєстраційного внеску та податку на транспортні засоби для електромобілів подовжено до 2024 р.	Стимулювання придбання та експлуатації електромобілів
Німеччина	Повне звільнення від сплати реєстраційного внеску для електромобілів подовжено до 2025 р.	

Джерело: складено авторами на основі [23]

Аналогічна ситуація щодо податку з власників транспортних засобів – фіскальні зміни з цього податку були реалізовані в **Нідерландах** і **Швеції**, а ліберальні – в **Португалії** та **Словенії**.

Єдиний податок у сфері транспортних засобів, який не використовувався в податковому стимулюванні, – це реєстраційний внесок, ставки якого були підвищені, а податкова база – розширена в таких країнах, як Ірландія, Литва, Німеччина та Норвегія, причому жодна з країн протягом 2000-2001 рр. не вводила за цим податком будь-яких преференцій.

У країнах ОЕСР після 2021 р. спостерігалось зменшення ставок і звуження бази оподаткування транспортних засобів, що використовують альтернативні види палива, за транспортними податками в **Бельгії** та **Нідерландах**, а протилежна тенденція спостерігалася тільки у **Швеції** [24].

У **Люксембурзі** збільшені податкові преференції у сфері оподаткування службових автомобілів, насамперед – електромобілів. Чинне законодавство передбачає діапазон ставок транспортного податку для компаній 0,8–1,8 % від вартості автомобіля з ПДВ та додатковим обладнанням

залежно від викидів CO₂ і типу палива. Новий пільговий режим [25] для електромобілів передбачає застосування таких зменшених ставок:

1) для електромобілів компанії, зареєстрованих в період з 1 січня 2023 р. по 31 грудня 2024 р., а також для електромобілів з контрактом, підписаним до 31 грудня 2024 р. і зареєстрованим до 31 грудня 2025 р.:

- 0,5 % для чисто електромобілів, споживання електроенергії якими не перевищує 200 ват-год/км, а максимальна корисна потужність силової установки менше або дорівнює 150 кВт;
- 0,6 % для службових автомобілів, які не відповідають вищевказаним вимогам;

2) для службових автомобілів з контрактом, підписаним після 31 грудня 2024 р. і зареєстрованим після 2025 р.:

- 1 % для чисто електричних автомобілів зі споживанням електроенергії не більше 200 ват-год/км, а максимальна корисна потужність силової установки менше або дорівнює 150 кВт; і
- 1,2 % для службових автомобілів, які не відповідають вищевказаним вимогам.

Наведені пільги, *по-перше*, створюють зацікавленість компаній у комерційному використанні саме електромобілів без зайвої надпотужності; а *по-друге*, – в прискореному оновленні та збільшенні транспортного парку електромобілів.

Швейцарія планує з 2024 р. скасувати звільнення від автомобільного податку для електронних транспортних засобів власного виробництва [26]. Автомобільний податок застосовується до імпорту автомобілів до Швейцарії, а також до постачання та власного споживання автомобілів вітчизняного виробництва. Оскільки за останні кілька років частка імпорту електромобілів різко зросла, а ціни наблизилися до цін традиційного автотранспорту, чинне в даний час звільнення від податків на електричні транспортні засоби для імпорту більше не є необхідним в якості стимулюючого заходу. Тому пропонується обкладати електромобілі автомобільним податком (4 % від вартості транспортного засобу) тільки при імпорті.

Активну роль у стимулюванні розвитку електроавтомобілів відіграє інструментарій корпоративного та індивідуального прибуткового оподаткування.

Податковий кредит на придбання та встановлення систем зарядки електромобілів застосовується у **Франції** з 2021 р. та діє до 31 грудня 2025 р. [27]. Податковий кредит надається за наявності таких умов: відповідність одержувачів податкового кредиту критеріям реципієнтів податкової пільги; відповідність характеристик приміщень, в яких розміщуються зарядні станції, встановленим вимогам; відповідність вимогам витрат на обладнання зарядних станцій; обмеження розміру кредиту.

29 червня 2023 р. **Іспанія** затвердила такі податкові заходи з метою стимулювання придбання електромобілів та їх експлуатації [28].

Корпоративний прибутковий податок – вводиться прискорена амортизація нових електромобілів FCV, FCHV, BEV, REEV або PHEV і засобів підзарядки для електромобілів (як для приватного, так і для громадського користування) за умови, що транспортні засоби/споруди будуть введені в експлуатацію в 2023, 2024 і 2025 роках. Інвестиції можуть бути амортизовані з підвищувальним коефіцієнтом 2.

Індивідуальний прибутковий податок:

- запроваджується тимчасовий (до 31 грудня 2024 р.) 15-відсотковий податковий кредит на придбання нових електромобілів, що відповідають встановленим вимогам. Залік застосовуватиметься в тому податковому періоді, в якому зареєстровано транспортний засіб. В якості альтернативи такий кредит застосовуватиметься, якщо авансовий платіж, що становить не менше 25 % від вартості придбання електромобіля, буде проведений до 31 грудня 2024 р. У цьому випадку залік застосовуватиметься в тому податковому періоді, в якому була виплачена така сума, за умови, що залишок виплачено і транспортний засіб придбано до закінчення другого податкового періоду, безпосередньо наступного за тим, в якому була проведена виплата такого авансового платежу. В обох випадках кредит обмежений максимальною сумою 20 000 EUR і поширюється лише на прямо перелічені від-

повідні транспортні засоби. Підставою для вирахування буде вартість придбання транспортного засобу, включаючи витрати і податки, пов'язані з придбанням, зменшена на будь-яку субсидію, отриману в рамках програми допомоги;

- тимчасовий податковий кредит на встановлення систем підзарядки акумуляторних батарей – діє до 31 грудня 2024 р. у розмірі 15 % від суми, сплаченої за встановлення систем підзарядки акумуляторних батарей для електромобілів у власності платника податків. Максимальна річна база для цього відрахування становитиме 4000 EUR із сум, виплачених фізичній або юридичній особі, яка здійснює встановлення (за винятком готівкових платежів як законного платіжного засобу).

На *Kinpi* [29] збільшується податкова знижка з податку на прибуток підприємств для нових комерційних електромобілів, таксі та автобусів (з 20 % до 25 % від суми витрат на їх придбання), що відповідає європейській тенденції згортання пільг для приватних електромобілів і перенесення акцентів на використання електричного транспорту для перевезення вантажів і пасажирів. Ця пільга буде діяти стосовно капітальних витрат, понесених протягом 2023, 2024 і 2025 податкових років.

У *Словенії* вартість допомоги в натуральній формі, що виникає в результаті приватного використання електромобіля компанії, вважається такою, що дорівнює нулю [30]. Ця допомога не збільшує оподатковувану базу для цілей індивідуального прибуткового податку. Проте для роботодавців витрати, пов'язані з такою пільгою, розглядаються як такі, що підлягають вирахуванню для цілей податку на прибуток підприємств.

Аналіз преференційної податкової політики у сфері транспортних податків свідчить про те, що ті країни, які вже досягли значного рівня використання електромобілів, вже починають поступово згортати податкові преференції задля недопущення розмивання податкових баз. Так, наприклад, *Норвегія*, де в 2020 р. питома вага таких транспортних засобів, включаючи гібридні автомобілі, сягає 35 %, а в 2025 р. поставила амбітну ціль повного скасування продажу авто на традиційному

паливі, поступово скорочує та скасовує податкові пільги для електроавтомобілів, як такі, що виконали своє призначення. Аналогічна ситуація з пільгами для дорожніх електромобілів спостерігається в Ірландії.

Ісландія скоротила податкову підтримку екологічно чистих автомобілів [31]:

- *по-перше*, термін дії пільги з ПДВ для гібридних автомобілів, що підключаються, закінчився в травні 2022 р.; і, *по-друге*, сума пільги з ПДВ для 100 % екологічно чистих автомобілів на кінець 2022 р. була знижена з 1 560 000 до 1 320 000 ісландських крон за транспортний засіб. Очікується, що загальна сума пільг з ПДВ для електромобілів буде поступово скорочуватися протягом наступних кількох років до 2026 р.

Що стосується **України** – податок з власників транспортних засобів в нашій країні відсутній, тому без його введення відповідний інструментарій податкового регулювання залишається поза зоною досяжності.

Податкові пільги з акцизу, ПДВ та мита, що застосовувалися протягом трьох місяців 2022 р. при ввезенні на митну територію України автомобілів, мали декларативно-соціальний характер та не були спрямовані на досягнення будь-яких результатів у сфері енергетичної політики. В результаті численних зловживань вони були скасовані. Водночас модифікація цих пільг для цілей енергозбереження та енергоефективності уявляється можливою, але потребує чіткої регламентації цільового спрямування пільги та організації дієвого моніторингу та контролю за її застосуванням.

Україна явно відстає у сфері податкового стимулювання придбання та експлуатації транспортних засобів, що використовують альтернативні види палива. Тому перспективним уявляється введення преференцій зі збору за першу реєстрацію транспортного засобу на альтернативних видах палива або введення показника витрат палива в якості одного з критеріїв диференціації ставок цього збору.

Таким чином, інструментарій податкової підтримки «зеленого переходу» є розгалуженим і різноманітним, основний акцент робиться не на непрямі, а на прибуткові, майнові та екологічні податки. Враховую-

чи актуальність і важливість зеленого переходу як для Європи, так і для світової спільноти, у перспективі слід очікувати підвищення значення інструментарію податкового стимулювання енергозбереження, енергоефективності та розвитку альтернативної енергетики і в Україні, що сприятиме відновленню національної економіки на новій енергетичній основі.

Література

1. Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України. Наукова доповідь. Київ : ІЕПр НАНУ, 2022. 305 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcja-povojennoj-ekonomiky.pdf>

2. Політичні, економічні і структурні наслідки російської агресії для України і світової спільноти. Завдання економічного відновлення України у повоєнний період з врахуванням євроінтеграційних пріоритетів. URL: <https://razumkov.org.ua/novyny/fakhova-dyskusiia-politychni-ekonomichni-i-strukturni-naslidky-rosiiskoi-agresii-dlia-ukrainy-i-svitovoi-spilnoty-zavdannia-ekonomichnogo-vidnovlennia-ukrainy-u-povoiennyi-period-z-vrakhuvanniam-ievrointegratsiinykh-priorytetiv>

3. Iefymenko T. Public Financial Management in martial time and post-war reconstruction of Ukraine: scientific support of transformations. *Фінанси України*. 2023. № 1. С. 7–25.

DOI: 10.33763/fnukr2023.01.007

4. Даниленко А. І., Єршова Г. В. Повоєнне відновлення економіки: основні фактори впливу та світовий досвід для України. *Фінанси України*. 2023. № 6. С. 10–33.

DOI: 10.33763/fnukr2023.06.010

5. Ukraine. Rapid damage and needs assessment. February 2022 – february 2023. March 2023, the World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099184503212328877/p1801740d1177f03c0ab180057556615497>

6. Проект плану відновлення України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>

7. Національна стратегія доходів на період до 2030 р. : Розпорядження КМУ від 27.12.2023 № 1218-р. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Національна_стратегія_доходів_2030.pdf

8. Eurogroup statement on fiscal policy orientations for 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/07/11/eurogroup-statement-on-fiscal-policy-orientations-for—2023>

9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

10. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова КМУ від 03.03.2021 № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text>

11. International tax glossary edited by Susan M. Lyons, revised 3rd edition. Amsterdam : International Bureau of Fiscal Documentation (IBFD) Publications BV, 1996. 356 p.

12. Olejnicka M. Poland Adjusts Thresholds for Small Taxpayers. URL: https://research.ibfd.org/#/doc?url=/data/tns/docs/html/tns_2024-01-19_pl_1.html

13. Sánchez J. C. Ecuador Seeks to Incentivize Energy Sector through Certain Amendments to Income Tax Law. URL: https://research.ibfd.org/#/doc?url=/data/tns/docs/html/tns_2024-01-19_ec_1.html

14. Accelerated Capital Allowances for Farm Safety Equipment. Revenue eBrief No. 023/24. 16 January 2024. URL: <https://www.revenue.ie/en/tax-professionals/ebrief/2024/no-0232024.aspx>

15. Cannen D. President Sends Bill Proposal to Congress Allowing Accelerated Depreciation of Machinery. URL: https://research.ibfd.org/#/doc?url=/data/tns/docs/html/tns_2024-01-10_br_1.html

16. Бюджетний барометр – грудень 2023 р. / Центр аналізу публічних фінансів та публічного управління при Київській школі управління. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/01/Byudzhetnii---barometr-gruden-2023.pdf>

17. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A Green Deal Industrial Plan for the Net-Zero Age. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2023-02/COM_2023_62_2_EN_ACT_A%20Green%20Deal%20Industrial%20Plan%20for%20the%20Net-Zero%20Age.pdf

18. State aid: Commission approves €2.36 billion Hungarian scheme for accelerated investments in strategic sectors to foster the transition to a net-zero economy. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3851

19. Palkovics Máté. Tax Administration Reform Is as Crucial as Tax Policy Reform to Reduce Poverty and Inequalities, OECD Says. URL: https://research.ibfd.org/#/doc?url=/data/tns/docs/html/tns_2023-06-15_o2_1.html

20. Fedele Stefania Lotito. European Commission Proposes Zero Emission Targets for Road Transport Sector to Support Climate Objectives. URL: https://research.ibfd.org/#/doc?url=/data/tns/docs/html/tns_2023-02-16_e2_1.html

21. Zero-emission vehicles: ESA approves prolongation of Norwegian tax incentives and threshold zero VAT rate. URL: <https://www.eftasurv.int/newsroom/updates/zero-emission-vehicles-esa-approves-prolongation-norwegian-tax-incentives-and>

22. Pridėtinės vertės mokesčio įstatymo Nr. IX-751 19 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/3a8bded0464b11edb7269d52b4d4fd38?positionInSearchResults=2&searchModelUUID=c4d9ff32-f72a-47e8-931e-37441ec9ab24>

23. Tax Policy Reforms 2022 OECD and Selected Partner Economies. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/tax-policy-reforms-2022_067c593d-en#page110

24. Tax Policy Reforms 2022 OECD and Selected Partner Economies. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/tax-policy-reforms-2022_067c593d-en#page111

25. Règlement grand-ducal du 8 mai 2023 modifiant le règlement grand-ducal modifié du 23 décembre 2016 portant exécution de l'article 104, alinéa 3 de la loi modifiée du 4 décembre 1967 concernant l'impôt sur le revenu. URL: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/rgd/2023/05/08/a236/jo>

26. Perdelwitz Andreas. Switzerland Plans to Abolish Automobile Tax Exemption for Electronic Vehicles. URL: https://research.ibfd.org/#/doc?url=/data/tns/docs/html/tns_2023-01-26_ch_1.html

27. IR - Crédit d'impôt pour l'acquisition et la pose d'un système de charge pour véhicule électrique (CIBRE). URL: <https://bofip.impots.gouv.fr/bofip/12922-PGP.html/identifiant=BOI-IR-RICI-285-20230627>

28. Ledesma A. de Juan. Spain Approves Beneficial Tax Measures for Electric Vehicles, Extends Reduced VAT Rates for Certain Foods. URL: https://research.ibfd.org/#/doc?url=/data/tns/docs/html/tns_2023-06-30_es_1.html

29. Argyropoulou V. Cyprus Introduces Bill Granting Tax Incentives For Energy Saving Measures. URL: https://research.ibfd.org/#/doc?url=/data/tns/docs/html/tns_2023-03-06_cy_1.html

30. Ovcar Nadja. Slovenia Clarifies Tax Treatment of Employee Benefit In Kind Arising from Private Use of Electric Company Car. URL: https://research.ibfd.org/#/doc?url=/data/tns/docs/html/tns_2023-03-08_si_1.html

31. Medium-term Fiscal Strategy Plan 2024-2028: to counter inflation, safeguard living standards and support growth. URL: <https://www.government.is/news/article/2023/03/29/Medium-term-Fiscal-Strategy-Plan-2024-2028-to-counter-inflation-safeguard-living-standards-and-support-growth/>

Проблемні аспекти відновлення соціально-економічного розвитку регіонів України

Кизим М. О. – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, головний науковий співробітник сектора енергетичної безпеки та енергозбереження відділу промислової політики та енергетичної безпеки НДЦ ІПР НАНУ

Белікова Н. В. – доктор економічних наук, професор, вчений секретар НДЦ ІПР НАНУ

24 лютого 2022 р. відбулося вторгнення Росії на територію України, яке призвело до величезної кількості загиблих, втрат промислових підприємств через їх повну або часткову руйнацію, руйнацію житла й інших об'єктів соціальної інфраструктури, а також інших важких наслідків, що у сукупності свідчать про величезну гуманітарну катастрофу в нашій країні. Як зазначається в дослідженні Центру економічної стратегії (ЦЕС) [1], наразі оцінити усі втрати економіки України від війни неможливо через брак статистичних даних, проте вже відомо, що падіння реального ВВП України у 2022 р. складало -29,2 %, при цьому 13,5 млн осіб були змушені виїхати з територій, де небезпека внаслідок війни була/є високою; більше 7 млн осіб опинилися за межею бідності, а рівень бідності досягнув 24 % населення [2]. Прогнозоване економічне падіння внаслідок воєнних дій загострюється різким зниженням експортних можливостей через блокування морських портів, втрату металургійних підприємств, мінуванням полів, що значно ускладнює посівні компанії, збирання врожаю, ведення тваринництва тощо.

За даними Державної служби статистики України та ЦЕС [1], станом на 2023 р. найбільш постраждалими від війни були десять регіонів України, за сумою збитків:

- Донецька область (38,8 млрд дол.);
- Харківська область (31,1 млрд дол.);
- Луганська область (17,0 млрд дол.);
- Запорізька область (13,4 млрд дол.);
- Київська область та м. Київ (11,1 млрд дол.);

Проблемні аспекти відновлення соціально-економічного розвитку регіонів України

- Херсонська область (10,5 млрд дол.);
- Миколаївська область (7,4 млрд дол.);
- Чернігівська область (6,4 млрд дол.);
- Сумська область (3,2 млрд дол.);
- Дніпропетровська область (2,2 млрд дол.).

Загальні втрати України станом на липень 2023 р., за даними Київської школи економіки [3], становили понад 150,5 млрд дол. США за вартістю заміщення, включаючи зруйновані житлові будівлі, об'єкти інфраструктури, активи підприємств, транспортні засоби, об'єкти енергетики, виробничої та соціальної інфраструктури тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Загальна оцінка прямих збитків інфраструктури за всіма регіонами України станом на червень 2023 р.

Тип майна	Оцінка прямих втрат, млрд дол. США	Частка прямих втрат за типом майна, % від загальної суми
1	2	3
Житлові будівлі	55,9	37,1
Інфраструктура	36,6	24,3
Активи підприємств, промисловість	11,4	7,5
Освіта	9,7	6,5
АПК та земельні ресурси	8,7	5,8
Енергетика	8,8	5,8
Лісовий фонд	4,5	3,0
Транспортні засоби	3,1	2,1
Охорона здоров'я	2,8	1,8
ЖКГ	2,7	1,8
Торгівля	2,6	1,8
Культура, туризм, спорт	2,4	1,6
Адміністративні будівлі	0,5	0,4
Цифрова інфраструктура	0,5	0,3

Закінчення табл. 1

1	2	3
Соціальна сфера	0,2	0,1
Фінансовий сектор	0,04	0,01
Підсумок	150,5	100

Джерело: [3]

Хоча не всі регіони України постраждали від війни однаковою мірою, низка економічних і соціальних проблемних ситуацій наявна в кожному з них (табл. 2).

Таблиця 2

Узагальнена оцінка прямих збитків за регіонами України станом на червень 2023 р.

Регіон	Кількість зруйнованих або пошкоджених об'єктів житлового фонду, тис. од.	Кількість зареєстрованих ВПО, що перебувають в регіоні, тис. осіб (на 01.01.2023)	Непрямі втрати сфер культури, туризму та спорту, млн дол.	Загальні прямі збитки, млн дол.
1	2	3	4	5
Вінницька	0,02	178	21	412
Волинська	0,02	58	16	39
Дніпропетровська	3,1	443	527	2222
Донецька	86,2	523	479	38807
Житомирська	2,5	109	93	1057
Закарпатська	0,07	151	17	15
Запорізька	6,4	202	548	13378
Івано-Франківська	0,1	141	27	325
Київська	22,7	337	441	9992
Кіровоградська	0,1	95	16	345
Луганська	11,3	277	301	17033
Львівська	0,1	249	121	212

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5
Миколаївська	7,9	0	333	7434
Одеська	0,6	0	544	725
Полтавська	0,06	218	26	661
Рівненська	0,1	114	13	101
Сумська	2,5	214	69	3028
Тернопільська	відсутні дані	60	12	76
Харківська	9,8	79	1782	31084
Херсонська	36,4	84	271	10526
Хмельницька	0,05	450	37	79
Черкаська	0,1	32	20	118
Чернівецька	відсутні дані	159	53	84
Чернігівська	6,9	148	104	6439
м. Київ	відсутні дані	369	4927	1205

Джерело: узагальнено за [3]

Як видно з табл. 2, у кожному регіоні країни є зруйновані або пошкоджені об'єкти житлового фонду, адміністративні будівлі тощо. Найбільш постраждалими за цим показником станом на червень 2023 р. були Донецька, Херсонська, Київська, Луганська та Харківська області. За даними [3], приблизно 1,4 млн домогосподарств, що охоплюють 3,4 млн, були або пошкодженими, або зруйнованими, а у вартісному вимірі прями збитки житлового фонду України становили 55,9 млрд дол. США.

Кількість вимушених переміщених осіб, як внутрішньо, так і за межі країни, у 2023 р. зросла порівняно з 2022 р. Дані табл. 2 свідчать, що найбільша кількість ВПО припадала на Донецьку, Хмельницьку, Дніпропетровську, м. Київ та Київську області. У загальному обсязі витрат на соціальний захист населення України внаслідок військової агресії РФ 71 % складає соціальна допомога ВПО [3].

За розміром непрямих втрат у сфері культури, туризму та спорту станом на червень 2023 р. лідирував м. Київ (4927 млн дол.), а друге місце посідала Харківська область (1782 млн дол.) [3].

Таким чином, внаслідок воєнної агресії РФ економіка регіонів України та їх населення зазнала колосальних збитків, що не тільки загострило проблемні ситуації в регіональному соціально-економічному розвитку, які мали місце напередодні війни, але спричинило появу нових, більш гострих і масштабних. Тому корисним є вивчення зарубіжного досвіду вирішення проблемних ситуацій в регіональному розвитку після воєнних конфліктів. У цьому дослідженні представлено узагальнення зарубіжного досвіду вирішення проблемних ситуацій та економічного відновлення у різних країнах світу та їх регіонах після воєнних конфліктів.

Воєнні конфлікти за своєю суттю можна поділити на дві великі групи: локальні (розгортаються на території однієї держави без залучення інших) та міждержавні (міжнародні, міжрегіональні), які передбачають зіткнення на території однієї або декількох країн декількох армій. Як зазначають експерти [4], трапляються ситуації, коли воєнні конфлікти можна охарактеризувати і як внутрішні, і як міжнародні одночасно, а саме: внутрішній конфлікт, що набув міжнародного характеру внаслідок зовнішнього втручання, або міжнародний конфлікт, який у подальшому був заміщений одним або декількома внутрішніми конфліктами.

Наведені види конфліктів відрізняються між собою за такими характеристиками [5]:

- тривалість (коротко-, середньо- та довгострокові);
- інтенсивність бойових дій та їх локалізація в районах економічної активності;
- вплив на ВВП, витрати уряду, експортно-імпортні показники та внутрішні інвестиції (мають подібну динаміку як в умовах міждержавних конфліктів, так і в умовах локальних конфліктів, проте міждержавні воєнні конфлікти призводять до вдовічі більшого зниження обсягів інвестицій, ніж аналогічний ефект від регіонального конфлікту);

Проблемні аспекти відновлення соціально-економічного розвитку регіонів України

- вплив на населення: вимушена міграція, безробіття та можливість працевлаштування, рівень доходів і витрат домогосподарств.

Таким чином, вплив воєнних конфліктів усіх видів на економічний розвиток країни та її регіонів є негативним. У табл. 3 наведено дані щодо змін динаміки ВВП на душу населення до та після воєнного конфлікту.

Таблиця 3

Зміни ВВП на душу населення деяких країни світу до та після воєнних конфліктів

Країна / період воєнного конфлікту	ВВП на душу населення, дол. США		Сукупна зміна	Середня зміна за рік
	До конфлікту	Після конфлікту		
Руанда, 1990–1994	367	230	-37,32	-9,33
Бурунді, 1993–2005	184	144	-21,73	-1,8
ДР Конго, 1997–1999	212	64	-69,81	-34,9
Гвінея-Бісау, 1998–1999	388	311	-19,84	-9,9
С'єрра-Леоне, 1991–2002	214	150	-29,91	-2,7
Малі, 2012	739	715	-3,24	-3,2
Лівія, 2011	13400	6650	-50,37	-50,3
Сербія, 1999	2441	870	-64,35	-64,3
Таджикистан, 1992–1993	503	154	-69,38	-34,6
Алжир, 1991–2002	2359	1743	-26,11	-2,37
Чад, 2005–2010	586	736	+15,59	+3,12
Ірак, 2003	691	637	-7,8	-7,8
Ємен, 1994	348	346	-0,57	-0,5
Грузія, 2008	2900	2446	-15,65	-15,6
Україна, 2014–2015	4030	2115	-47,5	-23,7

Джерело: [5]

Отже, динаміка падіння ВВП на душу населення після воєнного конфлікту знаходиться в межах від -0,57 % (Ємен) до -69,81 % (ДР Конго).

Винятком є держава Чад, у якій воєнний конфлікт не зачепив базові економічно розвинені регіони, що дозволило їм зберегти економічний потенціал та інвестиції. При цьому чим довше триває конфлікт, тим вища імовірність порушення господарських зв'язків між регіонами країни, падіння загального рівня економічної активності внаслідок порушення виробничої та соціальної інфраструктури, падіння доходів і рівня життя населення.

Тому одразу після завершення воєнного конфлікту постає питання створення дієвих механізмів для вирішення проблемних ситуацій в регіональному розвитку, що були спричинені війною.

Прикладом розробки такого механізму є План Маршалла, затверджений у 1947 р., коли економічна ситуація в більшості національних економік європейських країн після Другої світової війни була напруженою та нестабільною. План Маршалла був розроблений урядом США і спрямований на відродження економіки Європи, усунення торгових бар'єрів, відновлення виробничого потенціалу та розвиток демократичного суспільства.

Передумовами для розробки Плану, згідно зі створеною в США Комісією з допомоги іноземним державам, були визначені:

- критичне падіння обсягів виробництва в європейських країнах, які не могли задовольнити потреби населення в товарах і послугах;
- залежність від імпорту поставок необхідних товарів, що створювало умови для розширення ринків збуту для американських виробників;
- зростання цін на сільськогосподарську продукцію (в майбутньому це створювало передумови для впровадження інноваційних агротехнологій у цій сфері);
- стагнація сфери послуг, фактична руйнація налагодженої системи торгівлі;
- брак кадрів внаслідок воєнних втрат;
- руйнування об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури;
- висока інфляція.

Особливістю Плану, за твердженням О. Власюка [6], було поєднання економічних важелів впливу, потужної інформаційної кампанії та спрямованості на досягнення зовнішньополітичних цілей. При цьому реалізація плану не суперечила укріпленню державного та економічного суверенітету країн Європи, що брали участь у його реалізації. Країни Східної Європи, які не взяли участь в плані й не отримали доступ до фінансової допомоги в його рамках, мали більш низькі темпи економічного розвитку. Цей досвід є вкрай важливим для України, на цьому наголошували провідні українські вчені Б. Гаврилишин [7], В. Геєць [8], В. Юрчишин [9].

В основу механізму реалізації плану було покладено принцип економічної самопомоги, що дозволяло урядам країн самим обирати пріоритетні напрями повоєнного економічного відновлення. Фінансування в рамках Плану Маршалла було сконцентровано на трьох базових напрямках [10]:

- пряма фінансова допомога (11 млрд дол. США);
- кредити (1,2 млрд дол. США);
- гарантії на кредити (200 млн дол. США).

Розподіл фінансування за країнами в рамках Плану Маршалла виглядав таким чином (рис. 1).

У грошовому вимірі розподіл витрат за роками реалізації Плану Маршалла виглядав так (табл. 4).

Як свідчать наведені дані, в усі досліджені періоди реалізації Плану Маршалла за обсягами одержаної допомоги лідирували Велика Британія (1-ше місце) та Франція (2-ге місце). Італія та Триєст посідали 3–4-те місця в усі періоди, окрім 1950-1951 рр. Західна Німеччина займала 4-те місце на початку реалізації Плану, а згодом піднялася до 3-го місця.

На початку реалізації Плану 50 % фінансування витрачалося на закупівлі споживчих товарів для населення (в першу чергу – продовольства), кормів для худоби, добрив і пального. Уряди європейських країн отримували ці категорії товарів від США безкоштовно й налагоджува-

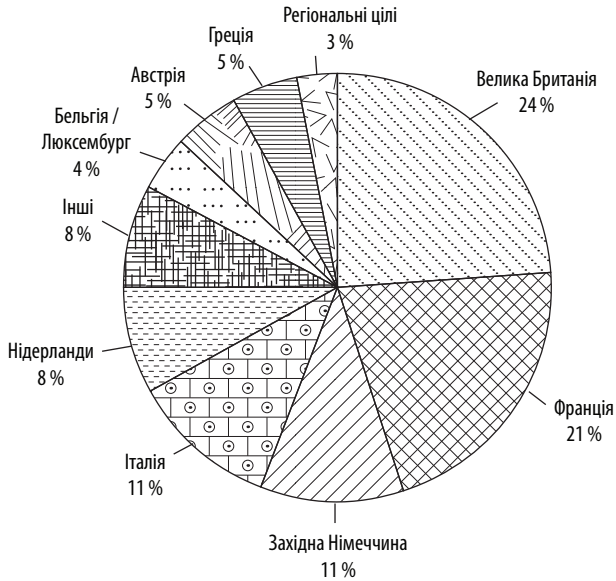

Рис. 1. Розподіл часток асигнувань за країнами-учасницями Плану Маршала, %

Джерело: [11]

Таблиця 4

Розподіл асигнувань за країнами-учасницями Плану Маршала, млн дол. США

Країна	Період						Сукупно	Ранг
	1948–1949	Ранг	1949–1950	Ранг	1950–1951	Ранг		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Австрія	232	6	166	7	70	11	468	7
Бельгія та Люксембург	195	7	222	6	360	4	777	6
Данія	103	9	87	10	195	10	385	8
Франція	1085	2	691	2	520	2	2296	2
Західна Німеччина	510	4	438	3	500	3	1448	3

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Греція	175	8	156	8	45	14	376	9
Ісландія	6	14	22	14	15	15	43	16
Ірландія	88	10	45	13	0	16	133	14
Італія та Трієст	594	3	405	4	205	8	1204	4
Нідерланди	471	5	302	5	355	5	1128	5
Норвегія	82	11	90	9	200	9	372	10
Португалія	0	15	0	15	70	11	70	15
Швеція	39	12	48	12	260	6	347	11
Швейцарія	0	15	0	15	250	7	250	12
Туреччина	28	13	59	11	50	13	137	13
Велика Британія	1316	1	921	1	1060	1	3297	1
Усього	4924		3652		4155		12731	

Джерело: розраховано за даними [12]

ли їх подальші продажі через представників місцевого бізнесу. Насичення європейських ринків товарами, на які був великий попит з боку населення, та державна регуляція ціноутворення сприяли стримуванню інфляції та укріпленню національних валют [10].

На наступному етапі реалізації Плану пряма фінансова допомога спрямовувалася на закупівлі промислового обладнання з США, що дозволило європейським виробникам оновити виробничі фонди та підвищити їх технологічний рівень.

На останньому етапі реалізації Плану Маршалла кошти спрямовувалися на оновлення оборонного сектора європейських країн.

Розподіл економічної допомоги між країнами-учасницями Плану Маршалла за її видами наведено у *табл. 5*.

Як видно з *табл. 5*, в більшості країн та за Планом Маршалла в цілому у структурі економічної допомоги переважали гранти від казначейства США, які не потрібно було повертати. Що стосується позик,

Таблиця 5

Економічна допомога з 3 квітня 1948 р. по 30 червня 1952 р.
за країнами та видами

Країна	Усього, млн дол. США	Гранти, млн дол. США	Позики, млн дол. США	Співвідношення між грантами та позиками, %
Австрія	677,8	677,8	0	100/0
Бельгія та Люксембург	559,3	491,3	68	87,8/12,2
Данія	273,0	239,7	33,3	87,8/12,2
Франція	2713,6	2488	255,6	91,7/9,4
Західна Німеччина	1390,6	1173,7	216,9	84,4/15,6
Греція	706,7	706,7	0	100/0
Ісландія	29,3	24	5,3	81,9/18,1
Ірландія	147,5	19,3	128,2	13,1/86,9
Італія та Трієст	1208,8	1113,2	95,6	92,1/7,9
Нідерланди	1083,5	916,8	166,7	84,6/15,4
Норвегія	255,3	216,1	39,2	84,6/15,4
Португалія	51,2	15,1	36,1	29,5/70,5
Швеція	107,3	86,9	20,4	81,0/19,0
Туреччина	225,1	140,1	85,0	62,2/37,8
Велика Британія	3189,8	2895,0	384,8	90,8/12,1
Інші	407,0	407,0	0	100/0
Усього	13325,8	11820,7	1505,1	88,7/11,3

Джерело: розраховано за даними [12]

то вони надавалися на довгостроковий період під низькі відсотки для фінансування великих закупівель у США [12].

При цьому такі країни, як Австрія та Греція, одержували усю допомогу у вигляді грантів, але Ірландія переважно більшість фінансування (86,9 %) отримала у вигляді позик. Аналогічна ситуація була в Португалії, де співвідношення між грантами та позиками складало 29,5 %/70,5 %.

Проблемні аспекти відновлення соціально-економічного розвитку регіонів України

За Планом Маршалла фінансування в цілому складало 13,32 млрд дол. США, з них 88,7 % припадало на допомогу країнам у вигляді грантів.

Країни світу, які на час впровадження Плану Маршалла мали адміністративно-командні економіки, відмовилися від участі в ньому. Натомість Югославія звернулася з проханням на допомогу до США напряду, в результаті чого почала одержувати допомоги в невеликих масштабах у 1949 р., у 1950–1953 рр. розміри допомоги цій країні збільшилися.

На початку відновлення після війни урядом було визначено ряд цілей щодо стимулювання соціально-економічного розвитку Югославії в цілому та її регіонів, які згодом зазнавали певних змін (табл. б).

Таблиця 6

Базові економіко-політичні цілі та завдання у середньо- та довгострокових планах розвитку регіонів Югославії

Цілі	Період у ХХ ст., рр.								
	47–51	57–61	61–65	66–70	71–75	76–80	81–85	86–90	91–00
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Побудова самоуправних суспільно-економічних зв'язків та господарської системи	3	5	6	2	1	1	2	1	1
Економічний розвиток (розвиток продуктивних сил, економічне зростання, рівень розвитку), зростання ефективності господарювання	2	1	1	5	2	2	3	2	3
Зростання особистого споживання, життєвого та суспільного рівня	4	3	2	1	3	-	-	2	5
Більш пропорційний регіональний розвиток, стимулювання розвитку незвинених регіонів	6	4	4	3	4	4	4	5	9
Зростання зайнятості, зміни економічної структури населення	-	-	-	-	5	-	-	4	4

Закінчення табл. 6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Посилення обороноздатності країни	2	-	-	-	6	5	6	8	11
Розвиток кадрів, освіти та науки, впровадження наукових і технічних досягнень	5	-	-	7	-	-	-	2	6
Економічні закордонні зв'язки	-	2	3	6	-	3	4	3	2
Стабілізація господарства	-	-	-	4	2	2	1	-	-
Просування та захист життєвого та трудового середовища	-	-	-	-	-	-	-	7	10
Просування функціонування системи товарних запасів	-	-	-	-	-	-	-	-	7

Джерело: [13]

Як видно з табл. 6, поряд із відновленням економіки країни та розвитком економічних відносин уряд почав приділяти більше уваги розвитку внутрішнього ринку, стимулюванню споживання, підвищенню якості життя населення, в тому числі й трудового середовища.

Головна проблема регіональної політики Югославії, спрямованої на вирішення проблемних ситуацій в регіонах, полягала у визначенні рівня розвитку регіонів та потреб в економічній підтримці. Оцінка проводилась державними органами на основі офіційної статистики. Найменш розвинені регіони отримували найбільшу допомогу через спеціально створений (табл. 7).

В цілому ж еволюція державної підтримки вирішення проблемних ситуацій в регіонах Югославії мала такі етапи:

1-й етап: до 1952 р. – пряме та незворотне вкладення інвестицій у розвиток регіонів.

2-й етап: з 1954 р. – перехід до кредитування через Спільний інвестиційний фонд (при Народному банку Югославії). Механізм фінансової підтримки регіонального розвитку передбачав дві складові: кредитування + незворотні інвестиції. Особливістю цього етапу можна

Таблиця 7

Утворення та розподілення коштів Фонду Федерації

Період	Утворення		Розподілення, тис. дин			
	% від ВВП	тис. дин	Боснія і Герцеговина	Регіони Чорногорії	Регіони Македонії	Косово і Метохія
1966—1970	1,85	887,5	274,0	116,9	233,9	267,8
1971—1975	1,94	2478,8	796,9	281,2	562,5	817,2
1976—1980	1,97	7695,6	2352,5	831,5	1662,9	2847,6
1981—1985	1,86	36237,9	9304,3	3369,3	7929,0	15007,2
1986—1990	1,56	6435373,2	1530116,4	404588,9	1091980,2	3362763,4

Джерело: [13]

вважати спрямованість на фінансування великих і важливих проєктів, гнучкість і мобільність управління.

3-й етап: з середини 1960-х – впровадження нового механізму підтримки проблемних регіонів – Фонду Федерації. Кредитування недостатньо розвинених регіонів та областей. 70 % вартості інвестиційних проєктів фінансувалося за рахунок центрального бюджету, 30 % – за рахунок коштів регіону. На цьому етапі була реалізована децентралізація: кошти з державного бюджету направлялися до регіональних інвестиційних фондів, які за своїм розсудом направляли їх на фінансування інвестиційних проєктів. Недоліком цього етапу можна вважати недостатній контроль за розподіленням коштів та ефективністю вкладень. Крім того, вже на цьому етапі багато регіонів перестали відповідати критеріями нерозвиненості.

Корисним є досвід відновлення економіки регіонів Польщі після Другої світової війни. Так, у 1944 р. у Варшаві було знищено до 80 % будинків, зокрема історична частина міста. У зв'язку з масштабним руйнуванням у суспільстві висловлювалися думки щодо можливості переведення польського уряду до міста Лодзь [14]. Проте повернення жителів та ініціатива від керівництва сприяли створенню Бюро відбудови столиці, яким була організована робота з розбору завалів, розробки нового

генерального плану, відбудови порушеної інфраструктури. В процесі відбудови місто відчувало брак ресурсів – з боку СРСР була надано лише панелі для зведення будинків, з боку Лондона – десяток автобусів, деякі будівельні матеріали (цегла, будівельне сміття тощо) використовувалися повторно. Недоліком повоєнного відновлення Варшави експерти вважають [14] недостатнє врахування думки жителів щодо нового плану міста, що призвело, наприклад, до недостатньої кількості «громадських просторів» у місті. Крім того, чимало об'єктів, які становили історичну й культурні цінність до війни, не були відновлені: Саксонський палац, Головний (Центральний) вокзал, Палац Сташіца та ін. [15].

Відновлення економіки регіонів Західної Німеччини після Другої світової війни відбувалося на фоні масштабних руйнувань. За даними [16], виробництво скоротилося у 7 разів, руйнування житлового фонду досягало 25 %, промислових об'єктів – 20 %, транспортної інфраструктури – 40 %. Кожний другий мешканець був безробітним. В цих умовах в 1948 р. урядом було оголошено програму економічних реформ, яка була спрямована на лібералізацію економіки, скорочення державного планування та регулювання ціноутворення на більшу частину товарів. У табл. 8 узагальнено напрями економічного відновлення Західної Німеччини після війни.

Проведені заходи, поряд із участю у Плані Маршалла, дозволили регіонам Західної Німеччини швидко відновити економічний розвиток після війни.

Міжнародні та вітчизняні аналітики, експерти, науковці вже тривалий час розробляють пропозиції щодо нового Плану Маршалла для України.

Одним із перших проєктів заходів із відновлення економіки України, близьким до Плану Маршалла, був розроблений у 2007 р. фахівцями People-centered economic development [17] – організації, яка спеціалізується на проблемах економічного розвитку з точки зору людино-орієнтованого підходу. Згідно з філософією цієї організації людина (людський чинник) є центром економічного розвитку, тоді як рентабельність підприємства та економічний успіх в широкому розумінні не

Проблемні аспекти відновлення соціально-економічного розвитку регіонів України

можуть бути виміряні лише через приріст грошового капіталу. Згідно з таким підходом прибуток має вимірюватися (або після калькуляції переоцінюватися) з урахуванням його здатності забезпечувати розвиток людського капіталу як своєї рушійної сили.

Цей підхід є опозиційним до переважаючого кількісного аналізу, який залишає поза увагою людські та соціальні проблеми суспільства заради максимізації прибутку.

Таблиця 8

Напрями повоєнного відновлення Західної Німеччини

Сфера економіки	Напрями відновлення
Промисловість	Переорієнтація військових підприємств на випуск продукції легкої, харчової промисловості, виробництво побутової техніки та автомобілів. Постачання товарів від США на суму \$3,8 млрд, з яких 1,5 млрд дол. – у рамках Плану Маршалла, що стимулювало розвиток споживчого ринку
Фінанси	Обмежена лібералізація фінансової сфери. Поступове послаблення валютних обмежень. Випуск державних облігацій з метою підтримки підприємств і виробництва. Залучення прямих іноземних інвестицій. Використання методу прискореної амортизації виробничих приміщень
Податки	Податкові пільги для стимулювання експорту та фінансування урядом великих контрактів. Введення прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб – до 95 % податку на високі доходи. Зниження податків на доходи від цінних паперів
Будівництво	Впровадження програми стимулів для будівництва житла та комерційної нерухомості, зокрема податкових стимулів і спільного з державою фінансування

Джерело: узагальнено за [16]

Проект економічного відродження економіки України, запропонований фахівцями People-centered economic development, базувався на концепції відновлення економіки через розвиток малого бізнесу на основі пільгового кредитування малих і середніх підприємств.

Як зазначає Л. Шкляр [18], масове підприємництво здатне створити нові робочі місця та стимулювати розвиток ринків товарів і послуг. Згідно з проектом передбачався також інтенсивний розвиток інформаційних технологій, Інтернету, розробка та реалізація цільових програм гуманітарного спрямування для відновлення економіки України [18]. Проєкт *People-centered economic development* було сприйнято позитивно економістами й іншими фахівцями, проте не було реалізовано на практиці.

А. Ослунд [19] у квітні 2022 р. підготував ряд пропозицій щодо нового Плану Маршалла для України. Він зазначає, що в Україні є шанс побудувати потужну економіку за прикладом Польщі 1989 р., при цьому першим кроком для досягнення економічного успіху є створення «сильних інститутів», що є першим пріоритетом стратегічного плану відновлення України після війни.

Під терміном «сильні інститути» автором розуміється система державного управління, що базується на компетентності та відсутності корупційних механізмів, в т. ч. особистих зв'язків, а також на верховенстві права в цілому. Для створення таких «сильних інститутів» пропонується провести реформу судів, прокуратури, СБУ. Слід зазначити, що судову реформу було розпочато в Україні ще в 2014 р., у рамках національного проєкту економічних реформ. Метою реформи було приведення судочинства України до стандартів ЄС, поряд із забезпеченням захисту прав, свобод, інтересів громадян шляхом своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права [20]. У рамках цієї реформи передбачалося внесення змін до Конституції та законодавчих актів України, які регулюють систему судочинства. Це було зроблено протягом 2016–2017 рр., що стосується оцінки ефективності проведеної реформи, в рамках опитування 2017 р. за проєктом USAID, було визначено відносно позитивне ставлення респондентів до судової системи України. За думкою юристів, судова система отримала найвищий рівень довіри з усіх органів влади – 38 %. Рівень довіри до судів громадян України з 2015 р. по 2017 р. збільшився з 5 % до 12 % [21]. Проте, як видно з рекомендацій А. Ослунда, рівень корупції

в судовій системі України, за оцінкою експерта, залишається високим, і ця сфера потребує подальшого реформування.

У рамках децентралізації місцеві органи набули реальних повноважень, на основі чого можуть бути розроблені механізми відновлення розвитку територій, що спиратимуться на власні ресурси. Можна погодитися з думкою А. Ослунда про важливість механізмів саморозвитку для економічного відновлення, проте слід зазначити, що зарубіжний досвід відновлення економіки регіонів після воєнних конфліктів свідчить про важливу роль у цьому процесі фінансової допомоги від інших країн.

Другим стратегічним пріоритетом повоєнного економічного відновлення України є приватизація «тисяч державних підприємств», що, за думкою А. Ослунда, витрачають бюджетні кошти та беруть участь у корупційних схемах. Після чергового етапу приватизації в Україні має залишитися невелика кількість державних підприємств, на яких слід буде впровадити корпоративне управління.

Висунуті рекомендації щодо приватизації більшості державних підприємств потребують уточнення, оскільки ці питання пов'язані із пошуком інвесторів, розробкою прозорих механізмів приватизації, визначенням ролі державного сектора в національній економіці та державних регіоно-утворюючих підприємств у конкретних регіональних економічних системах – все це потребує додаткового економічного обґрунтування з точки зору ризиків і переваг, а також соціального захисту населення.

Третім пріоритетом Плану економічного відновлення для України А. Ослунд вважає репарації. Автор пропонує створення Українського фонду розвитку, який має бути сформований за кордоном. До ради директорів Фонду має увійти більшість іноземців, щоб гарантувати ефективне управління. В складі цього фонду А. Ослунд рекомендує включити міжнародні організації, що представляють Європейський Союз, МВФ, Світовий банк, ЄБРР, Європейський інвестиційний банк та ООН [20].

Думки щодо необхідності створення спеціальних установ, які контролювали б акумуляцію та розподілення фінансових потоків у рам-

ках Плану економічного відновлення України, додержуються і фахівці ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». В роботі [8] зазначається, що початковим етапом Плану має бути проведення донорської конференції для України в одній із європейських країн, на якій буде визначено обсяги необхідної допомоги для відновлення економіки, її шляхи та джерела. Другим етапом має бути підготовка прозорої програми економічного відновлення, розробленої на основі прозорої суспільної дискусії з урахуванням думок експертів. Останнім, третім етапом Плану має бути безпосередньо інфраструктурне забезпечення його реалізації. Для цього пропонуються два варіанти:

- варіант, що дублює класичний План Маршалла: створення спеціальних установ: західної та української Адміністрацій, спеціальної фінансової установи - аналогу KfW або делегування функцій фінансового контролю та розподілення державним банкам України;
- комбінований варіант, деталі якого потребують додаткового уточнення та обговорення.

С. Іванов [22] провів аналіз досвіду економічного відновлення та розвитку після війни таких країн, як Німеччина, Японія, Південна Корея та Грузія. Зокрема він зазначає, що у ХХ ст. відбулося понад 350 локальних воєн та воєнних конфліктів; після 1945 р. у військових конфліктах брали участь понад 15 млн військовослужбовців зі 100 країн світу, кількість загиблих сягнула 35 млн осіб. Отже, світовий досвід з існування економік країн і їх окремих регіонів в умовах воєнних конфліктів і відновлення після їх завершення є значним.

У роботі [22] наведено еволюцію поняття «економічне відновлення» після війни та воєнного конфлікту:

- фізичне відродження зруйнованих об'єктів промисловості, сільського господарства, соціальної та виробничої інфраструктури (до 1940-х років);
- досягнення довоєнних обсягів валової продукції у грошовому вимірі (1940–1950 рр.);

- складне явище економічного, соціального і демографічного характеру (1970–1980 рр.);
- комплекс заходів у різних сферах економіки країни, спрямований на відновлення її конкурентоспроможності, стимулювання виробництва, підвищення якості життя людей, внутрішнього та зовнішнього попиту на основі інноваційних підходів і технологій (сьогодення).

Досвід відновлення економіки Японії після Другої світової війни свідчить, що після війни особливої важливості набуває процес визначення стратегічних пріоритетів для відновлення галузей економіки та розробки заходів, що підтримуватимуть цей процес. Для управління економічним відновленням Японії було розроблено стратегію, що ґрунтувалася на індустріалізації, технологічному розвитку, стимулюванні внутрішньої торгівлі й експорту. Стратегія супроводжувалася деталізованими програмами з підтримки розвитку передових галузей промисловості.

У *табл. 9* наведено основні чинники економічного відновлення країн після війн і воєнних конфліктів.

Таблиця 9

Основні чинники відновлення та розвитку країн
після завершення воєнних дій

Чинники	Німеччина	Японія	Південна Корея	Грузія
1	2	3	4	5
Нова команда реформаторів (патріотів)	+	+	+	+
Визначення концепції та моделі розвитку (основна мета, завдання, роль держави)	+	+	+	+
Розробка внутрішньої та міжнародної економічної політики (стратегії розвитку)	+	+	+	+
Реалізація структурних реформ, спрямованих на оновлення та нарощуван-	+	+	+	+

Закінчення табл. 9

1	2	3	4	5
ня виробництва і торгівлі, підвищення продуктивності праці, зайнятості, посилення цінової стабільності				
Визначення пріоритетних (ключових) галузей і напрямів розвитку	+	+	+	+
Зовнішня допомога (грошова, ресурсна)	+	+	+	+
Розроблений механізм використання власних (для поточних витрат) і запозичених (для капітальних інвестицій) коштів	+	+	+	+
Контроль (обмеження прав уряду) кредиторів над діями уряду (використанням отриманих коштів). Нові схеми розрахунків і погашення кредитів	+	+	-	-
Створення ефективної системи управління економікою (активна участь держави)	+	+	+	+
Зростання та споживання доходів населення	+	-	+	+
Боротьба з корупцією	+	+	+	+
Географічна наближеність і доступність міських ринків	+	-	+	+
Недопущення надмірної концентрації виробництва і капіталу, уникнення формування монополій	+	+	+	-
Реалізована соціальна політика	+	+	+	-

Джерело: [22]

Таким чином, зарубіжний досвід вирішення проблемних ситуацій в регіональному розвитку після воєнних конфліктів свідчить про велику роль зовнішньої фінансової допомоги у відновленні економіки, без

якої подолати проблеми повоєнного періоду неможливо. Така допомога має надаватися переважно у вигляді грантів, а також позик на довгостроковий період під незначні відсотки. Роль регіонів при виборі інвестиційних проєктів, що будуть реалізовуватися на їх території за кошти донорів, має бути визначальною, що відповідає умовам економічної децентралізації в країні. Особлива увага має бути приділена економічному обґрунтуванню ефективності запропонованих проєктів, а також очікуваного соціального ефекту у вигляді зростання якості життя населення регіонів.

Пошук у міжнародній наукометричній базі даних Scopus публікацій, присвячених проблемним аспектам формування складових механізму економічного повоєнного відновлення регіонів України після війни, показав високу зацікавленість міжнародної наукової спільноти у цих питаннях. Найбільша кількість публікацій пов'язана з питаннями енергетичної безпеки та стабільності функціонування світової енергетичної системи. Так, L. Cui та ін. зазначають, що під впливом війни значно зросли ризики порушення глобальних ланцюгів постачання енергії, а також глобальних економічних і торговельних порядків, що матиме довготривалі наслідки для глобальної політичної та економічної моделі у майбутньому [23]. Існують також дослідження, які вказують на глибокі руйнівні наслідки геополітичні конфлікти, такі як втрата соціального добробуту, зростання цін на сировинні товари та інфляція, які діють паралельно із зниженням енергетичної стабільності та безпеки [24]. Аналогічно J. P. da Costa та ін. зазначають, що пошкоджена інфраструктура, серйозні порушення економічної діяльності та вимушена міграція населення України призвели до негативного впливу на сталість її економічного розвитку. Такі перехресні виклики вплинули на зусилля з побудови більш сталого майбутнього, оскільки при розробці стратегії та механізму післявоєнного відновлення треба враховувати глобальний масштаб наслідків війни [25].

У роботі [26] представлено міжнародний проєкт збору даних – VIINA (Violent Incident Information from News Articles), в рамках якого аналізується інформація з новин ЗМІ, потім відбувається прив'язка до географічних локацій і класифікація за стандартними категоріями подій

(наприклад, артилерійський обстріл) за допомогою машинного навчання. За описаними в публікації алгоритмами було виявлено, що економічна активність найбільше знизилася в міських районах, які жодна зі сторін повністю не контролювала, а також у місцях, найбільш уразливих артилерійським обстрілом. Таким чином, зроблено висновок, що війна приносить не лише економічне спустошення, але й величезну соціально-економічну нерівність територій, яку майже відразу можна спостерігати з космосу [26].

Г. С. Pascariu та ін. підкреслюють необхідність поглиблення наукових знань, необхідних для сталої реконструкції України, для чого необхідно збирати й аналізувати регіональний науковий досвід на етапі відновлення країни після укладення мирної угоди. На основі систематичних інтерв'ю та анкетування українських експертів і зацікавлених сторін з питань регіональної науки в статті [27] було визначено регіональні потреби в наукових знаннях і пов'язаних з ними ініціативах, які мають бути матеріалізовані з пріоритетом в українській просторовій економіці під час її післявоєнного відновлення. Спираючись на таке концептуальне підґрунтя, автори визначили 25 пріоритетних напрямів посилення наукових знань для відновлення соціально-економічного розвитку регіонів України у повоєнному періоді та можливі вузькі місця, які необхідно буде подолати (табл. 10).

Таблиця 10

Узагальнені напрями та вузькі місця розвитку наукового підґрунтя відновлення регіонального розвитку в Україні після війни

Виклики знань для української просторової економіки	Можливі вузькі місця для реконструкції української просторової економіки
1	2
1. Принципи та уроки просторового управління катастрофами. 2. Міжнародна система / можливості фінансування проєктів регіонального розвитку. 3. Оцінка післявоєнного просторового впливу (економічні базові моделі, аналіз введення-виведення).	1. Відсутність академічних знань. 2. Низький потенціал управління містом. 3. Законодавчі обмеження. 4. Низька кількість відповідних НУО. 5. Недостатня взаємодія між ключовими учасниками.

Продовження табл. 10

1	2
<p>4. Аналіз сценаріїв для стратегій відновлення.</p> <p>5. Інструменти цифрової підтримки. (геодизайн, цифрові двійники), методи просторової візуалізації (імажинерство).</p> <p>6. Інструменти підтримки політики (CBA, MCA, DEA).</p> <p>7. Управління та зберігання просторових даних.</p> <p>8. Проєктування та застосування просторових панелей.</p> <p>9. Концептуалізація регіонів, міст і кордонів; теорії та моделі регіонального розвитку.</p> <p>10. Кордони, правила та потенціал експорту / імпорту.</p> <p>11. Аналіз міграції та біженців.</p> <p>12. Дослідження сталого розвитку та «Зеленої угоди» (циркулярність, відповідальне підприємництво та екологічний слід).</p> <p>13. Просторові аспекти переходу енергії.</p> <p>14. Уроки розумного міста для українських міст.</p> <p>15. Ринок житла та управління нерухомістю.</p> <p>16. Організація логістичних ланцюгів.</p> <p>17. Інфраструктура як основа міжнародного зв'язку.</p> <p>18. Життя в суспільстві ризику.</p> <p>19. Інституційні рамки співпраці з ЄС.</p> <p>20. Аспекти фінансування реконструкції інфраструктури та антропогенного середовища.</p>	<p>6. Низька спроможність щодо управління проєктами.</p> <p>7. Обмежена співпраця з подібними інституціями (громадськими, НУО) з країн ЄС.</p> <p>8. Слабке партнерство між наукою, державними установами та бізнес-середовищем.</p> <p>9. Адміністративні та законодавчі труднощі в умовах транскордонного співробітництва.</p> <p>10. Обмежені зв'язки з міжнародною академічною спільнотою.</p> <p>11. Відсутність фінансування для реалізації проєкту</p>

Закінчення табл. 10

1	2
21. Європейські структурні та інвестиційні фонди. 22. Управління проєктами. 23. Сільський розвиток. 24. Державно-приватне партнерство / державні закупівлі. 25. Міське планування	

Джерело: [27]

Наведені в табл. 10 виклики та проблемні місця необхідно враховувати при розбудові механізму вирішення проблемних ситуацій в регіонах України в повоєнному періоді. Зокрема, Е. Лібанова зазначає, що в рамках повоєнної економічної реконструкції України доцільно спиратися на такі фундаментальні блоки [28]:

- національна безпека;
- відновлення конкурентоспроможної стійкої економіки;
- безпечне для життя і здоров'я довкілля;
- сприятливе соціальне середовище;
- висока якість життя.

Можна погодитися з твердженням, що наведені блоки мають стати підґрунтям для розбудови механізму відновлення соціально-економічного розвитку регіонів України після війни. На думку авторів, цей механізм має містити такі блоки (рис. 2).

Отже, своєрідним підґрунтям механізму відновлення соціально-економічного розвитку регіонів України після війни можна вважати блоки 1–3, наведені на рис. 2, реалізація яких забезпечить формування усталених засад для подальшого соціально-економічного відновлення розвитку постраждалих внаслідок війни регіонів України.

Блоки 4 та 5 формують відповідно економічні та соціальні передумови для повоєнного відновлення регіонів. Кожен із цих блоків відіграє

Проблемні аспекти відновлення соціально-економічного розвитку регіонів України

Рис. 2. Складові механізми повоєнного відновлення розвитку регіонів України

Джерело: авторська розробка

важливу роль у загальному процесі відновлення регіонів України після війни та потребує скоординованих зусиль на місцевому, національному, а також міжнародному рівнях.

Для того щоб ефективно реалізувати блок 4 механізму, доцільним буде сконцентрувати зусилля на таких заходах:

- розроблення програм державної підтримки малого та середнього бізнесу, що можуть включати субсидії, податкові пільги та пільгові кредити для підприємств, що допоможе їм відновитись після руйнувань і відновити свою діяльність;

- заходи щодо підтримки освіти та перепідготовки кадрів з метою покращення навичок робочої сили та підвищення конкурентоспроможності підприємств;
- проведення інвестиційних форумів, конференцій, платформ тощо для залучення інвесторів, в тому числі презентації потенційних інвестиційних проєктів, а також заходи з покращення інвестиційного клімату в регіоні;
- розвиток інвестиційної інфраструктури, а саме: зони вільної торгівлі, індустріальні парки та спеціальні економічні зони для залучення інвестицій та стимулювання розвитку бізнесу в регіоні;
- участь стартапів: підтримка стартапів через створення програм фінансування, інкубаторів та акселераторів, що допоможе молодим компаніям отримати доступ до необхідних ресурсів і професійної експертизи;
- заходи щодо полегшення доступу до ринків і технологій через партнерства з великими компаніями та організаціями, зокрема, створення програм співпраці й обміну досвідом між стартапами і корпораціями.

Ефективна реалізація запропонованих заходів у рамках визначених блоків механізму дозволить створити сприятливе економічне середовище для повоєнного відновлення та розвитку регіонів України, а також вирішити соціальні проблеми, які є наслідками війни.

Література

1. Економіка України під час війни: оперативна оцінка, квітень 2022. Аналітична записка. Київ : Центр економічної стратегії. 23 с.
2. Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. URL: <https://cutt.ly/DwVdYslr>
3. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_Report.pdf

4. Карсуелл Ен. Дж. Класифікація конфлікту: дилема, що стоїть перед військовослужбовцем. *Міжнародний журнал Червоного Хреста*. 2009. Т. 91 № 873. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0a5spJVgVwQJ:https://international-review.icrc.org/sites/default/files/reviews-pdf/2020-11/564.pdf+&cd=4&hl=ru&ct=clnk&gl=ro>

5. Як військові конфлікти впливають на економіку. URL: <https://mind.ua/ru/openmind/20173685-kak-voennye-konflikty-vliayut-na-ekonomiku>

6. Власюк О. С. План Маршалла для України: економічні, реформаторські та зовнішньополітичні аспекти. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3 (32). С. 5–13.

7. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств. Доповідь Римському Клубові. Київ : Університет. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. 248 с.

8. Пропозиції щодо організації «нового плану Маршалла» для України. За матеріалами проведеного круглого столу на тему: «План Маршалла: досвід та уроки для України» в ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» 25 вересня 2014 р. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2014/09/Marshall2.pdf>

9. Юрчишин В. Декілька міркувань про «план Маршалла» для України. 12 квітня 2022 р. URL: <https://rozumkov.org.ua/statti/dekilka-mirkuvan-pro-plan-marshalla-dlia-ukrainy>

10. Чернишов П. Чому План Маршалла спрацював у післявоєнній Європі. Уроки України // *Forbes*/ URL: <https://forbes.ua/ua/inside/pochemu-plan-marshalla-srabotal-v-postvoennoy-evrope-uroki-dlya-ukrainy-11042022-5382>

11. U.S. Agency for International Development, November 16, 1971. URL: <https://www.usaid.gov/who-we-are/usaid-history>

12. Marshall Plan. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Marshall_Plan

13. Bukvić, Rajko Regional Problem in Socialist Yugoslavia 1945–1991. Munich Personal RePEc Archive. 2014. URL: <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/70608/>

14. Як відбудована після Другої світової війни Варшава стала кращою? URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/04/13/yak-vidbudovana-pislya-drugoyi-svitovoyi-vijny-varshava-stala-krashhoju/>

15. Ястшембський Я. Відновленню не підлягає // *Нова Польща*. URL: <https://nowapolshcha.pl/article/vidnovlennu-ne-pidlygaeye/>

16. Нечипоренко М. Відродження після війни. Світовий досвід економічного успіху України. URL: <https://thepage.ua/news/kakie-varianty-vosstanovleniya-ukrainy-imeyutsya-v-poslevoennoe-vremya>

17. People-centered economic development – Economics for Humanity. URL: <http://wp.p-ced.org/>

18. Шкляр Л. «План Маршалла» для України. Дещо з історії питання. Україна дипломатична : науковий щорічник (Видається з листопада 2000 р.). Вип. 17 /

Міністерство закордонних справ України, Дипломатична академія України при МЗС України ; ред. А. Денисенко ; упоряд. : Л. Губерський, П. Кривонос. Київ : ЛОГОС, 2016. 992 с.

19. Яким міг би бути план Маршалла для України. Розмірковує економіст та дипломат Андерс Ослунд. URL: <https://forbes.ua/ua/company/yakim-bi-mig-butiplan-marshalla-dlya-ukraini-rozmirkovue-ekonomist-i-diplomat-anders-oslund-01042022-5238>

20. Цілі, критерії, план дій. Якою є стратегія судової реформи? URL: <https://sudovareforma.org>

21. Завдяки судовій реформі довіра українців до судів зростає з 5% до 12% - USAID // УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2472507-zavdaki-sudovij-reformi-dovira-ukrainciv-do-sudiv-zroslo-z-5-do-12-usaid.html>

22. Іванов С. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1. С. 75–89.

23. Cui L., Yue S., Nghiem X.-H., Duan M. Exploring the risk and economic vulnerability of global energy supply chain interruption in the context of Russo-Ukrainian war. *Resources Policy*. 2023. Vol. 81. 103373.

DOI: 10.1016/j.resourpol.2023.103373

24. Dogan E., Majeed M. T., Luni T. Analyzing the impacts of geopolitical risk and economic uncertainty on natural resources rents. *Resources Policy*. 2021. Vol. 72.

DOI: 10.1016/j.resourpol.2021.102056

25. Costa da J. P., Silva A. L., Barcelò D., Rocha-Santos T., Duarte A. Threats to sustainability in face of post-pandemic scenarios and the war in Ukraine. *Science of The Total Environment*. 2023. Vol. 892.

DOI: 10.1016/j.scitotenv.2023.164509

26. Zhukov Yu. M. Near-real time analysis of war and economic activity during Russia's invasion of Ukraine. *Journal of Comparative Economics*. 2023. Vol. 51. Issue 4. P. 1232–1243.

DOI: 10.1016/j.jce.2023.06.003

27. Pascariu G. C., Nijkamp P., Kourtit K. Regional science knowledge needs for the recovery of the Ukrainian spatial economy: A Q-analysis. *Regional Science Policy & Practice*. 2023. Vol. 15, Issue 1. P. 75–95.

DOI: 10.1111/rsp3.12638

28. Лібанова Е. М. Щодо повоєнного відродження України. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 14 грудня 2022 року. *Вісник НАН України*. 2023. № 2. URL: <https://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/2451/2468>

Просторовий розвиток та відродження територій України в повоєнному періоді

Іванова О. Ю. – доктор економічних наук, доцент, завідувач сектора проблем регіонального розвитку та децентралізації відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку НДЦ ІПР НАНУ;

Семигуліна І. Б. – кандидат економічних наук, молодший науковий співробітник сектора проблем регіонального розвитку та децентралізації відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку НДЦ ІПР НАНУ

Ярошенко І. В. – кандидат економічних наук, старший дослідник, завідувач відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку НДЦ ІПР НАНУ

Полякова О. Ю. – кандидат економічних наук, доцент, завідувач сектора макроекономічного аналізу та прогнозування відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку НДЦ ІПР НАНУ

Просторовий розвиток територіальних громад на засадах самодостатності є головною метою децентралізації влади задля забезпечення гідного рівня життя населення та конкурентоспроможності національної економіки в умовах криз: політичних, економічних, екологічних, пандеміологічних тощо. Уповільнені темпи розвитку територіальних громад, складності їх функціонування свідчать про наявність проблем у достатньому фінансовому забезпеченні, ефективному розподілі повноважень та відповідальності між рівнями влади, в обґрунтованості критеріїв просторового розвитку територіальних громад при виборі інструментів розвитку, відсутності достатньої кваліфікації представників органів місцевого самоврядування для розробки дієвих стратегій розвитку, ефективних програм їх реалізації, проєктів розвитку територіальних громад та про їх значну фінансову залежність від державної підтримки, а іноді і неможливості формувати фінансову спроможність через брак управлінської спроможності на місцях.

Науково обґрунтований просторовий розвиток територіальних громад має починатися з розуміння сутності та взаємозв'язку основних категорій, а надалі формувати організаційно-методологічне забезпечен-

ня просторового розвитку територіальних громад в умовах децентралізації.

Взаємозв'язок категорій теорії просторового розвитку територіальних громад дозволив визначити взаємозалежність спроможності до фінансового забезпечення розвитку територіальних громад, самоуправління та самозабезпеченості громад (рис. 1).

Поняття «територіальна громада» лежить у площині ресурсів певної території, що обумовлюють її структурно-функціональні характеристики.

Розвиток територіальних громад передбачає:

- 1) наявність природних, трудових, виробничих, екологічних та ін. ресурсів, ефективне використання яких приводить до формування нових і зміцнення існуючих сильних сторін громади;
- 2) формування зон розвитку громади неможливе без наявності ефективних організаційних та управлінських механізмів управління в громаді;
- 3) наявність ресурсної бази розвитку та дієвих механізмів управління не забезпечує розвиток території без фінансового забезпечення. При цьому важливо формувати власні фінансові ресурси за рахунок проєктів розвитку або через співробітництво територіальних громад.

Розвиток територіальної громади як відкритої системи на основі самодостатності базується на законі синергії, що передбачає наявність як позитивних, так і від'ємних синергетичних ефектів. Ресурсні можливості територіальної громади в процесі управлінського впливу можуть як нарощуватися (позитивна динаміка ВРП, розвиток інноваційної діяльності, налагодження ефективного співробітництва територіальних громад тощо), так і нераціонально використовуватися, що призводить до зниження енергетичного ресурсу громади порівняно з сумарною енергією наявних ресурсів території.

Отримання приросту синергії можливо за наявності ефективних організаційно-управлінських механізмів, що базуються на професійних

Просторовий розвиток та відновлення територій України в повоєнному періоді

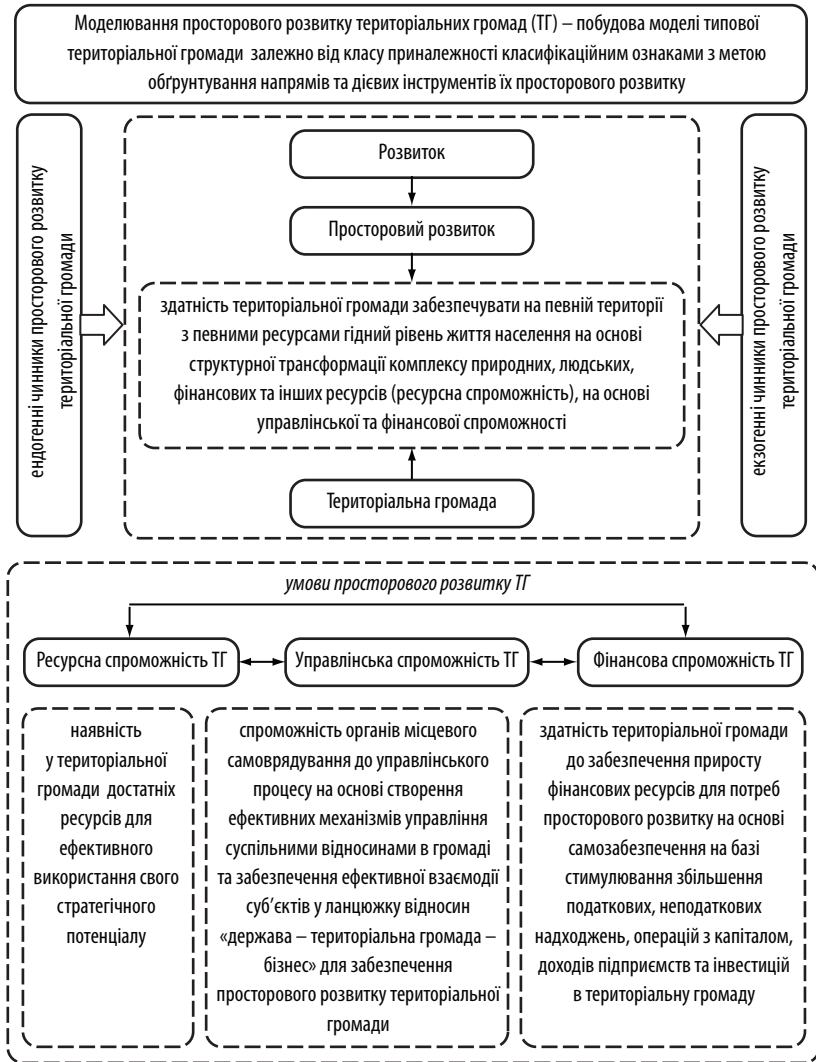

Рис. 1. Взаємозв'язок категорій теорії просторового розвитку територіальних громад

Джерело: розробка авторів

компетентностях людських ресурсів. Високий професіоналізм представників органів місцевого самоврядування дозволяє розробляти дієві механізми управління ресурсною базою територіальної громади, взаємодії між суб'єктами розвитку територіальної громади: влади, громадськості, бізнесу, науки й освіти.

Отже, самозабезпеченість, самоуправління та самофінансування виступають основними складовими та водночас умовами просторового розвитку територіальних громад. Ресурсна база територіальної громади є достатньою умовою для розвитку, однак неефективність управління нею призводить до зниження самодостатності території та знижує фінансову спроможність громади.

Таким чином, актуальності набуває розробка методології просторового розвитку територіальних громад у зв'язку з відсутністю системного застосування дієвих інструментів їх просторового розвитку, мотивації органів місцевого самоврядування до розробки та впровадження механізмів саморозвитку та самофінансування через брак повноважень (рис. 2).

1) *На першому етапі* організаційно-методологічного забезпечення просторового розвитку територіальних громад в умовах децентралізації здійснюється оцінювання рівня розвитку територіальних громад на основі оцінки наявності ресурсів для розвитку території, наявності кваліфікованих кадрів місцевого самоврядування для розробки ефективних управлінських механізмів, наявності достатнього рівня фінансування делегованих повноважень та власних фінансових ресурсів, оцінки законодавчого забезпечення розвитку громад.

Оцінка потреб територіальних громад, проблеми та напрями їхнього рішення найбільш раціональними способами мають бути пріоритетними компетенціями місцевих органів влади у зв'язку з безпосередньою наявністю в них необхідних ресурсів (інформаційних, людських, фінансових тощо), а також комплексом інструментів для оперативного прийняття управлінських рішень. На рівні територіальної громади найбільш об'єктивно можна виділити той обсяг потреб, які можуть бути задоволені за допомогою ресурсів громади на основі управлінських

Просторовий розвиток та відновлення територій України в повоєнному періоді

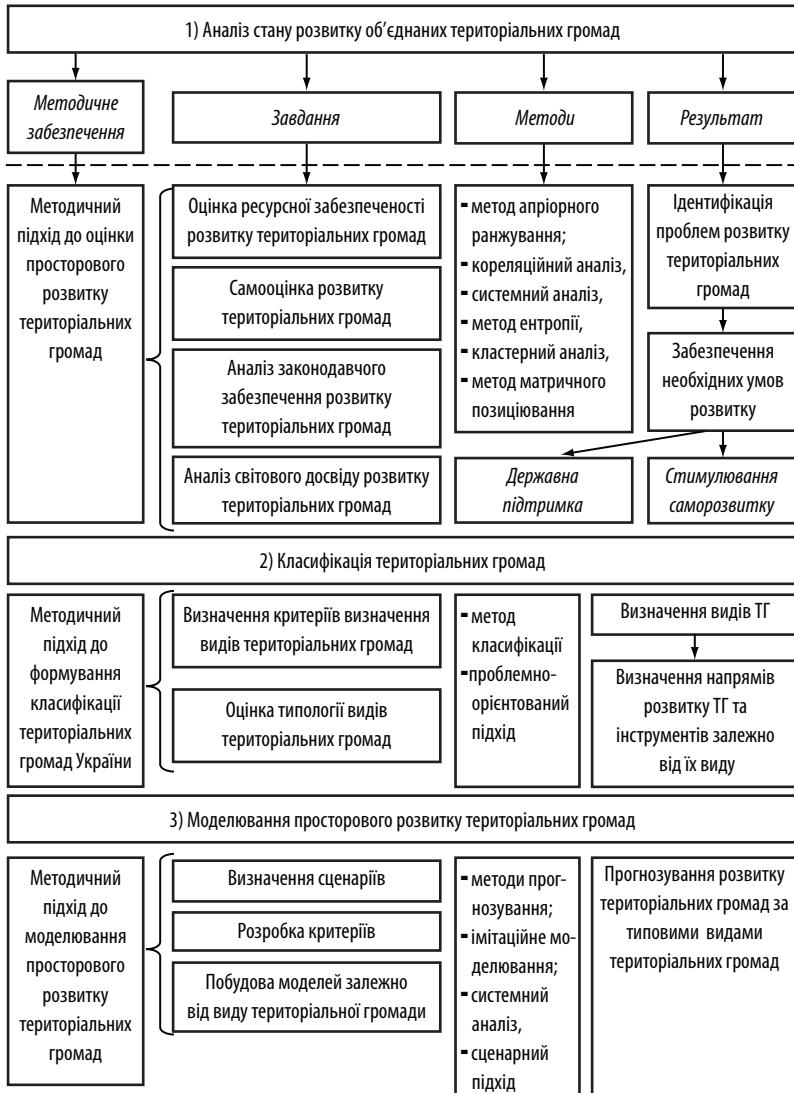

Рис. 2. Організаційно-методологічне забезпечення просторового розвитку територіальних громад в умовах децентралізації

Джерело: розробка авторів

Рис. 2. (Закінчення)

рішень місцевих органів влади, а також потреби, задоволення яких вимагає втручання держави. При цьому механізм перерозподілу функцій, відповідальності та фінансового забезпечення делегованих повноважень вимагає законодавчого закріплення.

Просторовий розвиток територіальних громад передбачає: наявність на певній території природних, трудових, виробничих, екологічних та інших ресурсів, ефективне використання яких приводить до формування нових і зміцнення існуючих сильних сторін громади; формування зон розвитку громади неможливе без наявності ефективних організаційних механізмів управління в громаді; наявність ресурсної бази розвитку та дієвих механізмів управління не забезпечує розвиток території без фінансового забезпечення. При цьому важливо форму-

вати власні фінансові ресурси за рахунок проєктів розвитку або через співробітництво територіальних громад [1].

Самозабезпеченість, самоуправління та самофінансування виступають основними складовими та водночас умовами просторового розвитку територіальних громад. Ресурсна база територіальної громади є достатньою умовою для розвитку, однак неефективність управління нею призводить до зниження самодостатності території та знижує фінансову спроможність громади. При цьому фінансові ресурси мають двояку характеристику. З одного боку, відсутність фінансових ресурсів у громаді створює бар'єри ефективного використання всіх інших ресурсів громади, з іншого, відсутність ресурсної бази та механізмів управління нею робить неможливим досягнення фінансової самодостатності територіальної громад [4]. Таким чином, доведено необхідність розробки напрямів просторового розвитку територіальних громад на основі трьох складових: самозабезпеченість, самоуправління та самофінансування на основі фіскальної децентралізації.

Всі переваги території можуть бути реалізовані через комплексний план просторового розвитку території громади – документ, який на основі стратегії розвитку містить конкретний план дій з її реалізації. Побудові цього комплексного плану має передувати вибір пріоритетних напрямів та інструментів, що мають бути його базою. Для цього пропонується ряд аналітичних дій.

По-перше, визначення, до якого виду відноситься територіальна громада за критеріями класифікації. Громада обирає, до якого типу за критеріями класифікації вона відноситься (селищна, міська, сільська; територіальна громада спроможна, неспроможна чи частково спроможна до саморозвитку, самоуправління та самозабезпечення).

Для цього на *другому етапі* здійснюється SWOT-аналіз територіальної громади, де визначаються сильні та слабкі сторони території, можливості та загрози розвитку на основі проведення аналізу стану розвитку об'єднаних територіальних громад; оцінка ресурсної забезпеченості розвитку територіальної громади; самооцінка розвитку територіальної громади та аналіз законодавчого забезпечення розвитку

територіальної громади; аналіз світових та європейських практик розвитку територіальних одиниць. В результаті ідентифікації проблем розвитку територіальної громади будується когнітивна карта причинно-наслідкових зв'язків просторового розвитку (рис. 3).

Проведений аналіз наслідків реалізації реформ показав наявність поруч із позитивними результатами реформи певних проблеми, що є бар'єрами до самодостатності територіальних громад. Серед основних викликів органам місцевого самоврядування та перешкод розвитку, що спіткали українські територіальні громади в умовах децентралізації влади, слід виділити такі групи проблем:

- проблеми просторового розвитку територіальних громад та адміністративно-територіального устрою;
- проблеми соціально-економічного розвитку на основі самодостатності;
- проблеми системи місцевого самоврядування;
- проблеми розвитку сільських територій.

В умовах воєнних дій неможливо не враховувати наявні втрати ресурсів і можливі у майбутньому. Ризиками для територіальних громад через значну міграцію населення є втрати місцевих бюджетів; втрати робочої сили в регіонах, де ведуться активні бойові дії; надлишок робочої сили в регіонах, куди прибула значна кількість ВПО; проблеми забезпечення житлом ВПО; ризики забезпечення громадського порядку та громадської безпеки; навантаження на медичну сферу; переміщення вразливих верств населення; переміщення значної кількості дітей потребує організації якісного навчального процесу та адаптації дітей [2; 4]. Релокація підприємств із зон бойових дій за програмою Міністерства економіки України містить у собі низку ризиків для територіальних громад: організація процесу розташування підприємств (пошук місця розташування, відновленні логістики, допомога у закупівлі сировини та пошуку ринків збуту; екологічна безпека громади та ін.); організація переміщення та розселення персоналу; організація підбору працівників у місці дислокації після переїзду.

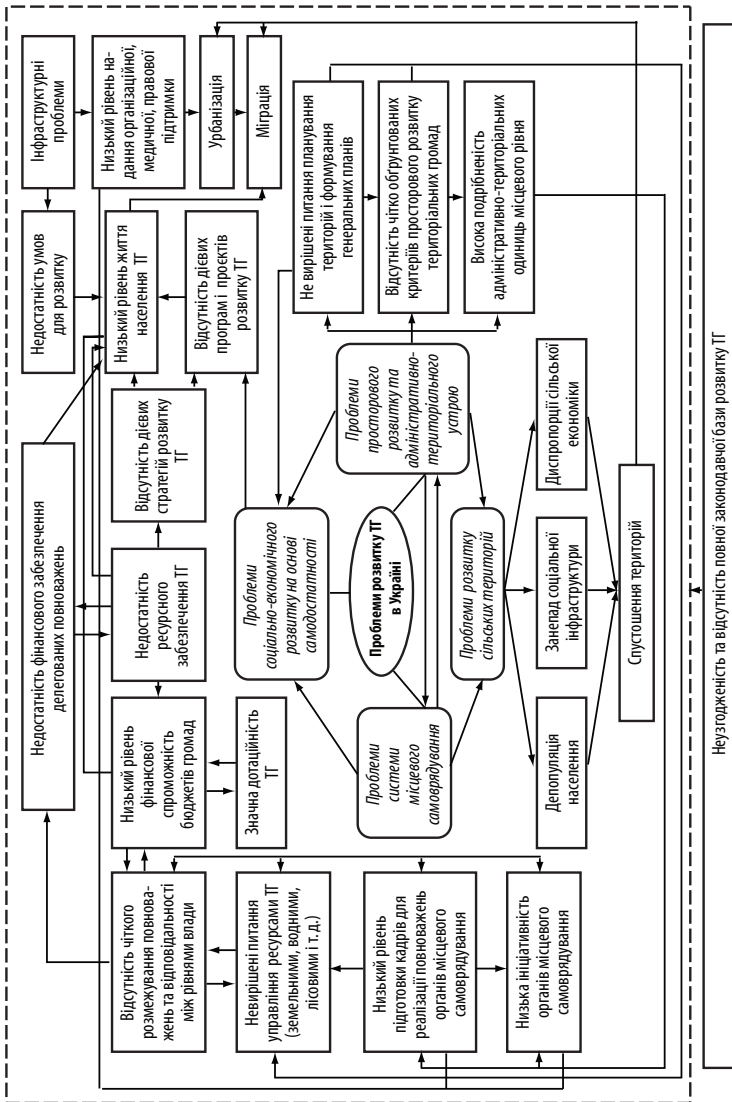

Рис. 3. Когнітивна карта взаємозв'язку проблем просторового розвитку територіальних громад

Аджерло: розробка авторів

Результатом цього етапу методологічного підходу до обґрунтування напрямів просторового розвитку територіальних громад є виокремлення громад, які спроможні до розвитку на основі самодостатності, та територіальних громад, що потребують співробітництва з іншими громадами або організаційної, фінансової державної підтримки.

2) *Другим етапом* організаційно-методологічного забезпечення просторового розвитку територіальних громад в умовах децентралізації є методичний підхід до класифікації територіальних громад України.

Класифікація (виходячи з кінцевої мети її розробки) – формування універсальних рекомендацій до визначення моделі розвитку громади, базується на застосуванні проблемно-орієнтованого підходу. Водночас пропонується класифікація узагальнює наявні розробки вітчизняних та іноземних учених з точки зору забезпечення здійсненності проблемно-орієнтованого підходу (рис. 4).

Виходячи з цих двох позицій при розробці класифікації було виділено три основних блоки класифікаційних ознак територіальних громад:

- блок ресурсних умов просторового розвитку, призначенням якого є виявлення тих ресурсів усіляких видів, які є у громади для забезпечення її розвитку;
- блок досягнення спроможності розвитку призначений для оцінки ефективності використання ресурсів та обґрунтування необхідності (чи відсутності) спеціальної державної підтримки розвитку громади;
- блок проблемно-орієнтованого розвитку визначає головні проблеми, які наявні у громаді, або можуть стати актуальними протягом періоду реалізації стратегії розвитку громади.

Блок ресурсних умов просторового розвитку містить адміністративну, агломеративну (географічну), ресурсну та структурну ознаки. Це базові ознаки громади, які або повільно змінюються, або не змінюються взагалі протягом тривалого часу.

Поділ за адміністративно-територіальною ознакою (міські, сільські, селищні громади) значною мірою визначає управлінські процедури у громаді та обмеження щодо її ресурсів.

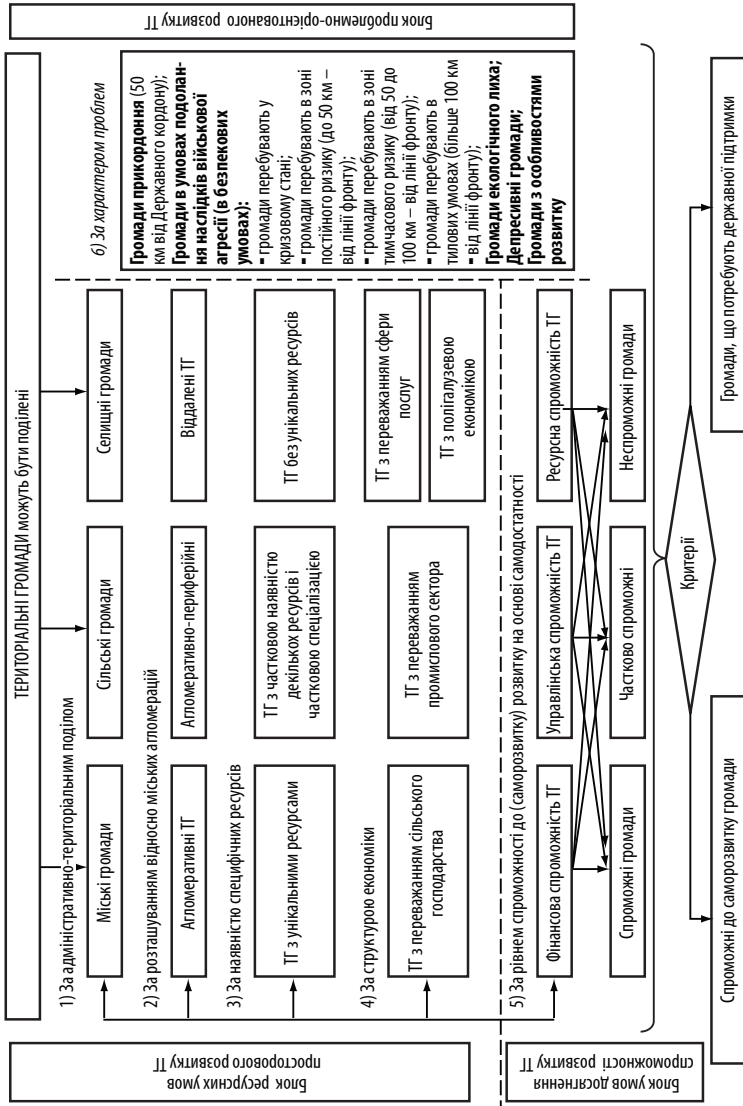

Рис. 4. Класифікація територіальних громад України

Аджерло: розроблено авторами

Взаємне розташування різних громад створює додаткові можливості їх розвитку, тому у класифікацію введено ознаку розташування відносно міських агломерацій. Основною ознакою агломеративності є наявність розвинутої транспортної мережі для різних видів перевезень як всередині громади, так і з іншими громадами, а додатковими – щільність населення, кількість населених пунктів, які включає громада, наявність ЦНАПу тощо. Представлено три види громад (агломеративні, агломеративно-периферійні, віддалені).

Природно-кліматичні умови та географічне розташування громади головним чином визначають наявні ресурси. Ресурсний потенціал громади є умовами вибору напрямів розвитку та вирішення наявних проблем. Водночас наявність певних ресурсів може накладати обмеження на розвиток деяких напрямів або створювати проблеми через надмірне покладання на їх експлуатацію. За ознакою наявності ресурсів виділено територіальні громади:

- з унікальними ресурсами (природними, рекреаційними, культурними, промисловими, людськими тощо), наявність яких створює особливі умови розвитку, може стати провідною сильною стороною громади;
- з частковою наявністю декількох ресурсів і частковою спеціалізацією, що означає можливість використання різних, а не тільки специфічних, ресурсів для розвитку, такі громади мають пені переваги щодо диверсифікації своєї господарської діяльності;
- без специфічних ресурсів, такі громади мають універсальні можливості, тобто ресурси не є специфічними, що дозволяє планувати розвиток у декількох напрямках.

Класифікація громад за структурою економіки – можливість виявити точки зростання та напрямки розвитку для забезпечення усілякої спроможності або приховані резерви (порівняно з іншими ознаками). Запропоновано виділення переважних видів економічної діяльності, критеріями визначення яких (за секціями А, В, С, D, E, H – сільське, лісове та рибне господарство, промисловість, постачання електроенергії, газу, водопостачання та водовідведення, транспорт) є: питома вага на-

селення, зайнятого у певному виді діяльності – не менше 2/3 зайнятого населення ОТГ; питома вага усіх статей доходів місцевого бюджету, які формуються певним видом економічної діяльності, – не менше 65–70 % (краще – 90 %, але це малоімовірно). У разі неможливості виділення 2–3 видів, які у сукупності відповідають певним критеріям, громада належить до полігалузевих. Виокремлення сфери послуг є доцільним у разі її основи для розвитку громади, тобто якщо послуги мають унікальний характер – транспортні, освітні, медичні, туристичні тощо.

Блок умов досягнення спроможності розвитку складається з трьох напрямків класифікації, які передбачають віднесення громади до певної групи за оцінкою фінансової, управлінської та ресурсної спроможності.

Оцінка усіх видів спроможності спирається на визначені критерії та систему часткових показників рівня самодостатності громад для розвитку [3]. Узагальнення оцінок за окремими видами спроможності здійснюється за два кроки: розрахунок інтегрального показника з кожним видом спроможності та визначення за результатами, відноситься громада до неспроможних, частково спроможних, спроможних за певним напрямом; на другому кроці оцінки першого рівня узагальнюються в інтегральну оцінку спроможності до розвитку, а громади поділяються на неспроможні, частково спроможні, спроможні.

Для побудови інтегральної оцінки найбільш доцільно використовувати метод аналізу ієрархій Т. Сааті або аналогічні методи згортки, оскільки будь-які порівняння на рівні окремої громади виконати буде неможливо через недоступність інформації.

Використання інтегральної оцінки із порівнянням громад за певними ознаками (метод рівня розвитку) можливе на рівні регіону у рамках регіональних центрів розвитку громад обласних державних адміністрацій, державних агенцій розвитку або приватних консалтингових центрів.

Блок проблемно-орієнтованого розвитку представлений розподілом територіальних громад за характером проблем розвитку. Пропонується виділяти такі їх види.

Громади прикордоння – громади, або їх частина, території яких розташовані вздовж державного кордону України (включаючи сухопутні ділянки, вздовж берегів прикордонних річок, озер та інших водойм), життєдіяльність яких пов'язана із забезпеченням державної політики національної безпеки країни в цілому та всіх її територій (пропонується відстань до 50 км від лінії державного кордону).

Громади в умовах подолання наслідків військової агресії – всі територіальні громади України, які розподілені за рівнем наслідків військової агресії, з урахуванням руйнувань і втрат, яких вони зазнали, та географічного перебування від зони військових дій.

На основі відмінностей географічних (перебування в умовах тимчасової окупації, прикордоння з територіями тимчасової окупації, тилове розташування); економічних (повна руйнація, часткова руйнація, наявні проблеми); соціальних (повна криза, часткова криза, наявні проблеми); екологічних (повна криза, часткова криза, наявні проблеми); політичні (воєнний стан, повоєнний стан, інше) та інших факторів виділяються:

- *громади, що перебувають у кризовому стані* (зазнали або зазнають найбільшого негативного впливу від військової агресії) – громади, які зазнали (зазнають) впливу тимчасової окупації (включаючи ЛНР, ДНР, АР Крим) та зазнали майже повної руйнації об'єктів критичної інфраструктури, сфер життєдіяльності і значні втрати ресурсів, що в результаті призвело (призводить) до глибокої економічної, соціальної, екологічної, управлінської, інфраструктурної, іншої кризи;
- *громади, що перебувають у стані постійного ризику* – громади, які перебувають на відстані до 50 км від лінії проведення активних військових дій (або від лінії державного кордону України з країною-агресором і країнами, що надають свою територію та ресурси для використання країною-агресором під час проведення військових дій) і зазнали (зазнають) постійної руйнації об'єктів критичної інфраструктури, сфер життєдіяльності і втрати ресурсів, що в результаті призвело (призводить) до значної економіч-

ної, соціальної, екологічної, управлінської, інфраструктурної, іншої кризи;

- *громади, що перебувають у стані тимчасового ризику* – громади, які перебувають на відстані від 50 до 100 км від лінії проведення військових дій (або від лінії державного кордону України з країною-агресором і країнами, що надають свою територію та ресурси для використання країною-агресором під час проведення військових дій), що зазнали часткової (значної або повної) руйнації об'єктів критичної інфраструктури, часткової руйнації сфер життєдіяльності і часткових втрат ресурсів, що в результаті призвело (призводить) до часткової економічної, соціальної, екологічної, управлінської, інфраструктурної, іншої кризи;
- *тилові громади* – громади, географічно розташовані на значній відстані (більше 100 км) від зони військових дій (або від лінії державного кордону України з країною-агресором і країнами, що надають свою територію та ресурси для використання країною-агресором під час проведення військових дій) і перебувають в тилових умовах, та наразі є базовими для забезпечення стабілізації кризової ситуації, функціонування і життєдіяльності країни, формування потенціалу для майбутнього відродження, які зазнали суттєвих змін в організації управління, додаткового навантаження на їх функціонування і розвиток, переважно за рахунок міграційних і релокаційних процесів, а також можливої часткової (значної або повної) руйнації об'єктів критичної інфраструктури (всі інші територіальні громади, окрім перелічених вище).

Громади екологічного лиха – територія громад або їх частин, на яких виникла надзвичайна екологічна ситуація, тобто сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави і місцевого самоврядування (втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів і ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших

факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах).

Депресивні громади – територія громад або їх частин, соціально-економічні показники розвитку яких, порівняно із середніми показниками розвитку територій відповідного виду (на основі адміністративно-територіального поділу: міські, сільські, селищні громади), є гіршими протягом довготривалого періоду (наприклад, 5 років і більше) та мають тенденцію до щорічного погіршення (наприклад, високий рівень безробіття, низький рівень заробітної плати, природне скорочення населення, високий рівень міграції, падіння економічних показників, зокрема за пріоритетною для певної території галузевою структурою, інші).

Громади з особливостями розвитку – територія громад або їх частин, що відповідно до норм окремого законодавства відповідають визначеним ним критеріям (малозаселені території, специфічні кліматичні умови – гірські, приморські, заповідні тощо), підпадають під дію засад державної політики щодо їх розвитку, потребують фінансової підтримки та гарантій соціального захисту населення.

Застосування класифікації на рівні окремої громади передбачає здійснення нею самооцінки за усіма наведеними критеріями за результатами SWOT-аналізу або іншої аналогічної технології. Результатом класифікації громади є визначення її спроможності до саморозвитку або необхідності державної (регіональної) підтримки, що стане основою розробки моделі, стратегій та планів просторового розвитку громади.

Особливість наведеної класифікації видів територіальних громад в Україні дозволяє виділити різновиди громад в умовах подолання наслідків військової агресії, що формуються на основі показників фактичного соціально-економічного розвитку, з урахуванням розташування відносно зони воєнних дій, масштабів руйнувань і втрат, що зазнала громада, та розглядати їх в якості особливого інструментарію управління просторовим розвитком для майбутнього відродження українських територій.

Запропонований методичний підхід до формування класифікації видів територіальних громад в Україні, що характеризуються різними

Просторовий розвиток та відновлення територій України в повоєнному періоді

умовами потрапляння в той чи інший вид, дозволяє в подальшому запропонувати програмно-проектний підхід до просторового розвитку територіальних громад залежно від наявних проблем, актуальних потреб і майбутніх перспектив розвитку країни та її територій та розробити адресні інструменти для розвитку певного виду територіальної громади залежно від її специфіки та особливостей.

3) Моделювання просторового розвитку територіальних громад.

Загальну схему моделювання сценаріїв просторового розвитку територіальних громад наведено на (рис. 5). Основна ідея побудови моделі розвитку територіальної громади та подальшого моделювання

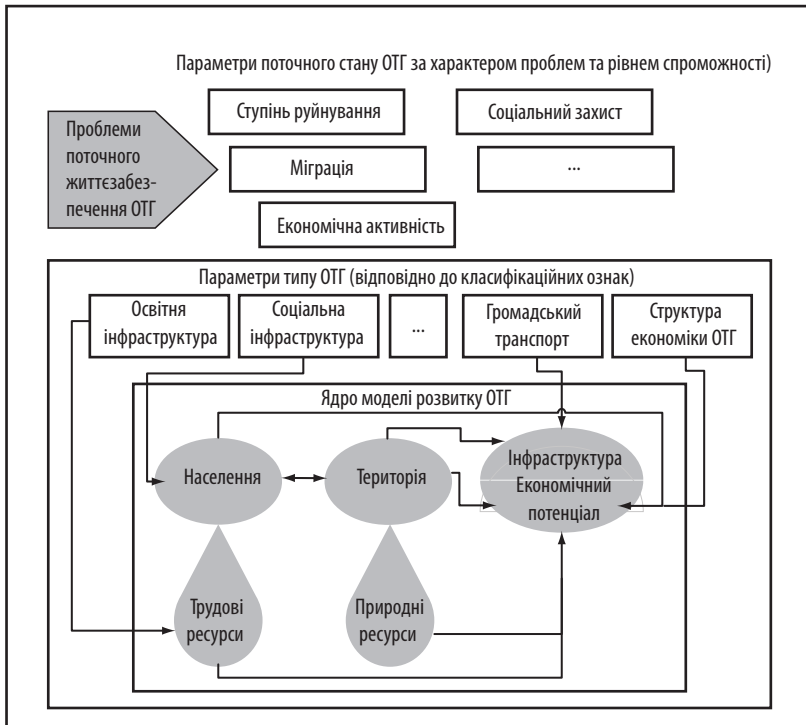

Рис. 5. Загальна схема моделювання сценаріїв просторового розвитку ТГ

Джерело: розробка авторів

на її основі сценаріїв розвитку полягає у поступовому налагодженні загальної моделі і адаптації її до умов конкретної територіальної громади (далі – ТГ).

В основі лежить ядро моделі просторового розвитку ТГ, яке є універсальним для будь-якого типу ТГ, охоплює основні елементи життєдіяльності та економічної діяльності громади. Ядро моделі містить три основних блоки: населення, територія, економіка (інфраструктура й економічний потенціал). Блок «Населення» містить також модель формування трудових ресурсів, блок «Територія» містить моделі наявних природних ресурсів різних типів, блок «Інфраструктура і економічний потенціал» містить моделі економічної діяльності на території громади відповідно до її класифікації за ознакою галузевої спрямованості.

Ядро моделі уточнюється, декомпонується та наповнюється змістовними елементами відповідно до типу ТГ, який визначається класифікаційними ознаками. Таким чином, середній контур схеми моделювання відповідає за формування параметрів конкретної ТГ та налагодження ядра моделі.

Зовнішній контур на рис. 5 реалізує проблемно-цільовий підхід до розвитку громад. Цей контур відповідає за включення у модель додаткових змінних, які характеризують поточний і бажаний стан соціально-економіко-екологічного розвитку громади, наявні проблеми, ризики. Вихідною інформацією для налагодження моделі ТГ у рамках зовнішнього контуру є результати самоаналізу (SWOT-аналізу) громади. Вона також може містити інформацію державних, регіональних, галузевих стратегій розвитку, які передбачають здійснення заходів, реалізацію проєктів тощо на території громади.

Виходячи зі схеми моделювання було розроблено укрупнену схему імітаційної моделі, у якій блоки-підмоделі відповідають ядру, а також виокремлено кордони моделі – зовнішні умови та близьке оточення (рис. 6). Кордони моделі відокремлюють ті змінні, які відносно моделі ТГ є зовнішніми параметрами, що не контролюються нею, й ті, які не включено у модель.

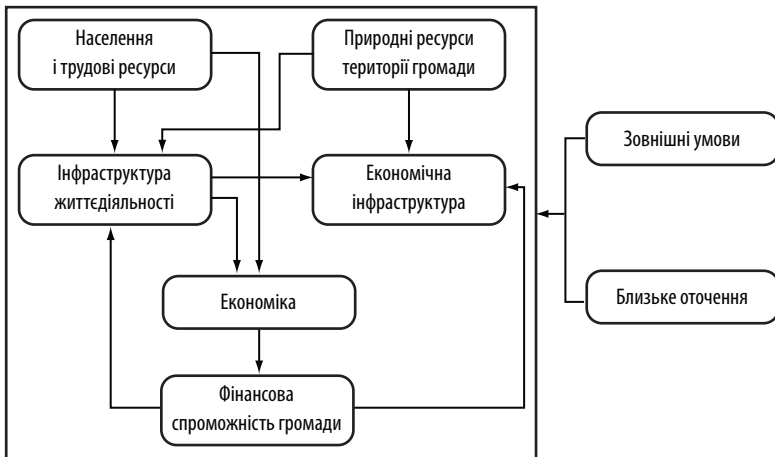

Рис. 6. Укрупнена схема і кордони імітаційної моделі ТГ [1]

Джерело: розробка авторів

Кордони імітаційної моделі виключають з загальної схеми моделі макроекономічні параметри, такі як рівень інфляції, показники валютного ринку й умов зовнішньої торгівлі, характеристики монетарної політики та ін., які не впливають безпосередньо на економічну діяльність та забезпечення життєдіяльності громади. Проте окремі параметри можуть бути включені у модель як зовнішні параметри, якщо це необхідно для урахування галузевої, територіальної або іншої особливості ТГ. Так, якщо на території ТГ розташовано підприємство, яке є експортером, то такі показники, як умови торгівлі (зокрема, квоти торгівлі у рамках ЄС), валютний курс, ціни на світових ринках, можуть бути включені у модель для більш адекватного моделювання економічної діяльності у громаді. Те саме стосується переважно агломеративних (міських) громад, в економіці яких значна частка належить фінансовим послугам, і для яких параметри монетарної політики є зовнішніми умовами економічної діяльності.

До зовнішніх умов у загальній моделі розвитку громади належать, *по-перше*, законодавчо закріплені норми, які регулюють економічну ді-

яльність, підприємництво, міжбюджетні відносини (у т.ч. цільові трансферти), можливості формування бюджету громади; *по-друге*, параметри, які визначають інфраструктурні можливості громади: наявність авто-, водних, залізничних шляхів національного та/або регіонального значення, авіасполучення, прикордонне / внутрішнє розташування громади, наявність об'єктів національного значення (економічних, природних, культурних, воєнних тощо); *по-третє*, параметри національних, регіональних, галузевих стратегій, програм і планів розвитку, програм транскордонного співробітництва тощо.

Блок «Близьке оточення» містить елементи, які можуть локально впливати на діяльність громади, а саме: забезпечують частину потреб громади у постачанні тих чи інших комунальних, соціальних, адміністративних послугах; забезпечують зайнятість населення громади поза межами громади; є ринками збуту для підприємств громади; є найближчими транспортними вузлами, що забезпечують постачання та збут продукції. Включення близького оточення у модель громади відкриває можливість більш адекватно моделювати розподіл ресурсів і потреб громади, а також розглядати сценарії реалізації проектів розвитку, важливих для декількох громад.

Підмодель блоку «Населення і трудові ресурси» містить чотири основні змінні типу рівень: населення ТГ – загальне наявне населення, працездатне населення (відповідно до віку, або економічно активне населення), зайняте населення та безробітне населення. Приріст населення визначається темпом і включає природний приріст (народжуваність – смертність) і міграційний приріст.

На зайнятість населення впливає економічний розвиток всередині громади (показано узагальненою змінною «Економічне зростання») та близьке оточення, яке може забезпечити зайнятість населення поза межами громади. Останнє особливо важливе для агломеративно-периферійних громад, які достатньо близько розташовані до великих (або більших) агломерацій, що надає можливості працевлаштування на щоденній, позмінній, вахтовій основі.

Друга підмодель враховує наявні природні ресурси, практику їх використання (або плани і прогнози використання для певних сценаріїв),

територію та її призначення, та інші специфічні для конкретної громади ресурси.

Водні ресурси у тому чи іншому виді наявні майже у будь-якій громаді України, тому цей блок є обов'язковим. Використання водних ресурсів включає водопостачання населенню (у т.ч. питної води) та для потреб суб'єктів економічної діяльності. Крім того, включено як вихідний темп змінну, яка характеризує зменшення фізичного обсягу ресурсів (обміління) та погіршення якості (забруднення). Ця змінна також залежить від кількості населення громади та економічної діяльності. Водні ресурси розглядаються як відновлювані як природним шляхом, так і шляхом очищення, рециклінгу тощо. Проте ці процеси можуть відбуватися не у межах однієї конкретної громади, а у сусідніх або віддалених, оскільки забір води та її скидання (бажано, очищеної) відбуваються у різних географічних точках.

Блок інфраструктури життєзабезпечення громади містить моделі динаміки житлового фонду, мереж постачання комунальних послуг і мереж соціальних послуг. Залежно від типу громади, організації енерго-, водо-, тепло, газопостачання у модель мають бути включені окремі блоки змінних для усіх наявних мереж. При формуванні моделей мереж постачання виникають такі саме питання, як і при моделюванні використання водних ресурсів громади: наявність чи відсутність централізованого постачання, облік потреб, розподілене постачання тощо.

Підмодель «Економічна інфраструктура» тісно пов'язана із підмоделлю «Економіка». Частина інфраструктури, яка задовольняє потреби економіки у комунальних послугах (водо-, тепло-, енерго-, газопостачання), включена у підмодель «Інфраструктура життєзабезпечення», оскільки вони здебільшого є нероздільними з тією частиною, що забезпечує потреби населення. Те саме стосується телекомунікаційних мереж та Інтернету.

До економічної інфраструктури віднесено також доступ до адміністративних послуг, який оцінюється за наявністю центрів адміністративних послуг для бізнесу у громаді або можливістю віддаленого доступу, а також за складністю взаємодії з усіма контролюючими органами та

службами. Ця змінна також є зовнішньою відносно моделі громади і визначається інтенсивністю процесів децентралізації у регіоні та країні.

Наявність транспортно-логістичної інфраструктури, мереж постачання комунальних послуг разом із наявністю адміністративної інфраструктури узагальнюються у показнику умов здійснення економічної діяльності. Разом із темпами (наявними або плановими) економічного зростання ці змінні визначають інтенсивність комерційної забудови території громади.

Остання підмодель відповідає блоку «Фінансова спроможність громади» і включає формування і використання фінансових ресурсів громади. У підмоделі виділено рівень, який відповідає накопиченню власних ресурсів громади, та рівень, який за необхідності включає додаткові дотації громаді з інших бюджетів. Запропонована модель є універсальною і може використовуватися після певного налагодження для усіх типів громад. Залежно від цілей сценарного аналізу модель може бути звужена з виведенням частини внутрішніх змінних за кордони моделі. Так, якщо модель використовується для аналізу ефективності того чи іншого проекту розвитку, то частини моделі, які відповідають за інші сфери, можуть бути замінені константами або простішими трендами. Але у моделі мають залишитися ті змінні, на які спрямовано проект, та ті, на які проект здійснюватиме опосередкований вплив.

Головним призначенням запропонованої моделі громади є розробка та перевірка різноманітних сценаріїв розвитку. Сценарний аналіз використовується у практиці управління у декількох напрямках. *По-перше*, для вироблення рішень у критичних, надзвичайних ситуаціях. *По-друге*, для аналізу можливих тенденцій з урахуванням ризиків і можливих змін у зовнішньому середовищі. З точки зору розвитку громад найбільший інтерес становить третій напрямок використання сценаріїв – визначення найбільш доцільного варіанта вирішення проблем громади і упорядкування пріоритетів.

На сучасному етапі та у ранньому повоєнному періоді доцільно розглядати залежно від характеру проблем та ступеня впливу воєнних дій на громаду декілька груп сценаріїв (рис. 7).

Рис. 7. Види сценаріїв розвитку територіальних громад

Джерело: розроблено авторами

Базовий сценарій відповідає тенденціям, які склалися у минулому, з можливим корегуванням до сучасних умов. Цей сценарій розробляється з метою визначення проблем майбутнього розвитку, які ще не проявилися повною мірою, визначення найбільш суттєвих для досягнення цілей громади перешкод і ризиків. Крім того, базовий сценарій використовується для порівняння та визначення ефективності альтернативних сценаріїв розвитку громади та вибору найбільш доцільного для реалізації.

У сучасних умовах базовий сценарій на основі минулих тенденцій неможливо розробляти для громад, на території яких відбувалися воєнні дії, або які суттєво постраждали від них. Базовим для таких громад можна обрати найбільш простий сценарій відновлення – просте відтворення.

Усі сценарії відновлення чи розвитку передбачають реалізацію конкретних проєктів (одного чи кількох одночасно).

Сценарії відновлення розробляються для громад, які тією чи іншою мірою зазнали руйнувань, населення яких масово перемістилося поза межі громади всередині країни або за її межі. Сценарії цієї групи відрізняються за основною ідеєю відтворення і здебільшого спрямовані на інфраструктуру життєзабезпечення й економічну інфраструктуру.

Сценарій простого відтворення передбачає відновлення інфраструктури життєзабезпечення, економічної інфраструктури та економіки громади у тих обсягах і на тих же технологічних засадах, які були у громади напередодні воєнної агресії. Це найпростіший сценарій, але він дозволяє визначити пріоритетність відтворення та оцінити необхідні ресурси.

Відновлення на основі нових підходів передбачає, що для відновлення мереж та інфраструктури використовуватимуться нові, бажано найновіші технології, підходи, рішення, матеріали тощо.

Сценарій повної реконструкції передбачає, що інфраструктура спроектована заново, враховуючи поточний стан, ситуацію, що склалася та регіональні плани розвитку. Це найбільш складний сценарій, який потребує попередньої розробки комплексних проєктів «з нуля». Такі проєкти можуть включати створення місцевої інфраструктури чи підприємств, яких не було у громаді, наприклад, енергогенерації малої потужності.

Сценарії розвитку відрізняються за ступенем інерційності економічного розвитку громади і залежать від структури її економіки. Найбільш інерційним є сценарій масштабування, який передбачає розширення існуючих виробництв здебільшого на тих самих технологічних засадах, що вже використовуються. Цей сценарій може використовуватися як базовий для порівняння альтернативних напрямків розвитку економіки громади.

Сценарій модернізації передбачає, що наявні можливості, природні та інші ресурси використовуються у рамках тих самих видів економічної діяльності, які вже існують (існували) у громаді, але із застосуванням

нових рішень. Це означає, що інвестиційні проекти розвитку громади передбачають впровадження нових технологій, продуктів (послуг).

За рамками наявних можливостей передбачається розвиток доцільних можливостей громади. Найменш інерційним є сценарій розвитку громади на основі створення принципово нових можливостей, що означає розвиток таких сфер і видів економічної діяльності, які раніше не розглядалися у громаді як сфера зайнятості та джерело доходів. Це не означає повної зміни структури економіки громади, але її більшу диверсифікацію. Ймовірно, такий сценарій може поєднуватися із сценарієм повної реконструкції.

Вибір між альтернативними сценаріями розвитку громад здійснюється на основі багатокритеріального порівняння з базовим сценарієм або попарного порівняння сценаріїв один із одним.

4) *В результаті ідентифікації проблем розвитку територіальної громади будується когнітивна карта причинно-наслідкових зв'язків просторового розвитку.* І залежно від виду територіальної громади обирається перелік інструментів просторового розвитку за певним сценарієм розвитку. Результатом моделювання є перелік дієвих напрямів та інструментів просторового розвитку територіальних громад залежно від виду громади.

Для обґрунтування напрямів просторового розвитку територіальних громад розроблено методичний підхід (рис. 8), який базується на проблемно-орієнтованому підході до обґрунтування інструментарію просторового розвитку територіальних громад та на когнітивній карті причинно-наслідкових зв'язків просторового розвитку, моделі варіантів вирішення проблеми розвитку територіальних громад, яка враховує сценарії розвитку залежно від виду громади.

На *першому етапі* методичного підходу досліджуються тенденції просторового розвитку територіальної громади. Цей підхід передбачає проведення аналізу стану розвитку територіальних громад; оцінку ресурсної забезпеченості розвитку ТГ; самооцінку розвитку ТГ та аналіз законодавчого забезпечення розвитку ТГ; аналіз світових і європейських практик розвитку територіальних одиниць. В результаті іден-

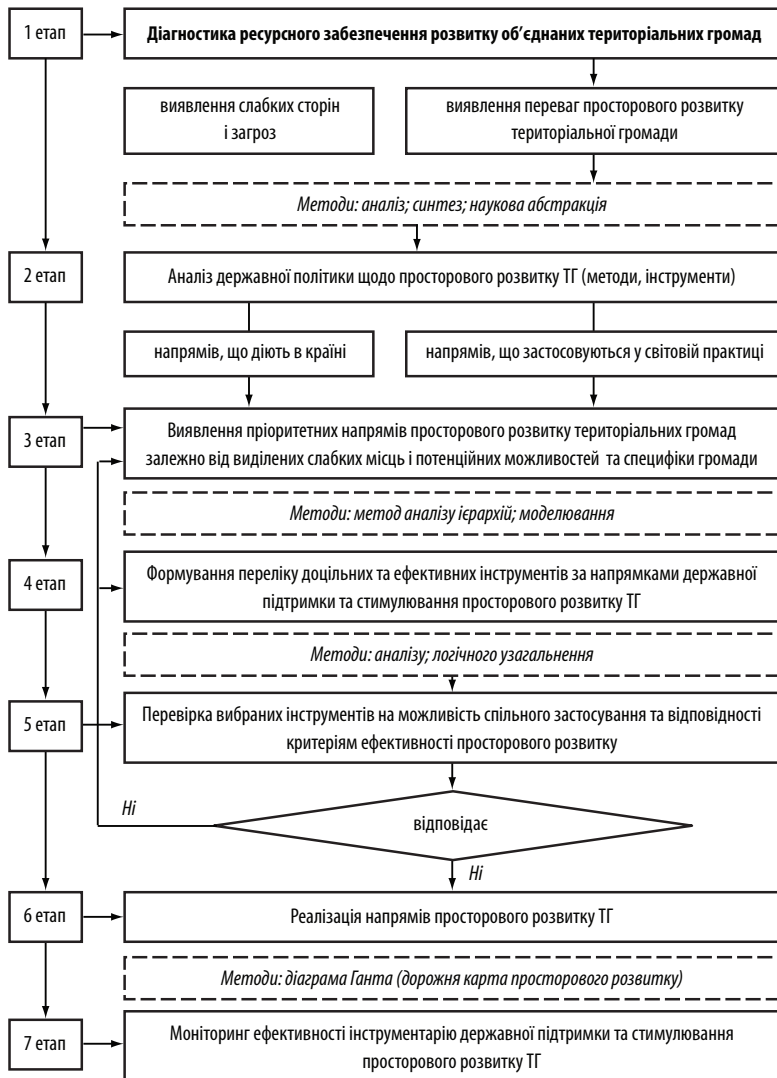

Рис. 8. Методичний підхід до обґрунтування напрямів просторового розвитку територіальних громад

Джерело: розроблено авторами

тифікації проблем розвитку ТГ будується когнітивна карта причинно-наслідкових зв'язків просторового розвитку.

Другим етапом методичного підходу виступає аналіз державної політики щодо просторового розвитку ТГ, а саме які методи та інструменти використовуються в практиці як нашої країни, так і країн світу. На цьому етапі аналізуються переваги та недоліки використання інструментів просторового розвитку в Україні, а також оцінюється позитивний досвід інших країн щодо просторового розвитку територій.

На цьому етапі аналізуються стратегічні документи розвитку територій в Україні: стратегії на національному рівні; державна стратегія регіонального розвитку; регіональні стратегії; стратегії розвитку територіальних громад.

Проводиться аналіз врахування чи ні специфіки територіальної громади у виборі напрямів та інструментів просторового розвитку.

Третім етапом методичного підходу є виявлення пріоритетних напрямів просторового розвитку територіальних громад залежно від виділених слабких місць і потенційних можливостей та специфіки громад.

На основі методу аналізу ієрархій та інших експертних методів слід пріоритетувати напрями й інструменти просторового розвитку залежно від класифікаційних ознак, до яких належить територія. В ролі експертів слід задіяти представників органів місцевого самоврядування; представників населення громад, науково-дослідні центри й інститути, громадські організації тощо. Ця класифікація має враховувати розташування території відносно кордонів країни; розташування території відносно міських агломерацій; за характером проблем територіального розвитку; за ресурсною забезпеченістю; за станом і наслідками бойових дій та ін.

Саме залежно від виду територіальної громади мають обиратися напрями та відповідні інструменти просторового розвитку територіальної громади. Що і є предметом наукових досліджень *четвертого етапу* методичного підходу – формування переліку доцільних та ефективних інструментів за напрямками державної підтримки та стимулювання просторового розвитку ТГ.

На *п'ятому етапі* методичного підходу обрані напрями й інструменти перевіряються на можливість і доцільність спільного використання відповідно до критеріїв ефективності просторового розвитку територіальних громад.

Критеріями ефективності просторового розвитку територіальних громад можуть виступати:

- критерії потенціалу саморозвитку територіальних громад (самоуправління, самофінансування, самоорганізації);
- критерії результативності – це результати виконання програм реалізації стратегій розвитку територіальних громад, проєктів розвитку ті ін.

Шостим етапом методичного підходу є реалізація напрямів просторового розвитку ТГ. На цьому етапі розробляється механізм просторового розвитку територіальних громад, що передбачає виокремлення суб'єктів даного процесу, принципи, напрями, методи реалізації механізму.

Завершальним етапом методичного підходу є проведення моніторингу ефективності інструментарію державної підтримки та стимулювання просторового розвитку ТГ, що передбачає періодичне відстеження результатів просторового розвитку територіальних громад за критеріями ефективності самоуправління та критеріями результативності.

Проблеми та ризики діяльності територіальних громад в умовах воєнного стану мають стати їх новими можливостями у повоєнний час, однак в умовах «зовнішнього шоку» територіальні громади мають мобілізувати свій ендогенний потенціал і за допомогою державного регулювання забезпечити гідний рівень життя населенню громад.

5) *Впровадження програмно-проєктного підходу в процес управління територіальним розвитком* дозволяє розглядати роль проєктів і програм розвитку з позиції їх використання як об'єктів управління. У такому разі програмно-проєктний підхід виконує роль сучасної технології управління соціально-економічним розвитком території на основі управлін-

ня програмами і проектами з метою створення чогось нового (якісно нової соціально-економічної системи, системи управлінських послуг, сприяння розвитку людських ресурсів та окремих галузей сучасного виробництва тощо) на основі партнерських відносин між владою, бізнесом і громадою.

Серед властивостей використання програмно-проектного інструментарію виступає його гнучкість при реалізації завдань, спрямованих на створення умов і підтримку розвитку територіальних громад, отже, в поточних умовах подолання наслідків військової агресії в Україні є розуміння вагомості залучення програм і проектів в управлінні місцевим розвитком, в тому числі з позиції створення в громадах передумов для відновлення і стимулювання розвитку шляхом реалізації програмно-проектного підходу залежно від видів територіальних громад.

Стратегія розвитку територіальної громади є індивідуальним базовим управлінським документом, містить постановку конкретних цілей, являє собою сукупність заходів і методів вирішення конкретних завдань для кожного етапу розвитку, що надалі потребують залучення програмних і проектних інструментів практичної реалізації. Тактичним рішенням для її виконання виступає розробка методичного забезпечення розв'язання поставлених завдань, що ґрунтується на реалізації програмно-проектного підходу до просторового розвитку територій і громад з урахуванням їх видів [5].

Методичне забезпечення реалізації програмно-проектного підходу до просторового розвитку територіальних громад наведено у вигляді цілісної системи, що складається з організаційного і проектного етапів та їх елементів (рис. 9).

Елементи в складі етапів методичного забезпечення ґрунтуються на принципах програмно-проектного підходу, є взаємопов'язаними і знаходяться в безпосередній залежності від рівня соціально-економічного розвитку територіальних громад і їх видів. Невизначеність зовнішнього середовища і внутрішніх факторів розвитку обумовлює можливість уточнення елементів у складі етапів реалізації програмно-проектного підходу, з урахуванням вимог поточного періоду часу [5].

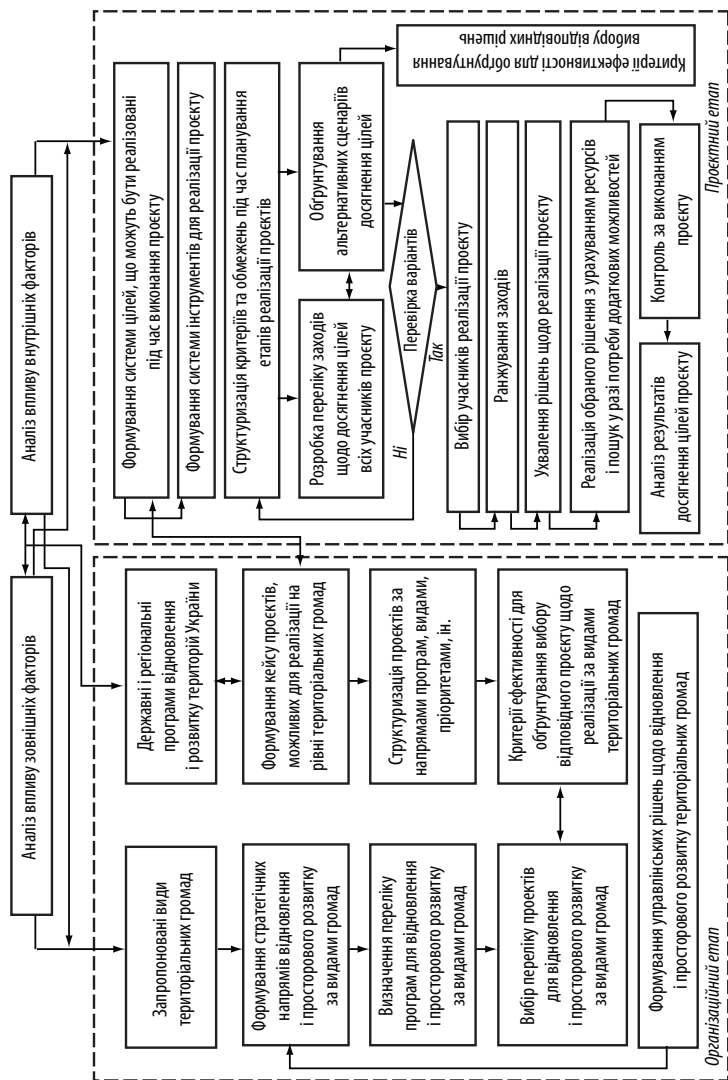

Рис. 9. Схема методичного забезпечення реалізації програмно-проектного підходу до просторового розвитку територіальних громад за їх видами

Ажерело: розроблено авторами

Практична реалізація методичного забезпечення програмно-проектного підходу до просторового розвитку територіальних громад дасть змогу перемістити фокус з дотаційності місцевого самоврядування на програмно-проектне забезпечення місцевого розвитку, що стане основою фінансової спроможності громад, створить умови для їх самодостатності і розширення власних конкурентних переваг.

Основним завданням проектного етапу є створення механізму формування проектів як планових документів, основні показники яких не підлягають багаторазовому перегляду, направлені на вирішення конкретного завдання та мають бути виконані впродовж встановлених термінів.

Реалізація проектів дозволяє використання інструментарію співробітництва і державно-приватного партнерства з метою розширення кола інвесторів та активізації ініціативи всіх учасників.

Перевагами проектного етапу запропонованої схеми реалізації методичного забезпечення варто вважати такі:

- можливість представлення по категоріях цілей і заходів, що ранжуються за ступенем їхньої значущості;
- можливість розробки дієвої системи контролю за виконанням прийнятого рішення, що вибирається з великого числа альтернативних варіантів;
- можливість зацікавлювати виконавців у реалізації проекту з урахуванням їх особистих інтересів і використання відповідної системи мотивації;
- можливість активних комунікацій у процесі реалізації проекту на основі коректування прийнятих рішень з урахуванням динамічності зовнішнього середовища;
- можливість запровадження партнерських відносин між державою, представниками бізнесу й органами місцевого самоврядування.

Перевагами організаційного етапу запропонованої схеми реалізації методичного забезпечення варто вважати такі:

- - можливість враховувати різні потреби територіальних громад, зокрема, в умовах поточного стану, пов'язаного із наслідками військової агресії в Україні;
- можливість відновлення і стимулювання розвитку територіальних громад на основі тісного взаємозв'язку між стратегічними пріоритетами, програмами розвитку і проектами для їх практичної реалізації;
- можливість вибору переліку проектів для відновлення і просторового розвитку за видами громад на основі критеріїв ефективності для обґрунтування такого вибору;
- тісний зв'язок із державними і регіональними програмами відновлення і розвитку територій України, зокрема в повоєнний період;
- формування кейсу проектів, можливих для реалізації на рівні територіальних громад;
- можливість активних комунікацій всіх представників громади у процесі формування стратегічних пріоритетів розвитку територіальної громади;
- можливість коректування управлінських рішень з урахуванням динамічності зовнішнього середовища і внутрішніх умов.

Реалізація організаційного етапу методичного забезпечення дозволяє встановити взаємозв'язок при виборі проектів у процесі управління просторовим розвитком територіальних громад різних видів, які, зокрема, формуються і на основі показників їх фактичного розвитку (рис. 10).

Вибір проектів у процесі управління просторовим розвитком територіальних громад за їх видами потребує застосування різних критеріїв, що дозволить згрупувати проекти (за напрямками, часом, умовами, учасниками, ресурсами), запропонувати дієвий інструментарій реалізації, визначити пріоритетність, доступність і ефективність. Зважаючи на те, що загальний набір інструментарію, що може бути використаний у процесі просторового розвитку, є ідентичний, відмінності полягають

Просторовий розвиток та відновлення територій України в повоєнному періоді

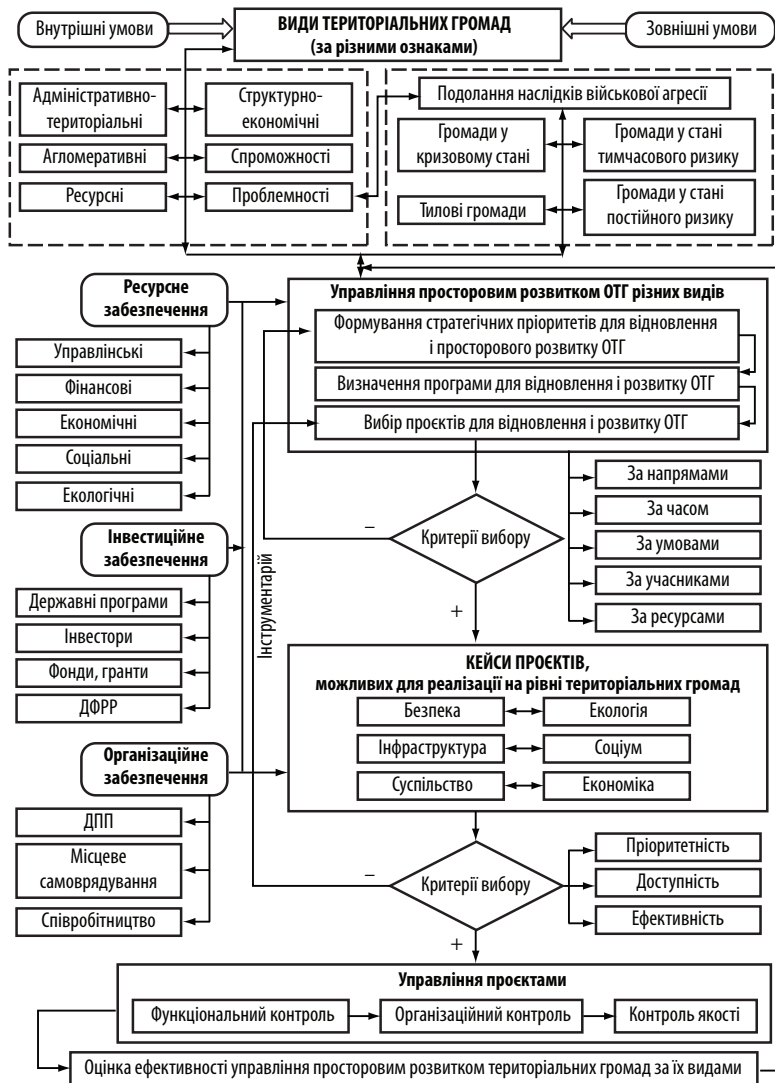

Рис. 10. Схема взаємозв'язку при виборі проєктів у процесі управління просторовим розвитком територіальних громад різних видів

Джерело: розроблено авторами

у масштабності його використання залежно від різних видів територіальних громад і їх першочергових потреб в певний період часу.

Наведена схема методичного забезпечення реалізації програмно-проектного підходу до просторового розвитку територіальних громад за їх видами дозволяє на основі тісного взаємозв'язку між етапами і елементами в їх складі формувати та реалізовувати проекти різних напрямів, залежно від доцільності, актуальності і критеріїв ефективності для обґрунтування вибору, щодо потреби територіальних громад різних видів.

Інтеграція різних типів проектів із засобами системної організації і координації діяльності та комунікаційно-інформаційним інструментарієм дозволяє покращити рівень управління розвитком і співробітництвом громад різних видів, сприятиме результативності використання їх ресурсів.

Ефективне впровадження механізмів і інструментів програмно-проектного підходу в роботу органів місцевого самоврядування дозволить підвищити результативність управлінської діяльності на місцевому рівні, зміцнюючи конкурентні переваги та розширюючи можливості територій для саморозвитку, покращуючи якість суспільного життя всіх членів громади.

В умовах децентралізації, коли зростають можливості громад самостійно вирішувати питання соціально-економічного розвитку і територіального устрою, залучення програмно-проектного підходу розширює перспективи територій для саморозвитку, створює умови більш привабливого інвестиційного клімату, посилює спроможності, дозволяє залучення додаткових бюджетних фінансів, грантів, коштів міжнародних фондів. Отже, з'являється гарна нагода територіям самостійно визначати сприятливі для себе умови функціонування і життєдіяльності, формувати потрібний управлінський апарат, залучати нові можливості для відновлення та стимулювання розвитку, що є актуальним у сучасних умовах.

Висновки:

1. Запропоновано організаційно-методологічне забезпечення просторового розвитку територіальних громад в умовах децентралізації, яке в теоретичному аспекті базується на запропонованому визначенні й обґрунтуванні складових ресурсної, управлінської та фінансової спроможності, для розвинення яких на практичному рівні здійснюється оцінювання просторового розвитку, а моделювання просторового розвитку для типових територіальних громад відповідно до класифікаційних ознак, а також вибір напрямів та відповідного інструментарію.
2. Розроблено методичний підхід до оцінки стану просторового розвитку громад, використання якого дозволило обґрунтувати необхідність формування стратегії просторового розвитку територіальних громад в Україні.
3. Наведено класифікацію територіальних громад України за рахунок введення нових класифікаційних ознак: за розташуванням відносно міських агломерацій; за специфікацією ресурсів; за рівнем спроможності до (саморозвитку) розвитку на основі самодостатності; за характером проблем розвитку, що дозволяє розробити адресні інструменти для певного виду територіальної громади залежно від її специфіки та особливостей.
4. Запропонований методичний підхід до моделювання просторового розвитку територіальних громад дозволяє розробити види сценаріїв розвитку територіальних громад у ранньому повоєнному періоді з урахуванням характеру проблем і ступеня впливу воєнних дій на громаду: базовий, сценарії відновлення і сценарії розвитку, які відрізняються основним напрямом відновлення, ступенем інерційності економічного розвитку громади і залежать від структури її економіки.
5. Наведено методичний підхід до обґрунтування напрямів просторового розвитку територіальних громад, який базується на проблемно-орієнтованому підході до обґрунтування інструментарію просторового розвитку територіальних громад та на

когнітивній карті причинно-наслідкових зв'язків просторового розвитку, моделі варіантів вирішення проблеми розвитку територіальних, яка враховує сценарії розвитку залежно від виду громади.

6. Розроблено методичне забезпечення реалізації програмно-проектного підходу до просторового розвитку територіальних громад за їх видами, який передбачає реалізацію організаційного етапу з відбором переліку проєктів залежно від стратегічних пріоритетів розвитку території і виду територіальної громади та проєктного етапу, на якому здійснюється реалізація проєкту на основі критеріїв ефективності.

Література

1. Ivanov Yu., Ivanova O., Laptiev V., Polyakova O., Shlykova V. Problem-oriented Management of United Territorial Communities' Development Based on Decentralization under the Pandemic Influence. International Scientific and Practical Conference "Sustainable Development in the Post-Pandemic Period" (SDPPP-2021). SHS Web of Conferences. Vol. 126. 02001 (2021).

DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202112606002>

2. Августин Р. Демків І. Підтримка бізнесу та нівелювання загроз його функціонування у воєнний час. Матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах війни та післявоєнної відбудови України». (Тернопіль, 31 травня 2022 року). Тернопіль, 2022. С. 16-21.

3. Семигуліна І. Б., Ярошенко І. В., Полякова О. Ю., Іванова О.Ю. Класифікація територіальних громад в Україні як інструментарій результативного публічного управління просторовим розвитком. Проблеми економіки. №2-2023. С. 129 – 140.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2023-2-129-140>

4. O. Ivanova. The role of fiscal decentralization in the formation of territorial communities financial capacity in the post-war period. // Financial policy of Ukraine in the context of European integration: trends in martial law and post-war revival: monograph. – Edited by R. Pukala, V. Tischenko. Jaroslaw: National Academy of Applied Sciences priest Bronislaw Markiewicz. 2023. P. 219-250.

5. Семигуліна, І., Ярошенко, І., Красноносова, О., & Козирева, О. (2022). Програмно-проектний підхід до публічного управління просторовим розвитком об'єднаних територіальних громад за їх видами. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2022, 6(47), 352–364.

DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptop.6.47.2022.3896>

Наукове видання

Повоєнне відновлення економіки України: проблеми та напрямки вирішення

Монографія

За редакцією
доктора економічних наук, професора В. Є. Хаустової

Підписано до друку 28.12.2023 р. Формат 60 x 84/16. Папір офсетний.
Гарнітура AgroPro. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 14,1.
Обл.-вид. арк. 17,7. Наклад 50 прим. Зам. № 46.

ФОП Лібуркіна Л. М.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
від 12.02.2003 р., серія ХК № 76
61003, м. Харків, Університетська, 3, к. 9.
Надруковано у ФОП Озеров Г. В.